PDF4Kurd

تیـۆری ڕۆمان

(تیۆر ـ ڕەخنە ـ لێدوان)

یان وات
دەیڤید لاج
دەیڤید دەیچز
جان هاڵپرین
ئالێن ڕۆب گریێ
ڕەیمۆند ویلیەمز
جان ستۆلووردی
ئارنۆلد کێتل
پیتەر فاکنەر

وەرگێڕ: حوسێن شێربەگی

PDF4Kurd

تیۆری رۆمان

نووسەر: یان وات ـ دەیڤید لاج و . . .

وەرگێڕ: حوسێن شێربەگی

تیراژ:

چاپ: یەکەم ١٣٨٣ ـ ٢٠٠٤

پیتچن: محەممەد ئەمین شاسەنەم (☎ ٢١٣٤٠ ـ ٠٤٨٢٦٢)

رووبەرگ: ئارەش شێربەگی (☎ ٢٦٥١١ ـ ٠٤٨٢٦٢)

شابک:

چاپخانە:

ئەم کتێبە وەرگێڕانێکە لە سەر (نظریە رمان) وەرگێڕانی دوکتور حوسێن پایەندە کە بڵاوکراوەی «نظر» لە تاران ساڵی ١٣٧٤ « ١٩٩٥» بڵاوی کردۆتەوە.

PDF4Kurd

نێوەرۆک:

١ـــ ســەرهــەڵــدانی رۆمــان . . . . یــان وات ٥

٢ـــ تیــۆری رۆمــان . . . . جــان هاڵــپرین ٥١

٣ـــ ریــالیزم و رۆمــانی ســەردەم . . . . رەیمۆنــد ویلیــەمــز ٨١

٤ـــ رۆمــانی ســەدەی بیــستەم . . . . دەیـڤید دەیچــز ـ جـان سـتۆلووردی ١١٢

٥ـــ ســەرەتایــەک بــۆ رۆمــانی مۆدێــڕن . . . . ئارنۆڵــد کێتــل ١٢٠

٦ـــ هێنــری جــەیمــز، پێــشەنگــی نوێخــوازی لــە رۆماننووسـیندا . . . .پیتــەر فاکنــەر ١٢٩

٧ـــ رۆمــانی پــاش نوێخــوازی (پۆســت مۆدێرنیــستی) . . . . دەیـڤید لاج ١٣٨

٨ـــ داهاتوویــەک بــۆ رۆمــان . . . .ئــالێن ڕۆب گــرێ ١٩٩

بــەرهــەمــەکــانی نووســەر ٢١٤

PDF4Kurd

سەرەیا:

سەربوردی ئەم کتێبە لە دەسپێکی وەرگێڕانەوە تا ئەم کاتە کە لە قەوارەی کتێبدا دەگاتە دەستی خوێنەر، سەربوردێکی پڕ لە کارەسات و بەزمەسات و ڕووداوی تاڵ و شیرینە و ئەنجام و کۆتاییەکەی بە ڕواڵەت ڕەنج بەباییە بۆ منی وەرگێڕ. هەر لەو کاتەوە کە دۆستێک ئەم کتێبەی پێ ناساندم و دنەی وەرگێڕاندنی خستە هەناومەوە، چ ئەو ساڵە وەختەی سەرقاڵی وەرگێڕان و پێداچوونەوە و پیت چنینی بووم ، چ ئەو مانگانەی گۆڤارێک سێ وتاری لە پێنج ژمارەدا لە چاپ دا و چ ئەو کاتانەی بە دوای چاپکردنی لە قەوارەی کتێبدا بووم، هەر هەمووی کارەسات و بەزمەسات بووە، بەڵام ئەمە با بمێنێتەوە بۆ کاتی خۆی و مێژووی وەرگێڕانی تیۆری ئەدەب لە نێو ئێمەی کورددا.

بەڵام ئەم کتێبە دوو مەبەستی گەورەی لە بەرچاو گرتووە: ١ــ شرۆڤەی مێژووی سەرهەڵدان و گۆڕانکاری ڕۆمان.

٢ـ ناساندنی ئەو تەکنیکانەی لە نووسینی ڕۆمانە جۆراجۆر و جیاوازەکاندا دەکار کراوە. گشتی ئەم وتارانە بوونەتە وتاری کلاسیکی و ئاکادیمیکی و لە زانکۆ گرینگ و ناودارەکانی وڵاتە پێشکەوتووەکاندا وەک وانە لە یانەکاندا دەخوێندرێن و لە لایەن هەموو تاقمە جیاوازەکانی بواری ئەدەبدا پەسند و ئەوتۆن و بایەخی تایبەتیان هەیە. ئەو خوێنەرەی ئەم کتێبە موتالا بکات زۆر قووڵ و بەربڵاو دەگەڵ گۆڕانکاری ڕۆمان و تیۆری ڕۆمان و قوتابخانەکانی ڕۆمان و چەمک و وتەزا و کێشە و تەکنیکەکانی ڕۆمان لە سەرەتاوە تا هەنووکە بە وردی دیوناسی دەبێ و گۆشە نیگایەکی ڕوونی لەم بابەتە وەچنگ دەکەوێ. هەر وەکو وەرگێڕی فارسی ئەم کتێبە (دوکتۆر حوسێن پایەندە) وتوویە، منیش هیوادارم ئەم کتێبە بەشدار بوونێکی من بێت لە ناساندنی ڕۆمان و تیۆر و ڕەخنەی ڕۆماندا. وێڕای ڕێز و سوپاسی زۆرم بۆ کاکە ڕەزا عەلیپوور کە ئەم کتێبەی پێ ناساندم و ڕێز و سوپاسی زۆرم بۆ کاکە حەمەدەمین شاسەنەم کە لە پیتچنینی ئەم کارەدا زۆر زۆرم پێوە ماندوو بوو و زەحمەتی زۆری بەم کارەوە کێشا.

چما کەم و کوورییەکتان لەم وەرگێڕان و کتێبەدا بینی زۆرم پێخۆشە ئاگادارم کەن.

بە سوپاسەوە: حوسێن شێربەگی (٦٢٢٥٤٣١)

PDF4Kurd

سەر هەڵدانی رۆمان

نووسەر: یان وات (Ian Watt)

ریئالیزم و چەشنی ئەدەبی رۆمان

زۆربەی ئەو پرسیارە گشتی‌یانەی بۆ لایەنگرانی رۆماننوسانی سەدەی هەژدە و بەرهەمەکانی ئەوان لە ئارادایە، هێشتا وەڵامێکی قنیات سازی نەدۆزیوەتەوە. بڕێک لەم پرسیارانە بریتین لە: بڵێی رۆمان «چەشنێک» ئەدەبی تازە بێ؟ گریمان وەڵام «بەڵێ» ش بێ ـ کە بە گشتی هەر وایە ـ هەروەها چما بیسەلمێنین کە دانییێل دیفۆ، ریچارد سۆن و فیلدینگ یەکەم رۆماننوسان بوون، ئەم پرسیارە قوت دەبێتەوە کە جیاوازی رۆمان لە گەڵ ئەو چیرۆکە پەخشانییانەی کە پێشتر بۆ وێنە لە یۆنانی کۆندا و لە سەدەکانی نێوەڕاستدا، یان لە فەڕانسای سەدەی حەڤدەدا دەنووسرا چیە؟ بڵێی بۆ سەرهەڵدانی ئەو لایەنە جیاوازانە لە زەمان و شوێنێکی دیاریکراودا، هۆکارێکی تایبەت هەبێ؟

ئەم پرسیارە هەمە لایەنانە، هەمیشە دژوارن و وەڵامدانەوەی ئەوان چەتوونترە. ئەم چەشنە پرسیارانە بە تایبەت لەم باسە تایبەتیانەدا پۆشراوەیە، چونکە دیفۆ، ریچاردسۆن و فیلدینگ هیچکامیان بنیاتنەری قوتابخانەیەکی ئەدەبی «بەو واتا باوەی» نەبوون: لە راستیدا نیشانەی کار تێکردنیان بە ئاسەوارەکانیانەوە زۆر کەم دیارە و پێناسەی چیرۆکەکانیان وەها لە گەڵ

PDF4Kurd

یەکدیدا جیاوازی هەیە کە لە یەکەم نیگادا وامان دێتە بەر نەزەر کە بە پرسیار بوونمان سەبارەت بە چۆنیەتی سەرهەڵدانی رۆمان، هەر بەم راڤە بناغە لاوازانەوە دەتوانین بیسەلمێنین کە «نبوغ» و «هەڵکەوت» لە گۆڕێدا بوون، یانی هەمان سەری دوو نێو چاوانی ژانووس و گرێ پووچکەی مێژوو. ئەم جۆرە وەڵامدانەوەیە ناتوانین بە جارێ لە بەر چاو نەگرین، بەڵام یارمەتییەکی زۆریش بۆ دۆزینەوەی پرسیارەکانی ئێمە ناکەن. بەم هۆکارەوە ئەم لێکۆڵینەوەیە رێگەیەکی دیکەی گرتۆتە بەر. پێش گریمانەی ئێمە ئەمەیە کە هاونەوەبوونی ئەم سێ رۆماننووسە بگرە بە «هەڵکەوتێکی رەها» نەبووبێ، بێج لە نبووغی ئەوان. بارودۆخی ئەو سەردەمەش لە سەرهەڵدانی ئەم چەشنە ئەدەبەدا ـ یانی رۆمان ـ دەستی تێدا بووە.

بە پێی ئەم پێش گریمانەیە لەم لێکۆڵینەوەیەدا حەول دەدەین هەتا بزانین ئەم بارودۆخە باشەی ئەدەب و کۆمەڵایەتییە کامانە بوون و دیفۆ، ریچاردسۆن و فیلدینگ بە چ چەشنێ کەڵکیان لێ وەرگرت.

لەم لێکۆڵینەوەیەدا دەبێ لە پێشدا وەسفێک لە تایبەتمەندییەکانی رۆمان پێشکەش بکەین، وەسفێکی وا کە لە لایەکەوە ئەوەندە گشتی بێ تا هەموو ئەو شتانەی کە ئاسایی‌یانە لە چەمکی رۆماندا دەگونجێن، لە خۆیدا بگرێ و لە لایەکی دیکەوە هێندە سنووردار بێ هەتا چەشنەکانی پێشووی ئەدەبی گێڕانەوە لە خۆیدا نەگرێ. خودی رۆماننووسانی نێو براو لەم بەستێنەدا چەندانیان یارمەتی ئێمە نەداوە. باوەکوو ریچارد سۆن و فیلدینگ خۆیان بە داهێنەری چەشنێکی تازەی چیرۆکنووسی دادەنا و رایان وابوو کە بەرهەمەکانیان نیشاندەری دابڕانێک لە چیرۆکی حەماسی ـ ئەویندارانەی لە برەو کەوتووە، بەڵام نە ئەوان و نە هاوسەردەمەکانی ئەوان هیچکامیان تایبەتمەندی ئەم چەشنە ئەدەبە تازەی کە ئێمە حەوجێمان پێیەتی بە دەستەوە

PDF4Kurd

نادەن. لە راستیدا ئەوان تەنانەت نەیانهەویست لە سەر جیاواز بوونی شوناسی چیرۆکەکانیان هەر بە گۆڕینی ناوی «چەشنی ئەدەبەکەی» جیاوازی بوونەکە بیسەلمێنن و هەر لە دوایـین سالـەکانی سـەدەی هـەژدەدا بـوو کـە زاراوەی «رۆمان» تەواوەن برەوی پەیدا کرد.

تـوێژەرانی مێـژووی رۆمـان بـە هۆکـاری ئاسـۆی روانـینی بەربلاوتریانەوە یارمەتییـەکی زۆر زێـدەیان بـە دابینکـردنی تایبەتمەندییـەکانی تایبـەت بـەم چەشنە ئەدەبە تازەیە کرد. ئەوان بە گشتی بیرۆکەیان وایـە کـە ریئـالیزم ئـەو تایبەتی‌یە بەرچاوەیە کـە بەرهەمـەکانی رۆماننووسـانی پێـشقەدەمی سـەدەی هەژدە لە ئەدەبی چیرۆکی دەورەکانی رابردوو جیا دەکاتـەوە. حەتمـەن لـە پێش قەبووڵ کردنی ئەم مەرجـەدا «کـە چیرۆکنوسـانی هـەموو بەسـتێنەکان، بێج لە ریئالیزم پێکەوە جیاوازی‌یان هەیـە» دەبـێ لـە پێـشدا خـودی زاراوەی ریئـالیزم زیـاتر راڤـە بکـەین، لانی کـەم بـەم هۆکـارەوە کـە وەرگـرتن و سـەلماندنی بـە بـێ شـەرت و مـەرجی ئـەو لـە حـوکمی تایبـەتی شوناسـی «رۆماندا» شک بۆی دەچێ دەلالەت لە سـەر ئـەم رایـە ناعادلانەیە بکـا کـە هەموو چیرۆکنووسان و چەشنە ئەدەبە جۆراوجۆرەکـەی رابـردوو بـە شـوێن شتێکەوە بوون کە جیا لە راستەقینە بووە.

زاراوەی ریئالیزم لـە بـاری رەخنـەیی‌یـەوە بـە گـشتی لـە گـەڵ قوتابخانـەی ریئالیستەکانی فەڕەنسی دێتەوە یاد. بە رواڵـەت ریئـالیزم بـۆ یەکـەم جـار لـە ساڵـی ١٨٣٥دا وەکـی وەسـفێکی جـوانی ناسـین بـۆ جیـاوازی «راسـتەقینەی ئینـسانی» نەقاشـی‌یـەکانی رامبرانـد لـە «خەیاڵـات خـوازی شـیعر ئاسـای» شێوەکارانی نوێ ـ کلاسیک دەکار کرا وپاشان لـە ساڵـی ١٨٥٦دا لـە دوای دامەزراندنی گۆڤارێک بە نێوی «ریئالیزم» کە ویراستارەکەی دیۆ رانتی بوو، بـووە زاراوەیـەکی ئـەدەبی. بـە داخـەوە لـە پـاش قـسە و باسـێکی تونـد و

PDF4Kurd

بوغزاوییانە کە سەبارەت بە هەوێنی کارەکانی «رەدە خواروو» و خوازینەی بە ئیستلاح دژ بە نەریتی ئاکاری ئەو دا بە سەردا هات، لە بە کەڵکبوونی وشەی ریئالیزم تاکوو رادەیەکی زۆر کەم بۆوە. لە ئاکامدا لەوە بە دوا ریئالیزم بە گشتی بە واتای پێچەوانەی «ئایدیالیزم» دەکار کرا و ئەم واتا نادروستە ـ کە لە کردەدا رەنگدانەوەی سەنگەری نەیارانی ریئالیستەکانی فەڕەنسی بوو ـ لە راستیدا بەشێکی گەورە لە نووسەرانی رەخنەیی و مێژوویی سەبارەت بە رۆمانی هێناوەتە ژێر سێبەری خۆیەوە. زۆر جار وا دادەندرێ کە مەبەست لە پێشینەی رۆمان، دۆزینەوەی هەودایەکە وا لە نێوان تەواوەتی ئەدەبی چیرۆکی کە لە چاخەکانی پێشوودا ژیانی چینە ژێردەستەکانیان کێشاوەتەوە، پێوەندی پێکدێنێ. بەم هۆیەوە بۆی دەچێ چیرۆکی «ژنە کەیبانووی ئافسێسی» ریئالیستی یە، چونکوو نیشان دەدا ئیشتیای نێرمایی دەتوانێ بە سەر خەم و خەفەتی ژنی خاوەن مێردا زاڵ بێ، بەم چەشنە حیکایەتی تەوس ئاسای هۆنراوەیی یان چیرۆکی قەلاشان ریئالیستییە، چونکە کردەوەی ئینسان لەواندا جۆرێکە کە سەرکەوتنی هۆکارەکانی ماددی یا نەفسانی پیشان ئەدا.

بە پێی ئەم پێش گریمانەیە، رۆماننووسانی سەدەی هەژدەی ئینگلیز و هەروەها ڤۆرتیر (فەرهەنگنووسی فەڕەنسی، ١٦٨٨ ـ ١٦١٩)، سکروو (١٦٦٠ ـ ١٦١٠، شاعیر، رۆمانووس و شانۆ نووسی فەڕەنسی) تەشقی سەرووی ئەم نەریتە ئەدەبی‌یە دەژمێردرێن. لە نێو رۆمانەکانی دیفۆ، ریچاردسۆن و فیلدینگ‌دا لە گەڵ دزی کردنی «ماڵ فلاندرز» و ریایی کردنی «پامێلا» و زیناح کردنی «تام جۆنز»دا پێوەندی‌یەکی پڕاوپڕ هەیە.

بەڵام دەکار کردنی زاراوەی ریئالیزم بە شێوەی ناوبراو ئەم گرفتە گەورەیەی هەیە: ئەو شتەی کە بەڵکەم سەرەکی ترین تایبەتمەندی رۆمان

PDF4Kurd

له جیاتی چەشنێکی ئەدەبە، بە کەم بایەخی دەنوێنێ. بێتـوو ڕۆمـان هـەر بـەم هۆکارەوە بە ریئالیستی دابنێی کە لایەنە ناحەزەکانی ژیـان ڕەسـم دەکـات، ئـەو کاتـە ڕۆمانمـان هـەتا پێچەوانـەی چیرۆکـە حەماسـی ـ ئەوینـدارەکان داشکاندووە. کەچی لە ڕاستیدا بێ شک ڕۆمان تێدەکۆشێ بەو ئەزموونانـەی وا لە گەڵ ڕوانگەیەکی ئەدەبی تایبەتدا سـازگارە، قنیـات نـەکات و هـەموو ئەزموونە جۆراوجۆرەکانی ئینسان بکێشێتەوە. دەسا دەتوانین بڵێن ریئـالیزمی ڕۆمان دەربڕی ئەو چەشنە ژیانـەی کـە نیـشانی دەدا نیـە، بەڵـکوو دەربـڕی «چۆن نیشاندانی» ئەو ژیانەیە.

هەڵبەت ئەم ڕایە زۆر لە ڕوانگەی خودی ریئالیستەکانی فەڕەنسی دەچێ کە زۆر توند جەختیان دەکرد چما ڕۆمانەکانیان زۆرتر لە گەڵ وێنەی ڕەنـگ و لوعاب کراو و سەلماندراو، لە زۆربەی کێشە جـێ گرتووەکـانی ئاکـاری و کۆمەڵایەتی و ئەدەبی سروشتی ئینساندا جیاوازی هەیە، هـەر بـەم هۆیەوەیـە کـە ڕۆمانـەکانی ئـەوان بەرهـەمی لێکدانـەوەی زۆر بـە وردی ژیـانن یـانی لێکدانەوەی زانستی و بێ لایەنگرانە ترێکە لەوەی کە تـاکوو ئـەو سـەردەمە کرابوو. هیچ ئاشکرا نیە کە ئاوها عەینییەت خوازییەکی زانستییانە بایەخێکـی بەرز و دڵخواز بێ، حەتمەن لە کردەوەشدا جـێ بـەجێ نابـێ. بـەم حاڵـەوە خاڵی زۆر گرینگ ئەمەیە کە ریئالیستەکانی فەڕەنسی ڕاست لەو ئاستەدا کە ڕۆمان وەکی چەشنێکی ئەدەبی تازە بۆ یەکـەمجار بـەردەوام مەبەسـتەکان و شێوازەکانی خۆی بە وردی دەناسییەوە، سـەرنجی خۆیـان بـەرەو بابـەتێک وەرسووڕاند کە ڕۆمان لە هەر چەشنە ئەدەبێکی دیکـە زەقتـر دایدەمەزرانـد، یانی هاودەنگی بەرهەمی ئەدەبی لە گەڵ ئەو ڕاستەقینەیەی کە لەودا لاسایی بەرهەم کراوەتەوە، ئەو بابەتـە لـە ڕاسـتیدا سروشـتێکی مەعریفـەت ناسـەکی هەیە و دەسا وا دێتە بەر نەزەر کە شوناسی ریئالیزمی ڕۆمان چ لـە سـەرەتای

PDF4Kurd

سەدەی هەژدەدا و چ لە دەورەکانی دواییدا ـ بە یارمەتی کەسانێک دەتوانین بە باشترین شێوە ڕوونی کەینەوە کە ئەمانە پسپۆڕی شیکاری و لێکدانەوەی چەمکە سەڵتە عەقڵی یەکانن، یانی بە یارمەتی فەیلەسوفان.

بەشی یەکەم:

پاش بەستێنی فەلسەفی

ئەم دژوازییە رواڵەتییە هەر تازە فێر بووانی ئەم باس و خواسە سەر سووڕماو دەکات، چونکە زاراوەی ریئالیزم بە واتای تایبەتی وشەوە لە فەلسەفەدا بە ئاوها روانینێک لە راستەقینە دەوترێ کە بە جارێ لە گەڵ دەکار کردنی گشتی ئەودا دژایەتی هەیە. ریئالیزم لە فەلسەفەدا بۆ وەسفی روانگەی ریئالیستە ئیسکۆلاستیکەکانی سەدەکانی نێوەڕاست دەکار دەکرا کە بیرۆکەیان وابوو: گشتی یەکان، چەشنەکان یا رەبەن ـ ەکان کە «راستەقینە»ی بە راستین، نەک پاژەکان کە شتگەلێکی نارەبەنن و هەر بە هێزی هەستەکانی ئینسان فام دەکرێن. لە یەکەم نیگادا وا دێتە بەر نەزەر کە ئەم خاڵە یارمەتییەکی پێشەوە چوونی باسەکە ناکات، بەڵام هەر ئەم نامۆیی یەی ریئالیزمی ئیسکۆلاستیک لانی کەم ئەم بەهرەیەی هەیە کە سەرنجی ئێمە بەرەو یەکێ لە تایبەتمەندییەکانی رۆمان کە هەر وەک مانا فەلسەفییە گۆڕدراوەکەی «ریئالیزم»ی ئەمڕۆیی هەیەتی، رادەکێشێ: رۆمان لە سەردەمی تازەدا سەری هەڵدا، یانی ئەو دەورەیەی کە لایەنگری گشتی فیکری ئەو بە هۆی فڕێدان ـ یان لانی کەم تێکۆشان بۆ فڕێدانی ـ چەمکە گشتییەکان، پێوەندی خۆی دەگەڵ میراتی کلاسیک و سەدەکانی نێوەڕاستدا پساندووە.

PDF4Kurd

هەڵبەت لەوەیدا کە تاک دەتوانێ لە رێگەی فامستی[١] هەستەکانەوە «راستی» بناسێتەوە، تەختەی بازدانی ریئالیزم لە سەردەمی تازە دایە. ئەم رایە رەگ و ریشەی لە فەلسەفەی دێکارت و لاک دایە و هەوەڵ کەڕەت لە ناوەڕاستی سەدەی هەژدەدا «تامس رید» ئەو شتەی بە تەواوەتی دەربڕی. بەڵام ئەمە روونە کە راستەقینە بوونی جیهانی دەرەکی یان راستەقینە بوونی زانیارییەک کە ئێمە لە رێی هەستەوە وەگیرمان دەکەوێ یارمەتییەکی وامان لە بۆ روون بوونەوەی باسی سەبارەت بە ریئالیزم لە ئەدەبدا ناداتێ. بە گوێرەی ئەوەی کە تەقریبەن هەموو مرۆیەک لە سەردەمە جۆراوجۆرەکاندا، بە پێی ئەزموونی تایبەتی خۆیانەوە، لە رێگەی جیاوازەوە ناچار بە وەها ئاکامێک گەیشتوون، کە ئەدەب برێک لە مەترسی زەبری ئەم سانا بیرکردنەوە مەعریفەت ناسەکیانەدا بووە، هەروەها دەبێ سەرنج بدەین کە بەشی گەورەی بنەما دیاریکەرەکانی مەعریفەت ناسەکی ریئالیستی و هەروەها قاڵمە قاڵمێ وا لەم خاڵانە پێک هاتووە، هێندە تایبەتی‌یە کە ناتوانێ کارتێکردنێکی زۆری بە سەر ئەدەبدا هەبێ ئەو شتەی لە ریئالیزمی فەلسەفیدا بایەخی بۆ رۆمان هەیە، تایبەتمەندییەکی زۆر گشتی تری هەیە و ئەو شتە زیاتر زاتی گشتی تێفکرینی ریئالیستی و شێوەکانی تاوتوو کردنی ئەو و هەروەها زۆر گیر و گرفتی دیکە پێکی هێناون.

ریئالیزمی فەلسەفی بە گشتی تایبەتمەندییەکی رەخنەیی، دژ بە نەریت و تازە داهێنەرانەی هەیە و شێوازەکەی ئەمەیە کە تاکی توێژەر دەبێ زەینی خۆی لە تان و پۆی هەموو گریمانەکانی رابردوو و بیر و بڕوا سەلەفییەکانی رزگار بکات و سەرقاڵی لێکدانەوەی پاژی ئەزموونەکان بێت، هەروەها ئەم دام و دەزگا فەلسەفییە سەرنجێکی تایبەت ئەداتە واتا ناسین، یانی چۆنیەتی

[١] فامست: ئیدراک، حاڵیبوون

PDF4Kurd

یەکگرتنەوەی وشەکان لە گەڵ راستەقینەدا. گشتی ئەم تایبەتمەندییانەی جیاکەرەوەی ریئالیزمی فەلسەفی، دەگەڵ تایبەتمەندییەکانی رۆماندا لێکدەچن، یانی ئەو تایبەتمەندییانەی کە سەرنجی ئێمە بەرەو هاودەنگی تایبەتی بەڕاستەقینەی ژیان و ئەدەب کە لە زەمانی دیفۆ و ریچارد سۆنەوە لە ئەدەبی چیرۆکی دا بوونەتە باو، رادەکێشێ.

ئـ بیچم «گرێ چن»

ئەو شتەی بووە هۆی ئەوەی دیکارت ببێتە فەیلەسووفێکی گەورە، زیاتر لە هەموو شتێ ئەو شێوازە بوو کە ئەو گرتی، لە بەر ئەوەی ئەو هیچ شتێکی بە بێ دەلیل نەدەسەلماند. کتێبەکانی لە ژێر ناوی «گوتار لە شێوازدا» (١٦٣٧) و «تێڕامان» دەورێکی گرینگیان لە هاتنە ئارای ئەم گریمانە تازەیەدا هەبوو کە گەیشتن بە راستینە، شتێکی تەواوەن تاکە کەسییە و تاک لەم رێگەدا دەبێ بە لۆژیک لە نەریتە کۆنەکان دابڕێ و لە راستیدا بزانێ کە مەرجی گەیشتنی ئەو بە راستی، کاتێ زیاتر دەبێ کە خاڵی بەرێ کەوتنەکەشی خودی راستی بێ. رۆمان ئەو چەشنە ئەدەبەیە کە ئەم گۆڕینی لایەنی تەوەرەیی و نوێ هێنەرانەیە لە کامڵترین فۆڕمی خۆیدا نیشان دەداتەوە. چەشنەکانی ئەدەبی پێش رۆمان نیشاندەری ئەم راستییە بوون کە بەرهەمی ئەدەبی لە چوارچێوەی فەرهەنگەکاندا دەخولقێن کە بە گشتی راستی لە سەر بناغەی پێملبوون بە شێوازی سەلەفی هەڵدەسەنگێنن. بۆ نموونە بیچمی حەماسە کۆنەکان و سەردەمی رۆنیسانس لە سەر بناغەی مێژووی رابردوو یا ئەوسانە قەدیمەکان بوو و دادوەری سەبارەت بەوەی نووسەر، چەندە ئەو بیچمەی هونەرمەندانە داڕشتووە، بە گشتی لە سەر ئەم پێوانەیە دەکرا کە ئەو تاکوو چ رادەیەک تایبەتمەندییەکانی ئەم چەشنە ئەدەبەی پاراستووە و ئەو تایبەتمەندییانەش بە نۆرە خۆیان لە نموونە پەسندکراوەکانی ئەو چەشنە

PDF4Kurd

ئەدەبە جیا دەبوونەوە. بۆ یەکەمجار ڕۆمان شەڕێکی تـەواو عـەیاری دەگـەڵ ئەم نەریتەی ئەدەب دامەزراند و پێوانەی گشتیشی ئەمەکدار بوون، سەبارەت بە ئەزموونی تاکە کەسی بوو کە دایم و دەرهەم تایبەتی تاکە، دەیجا نوێ و داهێنەرانەیە و بەم چەشنە ڕۆمان، بە لۆژیـک ئـامێرێکی ئـەدەبی فەرهەنگییـە کە لەم چەند دەیەی ئەمدواییانەدا بایەخێکی بـێ وێنـەی بـۆ هـەوێنی تـازە و داهیـنانی تازە داناوە و هەر بەم هۆیەوە ناوێکی واتاداری هەیە.

بـڕێ دژواری تونـد کـە زۆر کـەس رایـان وایـە کـە لـە شوناسـی ڕۆمانـەوە هەڵدەستێ، دەتوانین بە گوێرەی ئەم جەخت کردنە لە سەر تـازەیی داهێنـان بـە باشـی بـزانین. زۆر جـار پێویـستە لـە پـێش داوەری کـردن سـەبارەت بـە بەرهەمێک کە لە چەشنێکی دیکەی ئەدەبدا نووسراوە، دەگەڵ نموونـەکانی ئـەو چەشـنە ئەدەبـەدا دیونـاس بـین. هەڵـسەنگاندنی ئێمـە لـەو بەرهەمـە بـە رادەیەکی زۆر پێوەنـدی بەمـەوە هەیـە کـە بـزانین نووسـەری ئـەو بەرهەمـە چەنـدەی توانیـوە نەریتـەکانی فـۆڕمی و مـەعنایی ئـەو چەشـنە ئەدەبـە لـە بەرهەمەکەی خۆیدا بڕازێنێتەوە. لە لایەکی دیکـەوە، دەبـێ سـەرنج بـدرێتێ کە لاسایی کردنەوەی بەرهەمەکانی دیکەی ئەدەب،بە هەر لەونێک بـێ، بـۆ ڕۆمان بێ هێزی و لاوازییەکی گەورە دادەندرێ و هۆی ئـەوەش ئاشـکرایە: بە گوێرەی ئەوەی یەکەم مەبەسـتی ڕۆمـاننووس ئەمەیـە خوێنـەر وایـدادەنێ ئەزموونەکانی ئینسانی بێ کەم و کوڕی بۆ وی دەگوێزرێتەوە، چما نووسەر سـەرنجی خـۆی بـۆ نەریتـەکانی پێکهاتـەی پێـشوو بقۆزێتـەوە، هـەر سـەرکەوتنەکەی دەخاتـە مەترسـییەوە. هـۆی ئـەوەی زۆر جـار وا هەسـت دەکرێ ڕۆمان لە هەمبەر کردن دەگەڵ تیراژێـدی یـان قەسـیدەدا فـۆڕمێکی تایبـەتی نیـە، بـە گومـان ئەمەیـە: هـەژاری ڕۆمـان لـە بەسـتێنی نەریتـە ڕواڵـەتییەکاندا ڕواڵـەتەن ئـەو نرخەیـە کـە ڕۆمـان دەبـێ بـۆ ڕیئالیزمەکـەی،

PDF4Kurd

خەرج بکات. بەم حاڵەشەوە لە پلەی هەمبەر کردندا دەتوانین بڵێین فرێدانی بیچمە سەلەفییەکان، گرینگتر لە نەبوونی نەریتی رواڵەتی لە ڕۆمان دایە. هەڵبەت بیچم، باسێکی سانا نیە و کێش کردنی رادەی سەرەکی بوون لە بیچمێکی تایبەتدا هەمیشە دژوارە، هەمبەر کردنێکی گشتی و بە پێویست بیچکۆلانە لە نێوان ڕۆمان و چەشنە ئەدەبەکانی پێش ئەودا، جیاوازییەکی ئەوتۆمان پێ نیشان ئەدات: دیفۆ و ریچارد سۆن یەکەم چیرۆکنووسانی گەورەی ئینگلیزین کە بیچمی بەرهەمەکانیان لە ئوستوورە، مێژوو، ئەوسانە یان ئەدەبی سەردەمەکانی پێشوو هەڵنەگرتۆتەوە.

ئەم خاڵە ئەوان لە کەسانێکی وەکوو جێفری چۆسر (شاعیری ئینگلیزی، ١٤٠٠ـ١٣٤٠) سپنسر (شاعیری ئینگلیزی ١٥٩٩ـ١٥٥٢) شەکسپێر (شاعیر و شانۆنامە نووسی ئینگلیزی)، جان میلتۆن (شاعیری ئینگلیزی ١٦٧٤ـ١٦٠٨) جیا دەکاتەوە، چون ئەوانە وەکی نووسەرانی یۆنان و ڕۆمی کۆن بە پێی نەریت لە بیچمە سەلەفییەکانیان کەڵک وەردەگرت و ئەمانە لە ئاکامدا پێش گریمانەی گشتی سەردەمی خۆیان سەلماندبوو کە دەیوت لە بەر ئەوەی سروشت بە بێ کەم و کووڕییە و ئاڵوگۆڕ ڕێی پێ نابات، پێشینەی مێژوویەکەشی ـ چ بەم چەشنەی لە ئەفسانە و کتێبە پیرۆزەکاندا هاتووە و چ بەو چەشنەی لە مێژووی نووسراوەدا تۆمار کراوە ـ یەکێ لە ئەزموونە پەسندەکانی تۆشەبەرەی ئینسانە. ئەم ڕوانگەیە تاکوو سەدەی نۆزدە هەر وا بەردەوام بوو. بۆ وێنە نەیارانی بەلزاک بە بۆنەی ئەم ڕایەی ئەوەوە، گاڵتەیان بە هۆکاری سەرنجدانی لە رادەبەدەری ئەو بۆ ڕاستەقینەی زەمانە دەکرد ـ کە بە بڕوای ئەوان لە عەینی حاڵدا لە پاش دەورەی ڕۆنیسانس خوازیارییەکی ڕوو لە زیاد بوون بەرەو جێگیر کردنی ئەزموونی تاکە کەسی لەجیاتی نەریتی گشتی لە جێگەی دوایین پێوانەی ڕاستەقینە پێکهات

PDF4Kurd

و وا دەنوێنێ کە ئەم دەورەی لە تێپەڕبوونە بەشێکی گەورە لـەپاش بەسـتێنی فەرهەنگی سەرهەڵدانی رۆمانە.

خاڵی گرینگ ئەوەیە کە مەیل کردن بەرەو نوێ و ئۆریژیناڵ بـۆ یەکـەمجار بە شکڵێکی هەرە بە هێز و توانا لە ئینگلیزی سەدەی هەژدەدا پەرەی سەند و تەنانەت چەمکی «ئۆریژیناڵ» هەر لەم زەمانەدا گـۆڕدرا و ئـەو وشـەیە واتـای تازەی گرتـە خـۆی. لـە مەوبـەر دیتمـان چونکـە لـە سـەدەکانی ناوەڕاسـتدا بڕوایان بە «راستی»ی گشتییەکان بوو، ریئالیزمیش بە واتای باوەڕ بە ئیمکـانی وەرگرتنی راستەقینە لە ریگەی ناسـینی هەسـتەوە بـوو. بـەم چەشـنە زاراوەی «ئۆریژیناڵ»یش کە لە سەدەکانی نێوەڕاستدا بە واتای «لە سەرەتاوە خـاوەنی هەبوون» بوو، دەکار دەکرا، مانای «وەرنەگیراو، سەربەخۆ و خالیسی» گـرت و لەو کاتەوە ئیدوارد یۆنگ لە کتـێبی سەردەمسازی خۆیـدا بـە نـاوی «بـیر کردنەوە سەبارەت بە نووسـینی ئۆریژینـاڵ» لـە ١٧٥٩دا لـە وەسفی ریچـارد سـۆندا ئـەوی «چ لـە بـاری ئاکـاری و چ لـە بـاری ئۆریژینـاڵ بوونـەوە، نابیغەیەک» نێو نا، ئەم وشەیە وەکی زاراوەیەکی جێی رێز بە واتای «تـازە یـا دەست لێنەدراو لە تایبەتمەندی یان شێواز»دا دەکار دەکرا.

کەڵـک وەرگـرتن لـە بیچمـە غـەیری سـەلەفییەکان لـە رۆمانـدا یـەکێ لـە درەوشاوەیی‌یەکانی سەرەتایی و رەنگبێ جیاوازی ئـەم جـەخت کردنـە لـە سەر تازەهەوێنی بووە. بۆ نموونە، دیفۆ لە سـەرەتای کـاری چیرۆکنووسـیدا سەرنجێکی زۆری نەئەدایـە روانگـەی رەخنـەیی بـاوی ئـەو سـەردەمە ـ کـە هێشتاش خوازیاری کەڵک وەرگرتن لە بیچمە سەلەفییەکان بوون، کەچی بە پێچەوانـە لێدەگـەڕا هـەتا چیرۆکـەکانی رەوتی سروشـتی خۆیـان هـەبێ و کەسێتییە سەرەکییەکانی هەر بەو چەشنەی کـە بـە رای ئـەو ماقووڵـانە بـوو،

PDF4Kurd

هەڵس و کەوت بکەن. دیفۆ بەم کارەی خۆی داهێنەری لقێکی نوێ و گرینگ بووە لە ئەدەبی چیرۆکدا.

ئەو بیچمی بە تەواوی کردە پێملی فۆڕمی بیرەوەری ژیاننامەی تایبەتی و ئەم کارەشی، لە رۆماندا حوکمی راگەیاندنی بوێرانەی سەرەکی بوونی ئەزموونی تاکە کەسی هەبوو، راست وەکوو «فیکر دەکەمەوە، دەیجا هەم»ی دیکارت لە فەلسەفەدا کە هەر ئەم حوکمەی هەبوو.

لە پاش دیفۆ، ریچارد سۆن و فیلدینگ هەر کامیان بە شێوازی تایبەتی خۆیان درێژەیان دا بە کەڵک وەرگرتن لە بیچمە غەیری سەلەفییە تازە داهێنراوەکان یا هەتا رادەیەک لە سەر رووداوەکانی سەردەمی خۆیان و ئەم کارە لە پاشتردا بووە خاڵی سەرەکی رۆماننووسین. هەڵبەت ناتوانین بڵێین ریچارد سۆن یا فیلدینگ بە تەواوی توانییان سەرکەون و دەستیان بگاتە ئەو هاو پێوەندییە دەروونییەی یبچم و کەسێتی ئەو مەزموونە ئاکارییەی ئاکامی ئەو کە لە سەرکەوتووترین و بەرزترین نموونەکانی رۆماندا دەبیندرێ، بەڵام دەبێ لە یادمان بێ کە گەیشتن بە مەبەستێکی ئاوا سانا نەبوو، بە تایبەت لە سەردەمێکدا کە تێفکرینی داهێنەرانە تاقە رێگەی ئەدەبی تایبەتی لە هەمبەر خۆیدا بوو، ناچار دەبایە بە بیچمێکی کە ئیدی تازە نەبوو، فۆڕمێکی تاکە کەسی وەرگرێ و بایەخی ئەو لە سەردەمی خۆیدا نیشان بدات.

ب ـ وەسفی ریئالیزمی

بێج لە بیچم، زۆر گۆڕانکاری دیکەش دەبایە لە نەریتی ئەدەبی چیرۆکنووسیندا پێکبێ هەتا بە هەمان سانایی کە شێوازی دیکارت و لاک بوونە هۆی گەشەی تێفکرینی ئەوان لە راستینەکانی راستە و خۆی هزر و فام، رۆمانیش دەبایە نیشاندەری فامست «ئیدراک»ی تاکە کەسی لە راستی

PDF4Kurd

بێ. لە پێش هەموو شتێکدا، کەسانی بەڕێوەبەری بیچم و شوێنی ڕووداوی کردەوەکانیان دەبایە بە ڕوانینێکی ئەدەبی تازەوە دیاری بکرێ: بە پێچەوانەی ڕابردوو کە باو بوو و تیپە هەڵکەوتەکانی خەڵک لە پاش بەستێنێکدا کە بە گشتی لە سەر بناغەری نەریتەکانی ئەو ئەدەبە دابین دەکرا ڕووداوەکانی بیچمەکە جێبەجێ بکەن، دەبایە کەسانێکی تایبەت لە بارودۆخی تایبەتدا وایان کردبایە.

ئەم ئاڵوگۆڕە لە ئەدەبدا وەک ڕەفز کردنەوەی شتە گشتییەکان دەچوو و جەختی لە سەر پاژەکان دەکرد کە تایبەتمەندی بەرچاوی ڕیئالیزم لە فەلسەفە دان. بگرە ئەرەستوو لە گەڵ گریمانەی بناغەیی **لاک** هاوڕا بوو کە ئیدراکی هەستەکانی مرۆڤ «لە پێشدا ڕێگە بۆ هاتنی بیرۆکە تایبەتەکان خۆش دەکات و کەلوپەلی چۆڵگە خانەی زەین» دابین دەکا. بەڵام ئەو جەختی دەکرد و درێژەی ئەدایە کە وردبینین لە کاری تایبەتدا لە خۆڕا بایەخێکی زۆری نیە؛ ئینسان دەبێ بە تەواوی توانای خۆیەوە بە عەقڵەوە لە بەرابەری هەڵچوونی بێ واتای ئیدراکی هەستدا ڕاوەستێ و بگاتە ناسینێک لە گشتییەکان کە تاقە ڕاستەقینەی ئاکام و بێ ئاڵوگۆڕن هەتاکوو سەدەی حەڤدە، هەر ئەم جەخت کردنە گشتییە بە سەر تێفکرینەکانی ڕۆژاوادا وەها وێکچوونێکی ناوەرۆکی بە هێزی دەدایە، کە هەموو جیاوازییە جۆراوجۆرەکان و زۆرینەکانی ئەوانی کەم بایەخ نیشان دەدا. هەر بەم پێیە لە ساڵی **١٧١٣** دا کە «فیلۆناوس بێرکلەی» پێی لێنا کە «ئەمە یاسایەکی تەواو دونیاییە کە هەر شتێکی وا هەبوونی هەیە، تایبەتە» وتەی ئەو بە پێچەوانەی خوازیاری سەردەمی تازە بوو کە بە نۆرەی خۆی یەکێتییەکی تایبەت دەداتە ڕوانین و شێواری تێفکرینی نوێ لە پاش دیکارتدا.

PDF4Kurd

تەماشا دەکەین لێرەشدا، هەم لقە نوێیەکانی فەلسەفە و هەم تایبەتمەندییەکانی ڕواڵەتی سەبارەت بە ڕۆمان، لە گەڵ تێڕوانینی ئاسایی ئەو سەردەمەدا سەبارەت بە ڕۆمان دژایەتییان هەبوو. لە بەر ئەوەی گەرایشی لەمێژینەی بەرزدانانی شتە گشتییەکان ، هێشتاش نەریتی ڕەخنەیی سەرەتاکانی سەدەی هەژدەی دەسەڵاتدارانە لە ژێر کار تێکردنی خۆیدا ڕاگرتبوو. ئەم بەررزبوونەبە تایبەت لە گەرایشی نوێ ئەفلاتوونییەکاندا کە لە کۆنەوە لە چیرۆکەکانی حەماسی ـ ئەویندارانەڕا بەهێز بو و بە گشتی لە ڕەخنەی ئەدەب و جوانی ناسیدا بایەخێکی ڕوو لە زێدەبوونی بوو، بەرچاو دەکەوت. بۆ نموونە شافتسبێری (پیاوی سیاسی ئینگلیزی ١٦٨٣ـ١٦٢١) لە کتێبی خۆیدا لە ژێر ناوی «*ناميلکەيەک سەبارەت بە ئازاد بوونی سروشتی هونەری تەنز*» کە لە ١٧٠٩دا بڵاو بۆوە، خۆ دوور خستنەوەی ئەم قوتابخانە فیکرییە لەوەی کە ئەدەب سەرقاڵی وردە شتان و پاژەکان بێ، بە پێداگرتنی زۆرەوە ئاوا باس دەکات: «جۆراوجۆری سروشت وەهایە کە هەر شتێک پێکدێنێ، بە تایبەتمەنیدییەکی تازە هەوێنی و ئۆریژیناڵی تایبەتەوە جیای دەکاتەوە کە لە هەرە پێداگرتنی دۆخی خۆیدا دەبێتە هۆی ئەوەی ئەو شتە جیاواز بێ لە گەڵ ئەو شتانەدا وا لە جیهانی دەوروبەریدا هەن. ئاوا دێتە بەر نەزەر. بەڵام شاعیران و شێوەکارانی باش، سەخت تێدەکۆشن هەتا لە دیاردەیەکی ئاوا لە بەرهەمەکانیاندا دووری بکەن. ئەوان لە پاژایەتی بێزارن و لە یەکەبوون دەترسێن» لە درێژەدا دەڵێ: «ئەو شێوەکارەی وا هەر ڕوخسار دەکێشێتەوە، لە ڕاستیدا چەندان خاڵی هاوبەشی لە گەڵ شاعیردا نیە، بەڵکوو وەکی ئەو کەسەی هەر مێژوو دەنووسێ ئەو شتەی دەیدینێ عەینەن ڕەسمی دەکا و هەر تەرکیب بوون و نیشانەکانی نائاسایی بە وردی

PDF4Kurd

رەسم دەکات». بە خاتر جەمییەوە بەو ئاکامە دەگـات: «حـاڵ و رۆژی ئـەو کەسانەی سەرقاڵی داهێنانی تازە و بیچم دارِشتنن، جۆراوجۆر و جیاوازە.»

بەم حاڵەشەوە بە پێچەوانەی رەهابوونی لە بەردڵانی رای شافتسبێری، زۆری نەخایاند کـە بـە گـشتی لـە ئاکـامی دەکـار کـردنی رێدۆزینـەوەی دەروون ناسەکی «هابزولاک» لە کێشە ئەدەبییەکاندا، گەرایشێکی جوانی ناسەکی دژ بەمە و بە لایـەنگری لـە سەرقاڵـبوون بـە پاژەکانـەوە، دەسـتی کـردە گەشـە کـردن. رەنگبـێ بتـوانین بـڵێین لـۆرد کـەیمز (فەیلەسـووف و مـافزانی سـکاتلەندی، ١٧٨٢ــ ١٦٩٦) تونـد و تیژتـرین ناسـێنەری سـەرەتای ئـەو خوازیارییە بوو. ئەو لە کتێبەکەی خۆیـدا «*ئەستوونەکانی رەخنە*» لـە ساڵـی ١٧٦٢دا دەربیرِی: ئەو زاراوە دابراو یا گشتییانە لە هیچ نووسـراوەیەکدا کـار تێکردنێکی باشی بۆ راکێشانی خوێنەر نابێ، چونکە هەر لـە شـتە تایبەتـەکان دەتوانین بیچم و رواڵەتێ لە خەیاڵماندا پەروەردە بکەین.» کـەیمز هـەروەها دەیخوازی کە بە پێچەوانەی رای گشتی، لە بەر دڵـان بـوونی بەرهەمـەکانی شەکسپێر لەو شتە رایە کە «دێرِ بـە دێـرِ و کۆپلـە بـە کۆپلـەی وەسـفەکانی، راست وەکی سروشت، هەبوونێکی تایبەتییان هەیە.»

لەم خاڵەشدا راست چەشنی ئۆریژیناڵ بوونی رۆمان، دیفـۆ و ریچـارد سـۆن بوون کە لایەنگری ئەدەبی تایبەتی رۆمانیان بە گوێرەی چەشـنێکی ئـەدەبی قورس و قایم کرد و ئەمەش کاتێکی زۆر بەر لەوەوە بوو کە رۆمان لە سـەر تیۆری رەخنە سەقامگیر بێ. بیرۆکەی کـەیمز سـەبارەت بـە تایبـەتی بـوونی وەسف لە *رابینسۆن کرۆزۆ* (رۆمانی دانیێل دیفۆ) و *پـەمێلا*دا هەمیـشە یـەکێ لە تایبەتمەندییەکانی شێوازی گێرِانەوەی ئەم دوو رۆمانە لە قەڵـەم دراوە. لـە راستیدا ئەو هەوەڵ کەسەی ژیاننامەی ریچـارد سـۆنی نووسـی یـانی خـاتوو ئانابار بۆڵد (نووسـەری ئینگلیـزی، ١٨٢٥ــ١٧٤٣) بلیمـەت بـوونی ئـەوی بـە

PDF4Kurd

لێکدانەوەیەک وەسف کرد کە دایمە لە قاڵمە قاڵمی نێوان گشتخوازی نویٚ ـ کلاسیک و تایبەتخوازی ریئالیستیدا وەبەر چاو کەوتووە. بۆ نموونە، جا شواڕینۆڵدز (شێوەکاری ئینگلیزی، ١٧٩٢ــ١٧٢٣) «کۆنە ئایینی»ی نویٚ ـ کلاسیکی خۆی ئاوا دەردەبڕیٚ: «بۆچوونە گشتی و مەزنەکانی شێوەکاری ئیتالی بە سەر [ڕاستینەی وەکی ڕاستەقینە و . . . «سەرنجدانی وردبینانەی» قوتابخانەی هولەند لە پاژەکانی سروشتدا] کە بە پێی هەڵکەوت نەرم دەبێتەوە، هەڵدەبژێریٚ.»

لە دوخێکدا ـ هەروەکوو لە پێشتردا ئاماژەی بۆ کرا ـ ریئالیستە فەڕەنسییەکان زیاتر وابەستەی «ڕاستەقینەی ئنیسان»ی رامبراند (شێوەکاری هولەندی)بوون هەتاکوو «خەیاڵاتخوازی شیعر ئاسای» قوتابخانەی کلاسیک. خاتوو باربۆڵد بە نووسینی ئەم خاڵە کە ریچارد سۆن، وردبینین و سەرنجدانی قوتابخانەی شێوەکاری هولەندی لە دوایین دەورەی کارەکەیدا هەبوو . . . کە دەیهەویست مەراقی سەرقاڵبوون بە پاژەکانەوە بە سەر خۆیدا داسەپێنیٚ هەتاکوو کارتێکردنێک (لە بینەردا) بەدی بکا» ئەمە پلەوپایەی ئەو لەم گێڕە و کێشەیەدا روون دەکاتەوە. لە ڕاستیدا ریچارد سۆن و دیفۆ هەردووکیان لەوەی کە شافتێسبێری دایشکاندوونەتەوە بیٚ دەربەست بوون و دەیانهەویست وەکی رامبراند «تەنها روخسارپەرداز و مێژوونووس بن.»

چەمکی دارِشتنی ریالیزمی پاژەکان لە بەرهەمە ئەدەبییەکاندا، بڕێک گشتی تر لەوەیە کە بتوانین بە چەشنێکی تایبەت بیسەلمێنین. سەلماندنی ئەم کارە لە سەرەتاوە پێویستی بە لێکدانەوەی پێوەندی دارِشتنی ریئالیستی پاژەکان دەگەڵ بڕیٚ لایەنی تایبەت بە تەکنیکی گێڕانەوەی چیرۆکەوە هەیە. وا دێتە بەر نەزەر دوو لایەن لەم لایەنانە لە ڕۆماندا بایەخیکی تایبەتیان هەیە: دارِشتنی کەسێتی و نواندنی پاش بەستێن. ئەو سەرنجدانەی کە بە ئاسایی لە

PDF4Kurd

رۆماندا بۆ بەخشینی یەکەبوون بە کەسێتی و هەر وەها وەسفی بەربڵاوی شوێنەکان دەکرێ، دەبێتە هۆی جیاوازی رەهای رۆمان لە چەشنەکانی دیکەی ئەدەب و هەروەها چەشنەکانی دیکەی پێشووتری ئەدەبی چیرۆکی.

ج ـ کەسێتی

لە روانگەی فەلسەفەییەوە، خۆ لە قەرە دانی تایبەتخوازانە بۆ کەسێتی، تایبەت کردنی یەکەبوونی کەسێتی‌یە. لە پاش ئەوەی دیکارت ئەوپەڕی بایەخی دانا بۆ پرۆسەکانی تێفکرین لە خودئاگای تاکدا، بە لەونێکی سروشتی کێشە فەلسەفییەکانی شوناسی تاکیش زۆر کەوتە بەر سەرنجدانەوە. بۆ نموونە: **لاک**، **ئۆسقۆف باتلێر** (خواناسی ئینگلیزی، ١٧٥٢ـ١٦٩٢)، **بێرکلەی**، **هیوم** و **رید** لە ئینگلیزدا سەرقاڵی گوتاری سەبارەت بەم جۆرە کێشانەوە بوون، هەتاکوو ئەم قاڵمە قاڵمە گەیشتە لاپەڕەکانی رۆژنامەی «*سپیکتاتۆر*»یش.

لێکچوونی نەریتی تێفکرینی ریئالیستی و تازە داهێنانی رواڵەتی لە رۆماننووسانی پێشقەڕاوڵدا روونە. هەم فەیلەسووفان و هەم رۆماننووسان زۆر زیاتر لەوەی هەتا ئەو زەمانە باو بوو سەرنجیان دایە یەکەبوونی کەسایەتی تاک. هەڵبەت سەرنجی زۆری رۆمان نووسان بۆ تایبەت کردنەوەی کەسێتیی‌یەکان، لە خودی خۆیدا وەها بابەتێکی بەربڵاوە کە ئێمە لێرەدا هەر یەکێ لە لایەنەکانی ئەو کە زیاتر دەتوانین لێکدەینەوە، لێکیدەدەینەوە. بە گوێرەی ئەوەی کەسێ لە ژیانی راستەقینەدا ناوێکی تایبەتی هەیە، رۆماننووسەکانیش وێڕای نێودانان بۆ کەسێتی‌یەکان تێکۆشانی تایبەت بۆ نیشان دانی ئەوانیان هەیە.

PDF4Kurd

کێشەی شوناسی تـاک، بـە لۆژیـک پێوەندییـەکی پڕاوپـڕی دە گـەڵ پلـە و پایەی مەعریفە ناسەکی ناوە تایبەتییەکاندا هەیە، چونکـە هـابز وتـەنی: «نـاوە تایبەتەکان تاقە شتێک بە زەیندا دێنن، بەڵام گـشتییەکان شـتگەلێکی زۆر بـە زەینـدا دێننـەوە.» لـە ژیـانی کۆمەڵـایەتیدا، نـاوە تایبەتـەکان بـە وردی ئـەو دەورەیان هەیە، یانی دیمەنە کەلامییەکانی شوناسی تایبەتی تاکەکانن. بەڵـام ئـەم دەورەی نـاوە تایبەتـەکان لـە ئەدەبـدا، بـۆ یەکـەمجار لـە رۆمانـدا جـێ کەوت. هەڵبەت کەسایەتییەکان لـە چەشـنەکانی ئـەدەبی بـەر لـە رۆمانیـشدا ناوی تایبەتیان هەبوو، بەڵام لە راستیدا ئەو ناوانە گێـڕەوەری ئـەوە بـوون کـە نووسەر بە پێ و شوێنی ئەمەوە نیە تا کەسێتی‌یـەکان وەکـی بوونـەوەرانێکی تەواوەن خاوەن یەکەتی نیشان بـدات. نووسـەران پێیـان خـۆش بـوو بـە پێـی شـێوازی بـاوی ئـەدەبی کلاسـیک و سـەردەمی رێنیـسانس، بـۆ کەسـێتی بەرهەمەکانیان نێوی مێژوویی یـان تیپیکـاڵ «ئـەو نێـوەی بـە تیپیـان بخـوات» هەڵبژێرن و ئەم کارە لە گەڵ یاسای رەخنەی ئەو سەردەمە هاودەنگی بوو.

کەڵک وەرگرتن لە ناوە مێژوویی یـا تیپیکاڵـییەکـان دەبـووە هـۆی ئـەوەی کەسێتی‌یەکان ببنە شیاوی چاوەنواڕییەکی زۆر کە ئەمە بە گشتی لە ئـەدەبی رابـردووڕا هەڵدەسـتا نـەک لـە نێـوەرۆکی ژیـانی سـەردەمەوە. ئەرەسـتوو دەیـوت: «تەنانـەت لـە بەزمەساتیـشدا کەسـێتییەکـان لـە مێـژووی رابـردوو هەڵنابژێردرێن، بەڵکوو خولقاوی زەیـنی کومێـدی نووسـانن» وا دادەنـدرێ نـاوی کەسـێتییەکـان «تایبەتمەنـدی نـوێن» بـن، هـەر ئـەم بۆچوونـە لـەپاش سەرهەڵدانی رۆمانیش تا بەینێکی زۆر هەر باس دەکرا.

لە چیرۆکە پەخشانییەکانی رابردووشدا زیاتر لە نـاوە تایبـەت نوێنـەکان یـان ئەو ناوانەی کە بە چەشنێکی دیکە غەیری ریئالیـستی بـوون و دەلالـەتیان بـۆ تاکێکی تایبەت نەدەکرد، کەڵک وەردەگیرا. ئەم ناوانە یـا ئاوەڵـناوگەلێکی

PDF4Kurd

تایبـەتیان زەق دەکـردەوە «وەکـوو ئـەو ناوانـەی ریبلـی (١٥٥٤ـ ١٤٩٤، رۆماننووسی فەڕەنسی)، سیدنی (١٥٨٦ـ ١٥٥٤ پەخشاننووسی ئینگلیـزی)، بانـاین (نەزیلـە نووسـی ئینگلیـزی، ١٦٨٨ـ ١٦٢٨) کـە لـە بەرهەمەکانیانـدا دەکاریـان دەکـرد» یـان هەڵـگری چەمکگـەلی نێـوەرۆکی لاوەکـی و هەڵوەشاوە و چەشنێ ئەدەب بوون کە هەر جۆرە دەلالەتێکی بۆ «راستی»ی ژیانی ئەو سەردەمە دەسڕیەوە «وەکوو ئەو ناوانەی لە بەرهەمـەکانی لی لی، ئافرابن، یا خاتوو مـانلی دا هـەن» ئـەم شـتە وا کەسـایەتی ئـەم چیرۆکانـە بـە پێچەوانەی ئەو مرۆیانەی لە ژیانی رۆژانەدا دەیانبینن، خاوەنی نـاوی چکۆلـە و ناوی بنەماڵـەیی نـەبوون، بەڵـکوو هـەر یـەکێ لـەم دوانـەیان بـوو «وەک ئاغەی بەدمەن، یان یۆفیـۆئیز» هۆیـەکی دیکەیـە بـۆ لایـەنگریێتی ئەدەبیانـە و باوی ئەم ناوە تایبەتانە.

بەڵام رۆماننووسانی پێشقەدەم بە چەشنێکی زۆر بەرچاو لـەم نەریتـە دابـڕان و لە بۆ کەسایەتییەکانی رۆمانەکانیان ناوگـەلێکیان هەڵـبژارد کـە نیـشانی ئـەدا دەبێ ئەوانە کەسانێکی تایبەت لە هەمان شـوێنی کۆمەڵـایەتی ئـەو سـەردەمە بن. دیفـۆ جاروبـار لـە نـاوی تایبـەت کەڵـکی وەردەگـرت و بـڕێ کـاتیش ناوگەلی دژوازی دادەنا، بەڵام زۆر کەم وا بوو لەو ناوە باوانە یا خەیاڵـییانـە بۆ کەسایەتییەکانی دابنێ.

رەنگبـێ تـەنیا هەڵـواردە رێکـسانایە کـە نێـوێکی خـوازراوە و تـەواوەن وەسفکراوە. هەروەها زۆربەی کەسـایەتییە سـەرەکییەکانی رۆمانـەکانی ئـەو وەکوو رابینسۆن کۆرۆزۆئێ یا ماڵ فلاندر نێوهایەکی تەواو راسـتەقینەن یـان نێوگەلێکی بێج لە لە نێوی راستی خۆیان هەیە.

ریچارد سۆنیش هەر درێژەی بەم رەوتە دا، بەم جیاوازییەوە کە سـەرنجێکی زۆری ئەدایە و بـۆ هـەموو کەسـێتییە سـەرەکییەکان و تەنانـەت بـۆ زۆربـەی

PDF4Kurd

کەسێتییە لاوەکییەکانی رۆمانەکانی، هەم ناوی چکۆلەی هەڵدەبژارد و هەم ناوی بنەماڵەیی. ئەو هەر وەها بە دژوارییەکی بیچکۆلە و بەڵام نەک کەمبایەخەوە، لە رۆمان نووسیندا گیری کرد، ئەویش بریتی بوو لە دەکار کردنی نێوهایەک کە بە چەشنێکی پسپۆڕانە شیاو و دەلالەتگر بن، بەڵام لە عەینی حاڵدا وەکوو ناوە راستەقینە ئاساییەکانن. بەم هۆکارەوە مانای ناوێکی وەکوو پامێلای کە زیاتر لە چیرۆکە جەنگی ـ ئەویندارانەکان دەکاڵێتەوە بە نێوی بنەماڵەیی ئاندرۆزەوە دەبەستێتەوە. هەم نێوی «**کولاریسا هارلوو**» و هەم نێوی «**رابێرت لاوێلاس**» لە زۆر لایەنەوە لەوان دەکاڵێتەوە و لە راستیدا دەتوانرێ بوترێ تەقریبەن تەواوی ئەو ناوە تایبەتانەی کە ریچارد سۆن دەکاری کردوون، هەر لە «**خاتوو سینکلێر**»ەوە هەتا «**جەنابی چارڵز گرێندیسن**» مەعنادار و لە عەینی حاڵدا دەگەڵ خوو و خدەی خاوەن ئەو ناوانەدا هاودەنگییان هەیە.

فیلدینگ هەروەکوو یەکێ لە رەخنەگرە نەناسراوەکانی هاوسەردەمی خۆی هێما دەکات، بۆ کەسێتی رۆمانەکانی لە «ناوگەلی سەیر و سەمەرەی پڕ هەراوزەنا کەڵکی وەرنەدەگرت، بەڵکوو نێوهایەکی هەڵدەبژارد کە باوەکوو جاروبارە ئاماژەیەک بۆ کەسایەتی بەرمەبەست بوون، بەڵام هێماکەیان تازەتر بووە» باوەکوو دەتوانین بیسەلمێنین کە نێوی کەسێک هارت فێری یا یۆل وێردی یا سکۆئێر بێت، بەڵام ئەم چەشنە ناوانە حەتمەن روخسارە تازە بووەکانی نێوە تیپیکاڵییەکانن. تەنانەت ناوەکانی وستێڕن و تام جۆنزیش زۆر دەلالەت بۆ ئەوە دەکەن کە فیلدینگ ئەوەندەی سەرنجی ئەدایە تیپی گشتی ئەوەندەشی سەرنج ئەدایە تیپی تایبەت.

هەڵبەت ئەم خاڵە دژاتییەکی دەگەڵ باسەکەی ئێمەدا نیە، چونکە حەتمەن سەبارەت بەم بابەتە یەکێتییەکی گشتی هەیە کە نەریتی فیلدینگ لە ناو

PDF4Kurd

لێنـانی کەسـێتییەکانی و لـە راسـتیدا تـەواوی رێبـازی ئـەو لـە رەسمکـردنی کەسایەتییەکاندا، جیاواز بوو لە گەڵ شێوازی باو لە رۆمانـدا. مەبەسـتی ئێمـە ئەمەیە ـ هەروەکوو سەبارەت بە ریچارد سۆن دیتمـان ـ لەرۆمانـدا شـوێنێک بۆ ئەوەی نێوهایەک شیاوی کەسێتییەکان بێ لە ئارادا نیە، بەڵکوو سـەبارەت بەوەی کەسێتی مەبەستی ئێمە دەبێ کەسێکی تایبەت بێ، نەک تیپیکاڵ، ئەم شیاو بوونی ناوە نابێ وەها بێ کـە زەبرێـک لـە کەسـێتی دەوری سـەرەکی بدات.

لە راستیدا لەوە دەچێ کاتێک فیلدینگ دوایین رۆمانی خـۆی ـ*ئێمیلیا* ـ ی دەنووسـی، ئاگـەداری ئـەم بابەتـە ببـوو. لـەم رۆمانـەدا تامـەزرۆیی نـوێ ـ کلاسـیکی ئـەو بـۆ کەڵـک وەرگـرتن لـە نێـوە تیپیکاڵـەکان هـەر لـەناوی کەسێتییە لاوەکییەکانەوە وەکوو قازی «تێرشڕو» نـایبی کەڵـانتەری بانـدۆمدا دەرکـەوتووە و هـەموو کەسـایەتییە سـەرەکییەکان وەکـوو بنەماڵـەی بـۆت، کیژۆڵــە مــاتیووز، دوکتــۆر هەریــسۆن، ســەرهەنگ جــەیمز، گوروبــان ئاتکینسۆن، سەروان تڕێنت و خـاتوو بنیـت، نـاوی ئاسـایی و هاوسـەردەمیان هەیـە. لـە راسـتیدا بـە پێـی بـڕێ بەڵـگە فیلـدینگ‌یـش وەکـوو تاقمـێ لـە رۆماننووسەکان، ئـەم ناونانـەی تەقریبـەن هـەر بـە هەڵـکەوت لـە پێرسـتێکی دەچاپـدراو لــە کەســانی هاوســەردەمی خۆیــەوە گرتۆتــەوە: کــۆی نــاوە بنەماڵەییەکانی نـاوبراو لـە پێرسـتی ئابوونمانـەکانی چـاپی قـەوارە گـەورەی کتـێبی «*گیلبێـرت بێرنیـت*»دا لـە ژێـر سـەردێڕی «*مێـژووی زەمانـەی خـۆی*» بڵاوکراوەی ١٧٢٤ بـەرچاو دەکـەوێ و ئەمـە هـەمان چاپێکـە وا لـە قـەراری مەعلووم فیلدینگ‌یش بوویەتی.

بێج لەوەی وا بووە یان نـا، گومـان لـەوەدا نیـە کـە فیلـدینگ لـە بەرانبـەری نەریتی کەڵک وەرگرتن لە ناوە ئاساییەکانی سـەردەم کـە دیفـۆ و ریچـارد

PDF4Kurd

سۆن بناغە دانەری بوون، نەرمبوونێکی زۆر و زیادی لە خۆی پیشان دا. باوەکوو لە داهاتوودا تاقمێ لە ڕۆماننووسانی سەدەی هەژدە وەکوو سمالیت و ستێرن، گوێ لە مستی ئەم نەریتەیان نەکرد، بەڵام وێڕای تێپەڕبوونی زەمان ئەم نەریتە بووە بەشێک لە نەریتەکانی ڕۆمان و هەروەکوو هێنری جەیمز لە باسێکدا سەبارەت بە قەشە تراڵێپ، یانی ئاغەی کۆئیۆر فووڵدا ئاماژە دەکا، ئەو نرخەی کە ڕۆماننووس بۆ دابڕان لە نەریت دەبێ خەرجی کا، ئەمەیە کە ئیدی خوێنەر بڕوا ناکا کەسایەتی بەرمەبەستی ئەو لە ڕاستیدا هەبووە.

د ـ زەمان:

جان لاک وتبووی: «شوناسی تاک بریتییە لە شوناسی جێگر ناوێکی هوشیار کە لە ڕێگەی بەردەوامبوون لە زەماندا گەڕیانی هەیە، بە زبانێکی دیکە، ئینسان بە سۆنگەی ئەو بیرەوەرییانەوە کە لە بیرۆکە و کردەوەکانی ڕابردووی خۆی هەیەتی، دەگەڵ شوناسی بەردەوامی خۆیدا پێوەندی دەبێ.»

دەیوید هیۆمیش پلەوپایەی سەرهەڵدانی شوناسی تاکی لە کۆی بیرەوەرییەکانی ئەودا دەدیت و دەڵێ: «چما بیرەوەرییەکمان نەبایە، هیچ کاتێ هیچ چەشنە خەیاڵێکمان لە هۆکار «علیت» نەدەبوو لە ئاکامدا خەیاڵێکیشمان لە زنجیرەی «علت و معلول» کە سروشت یا زاتی ئێمە پێکدێنن نەدەبوو.» ڕوانگەیەکی ئاوا لە تایبەتمەندی ڕۆمانە.

لێکۆڵینەوە لە کەسێتی ئینسان، بەو جۆرەی کە لە ڕەخنە کردنی هەمبەر بوونی خودئاگای (هوشیاری) ڕابردوو و ئێستایدا پێ نیشان دەدرێ،بابەتێکە کە زۆربەی ڕۆماننووسەکان، لە ستێرنەوە هەتا پڕوست سەرقاڵی ئەم کارە بوون.

PDF4Kurd

له «ڕێ دۆزینەوە»یەکی دیکەدا بۆ باسکردنی وەسفی تاکبوونی شتەکان کـە پێوەندی هەیە و بەڵام دەرەکی ترە، زەمان بـە وتەزایـەکی سروشـتی (زاتی) دادەندرێ: «ئەسڵی تاکبوون»ێ کە **لاک** بیروبڕوای پێی هەبوو، بریتی بوو لە هـەبوون لـە پـێ و شـوێنێکی تایبـەت لـە شـوێن و کاتـدا. هـەروەکوو ئـەو ئەنووسێ: «بە گوێرەی ئەوەی چەمکەکان بە جیابوونەوە لـە زەرفی زەمـان و مـەکان،دەبنـە گـشتی» هـەروەها چەمکـەکان تاقـە کاتـێ دەبنـە تایبـەت کـە هەردووکی ئەم ئاوەڵکردارانە «زەمان و مەکان» جەختیان لە سـەر بکـردرێ، بەم چەشنە کەسێتییەکانی ڕۆمانیش هەر ئەو کاتە تاکبوون دەگرنە خۆ کە لە «پاش بەستێنێک» لە زەمان و مەکانی تایبەتدا جێگر بن.

هەم فەلسەفە و هەم ئەدەبی یۆنان و ڕۆمی کـۆن ئـەم ڕایـەی ئـە**فلاتۆون** زۆر قووڵ کارتێکردنی بە سەریاندا هەبووە کە ڕواڵـەتەکان و قاڵـبەکان (**صُـوَر و مُثُل**) ئەوپەڕی ڕاستەقینەکانن و لە پشت شتەکانی هەست پێ کراوی جیهانی فانیـدان. ئـەم ڕواڵـەتانە (**صُـور**) بـێ سـەرەتا و هەتاهـەتایی و بـێ ئاڵـوگۆڕ لەبـەرچاو دەگـیران و وەلحاسـڵ نیـشاندەری پـێش گریمانـەی سـەرەکی شارستانیەتی یۆنان و ڕۆمی کۆن بوون کە بە گوێرەی ئەو، هـەر ئـەو شـتەی کە واتای سەرەتاییەکەی لە پرۆسـەی زەمانـدا سـەربەخۆ بـێ، پێکـدێت یـان دەتوانێ پێکبێ، ئەم پێش گریمانەیە بە نواڕینێکـەوە کـە لـە پـاش سـەردەمی ڕێنیسانس پێکهات و بە گوێرەی ئەو شتە، زەمـان نـەک هـەر ڕەهەنـدێ لـە جیهـانی مـاددی، بەڵـکوو هێـزی لـە قاڵـبدانی مێـژووی تاکـە کەسـی و کۆمەڵایەتی ئینسانە، بە گشتی دژایەتی هەیە. ڕۆمان زیاتر لە هەموو شـتێ بـە هۆکاری چلۆنایەتی نیشاندانەوەی ئەم لایەنگرییە تایبـەت نوێنـەی تێفکـرینی هاوسەردەمەوە، تایبەتمەندییـەکانی فەرهـەنگی ڕۆژئـاوا لـە باشـترین دۆخـدا نیشان ئەدا.

PDF4Kurd

بە بڕوای م ـ فۆرستەر زۆر لە مێژەوە ئەدەب ئاوڕێکی وردی ئەدایە سەر رەسم کردنی «ژیان لە سەر بناغەی بایەخەکان» و ئەمە رۆمان بوو کە بە رەسم کردنی «ژیان لە سەر بناغەی زەمان» ئەرکێکی جیاوازی لە ئەرکەکانی ئەدەب زیاد کرد. لە روانگەی شپینگلێرەوە (فەیلەسووفی ئاڵمانی، ١٩٣٦ـ ١٨٨٠) سەرهەڵدانی رۆمان بەم هۆکارەوە بوو کە «ئینسانی پەڕ مێژوویی» سەردەمی نوێ هەوجێی بە چەشنێ لە ئەدەبە کە بتوانێ سەرقاڵی «تەواوەتی ژیان» بێ. بەڵام لە نێو رەخنەگرانی ئەم سەردەمەدا، نۆر ترۆپ فرای (رەخنەگری ئەدەب، ١٩١٢، کەنەدا) کە لە سەر ئەم بڕوایە بوو کە تایبەتمەندیی تایبەتی رۆمان لە هەمبەرکردن دەگەڵ چەشنەکانی دیکەی ئەدەبدا پێکەوە لکاندنی «زەمان و ئینسانی رۆژئاوایی‌یە.»

لەمەوبەر، لایەنێک لەو بایەخەی رۆمان ئەیداتە رەهەندی زەمان، لێکمان داوە و دیتمان کە رۆمان نەریتی لە مێژینەی کەڵک وەرگرتن لە چیرۆکە بێ زەمانەکانی بۆ مەبەستی نیشاندانی راستییەکانی هەتاهەتایی ئاکاری نایە ژێر پێ. تایبەتمەندییەکی دیکە کە بیچمی رۆمان لە زۆربەی چیرۆکەکانی پێشوو جیا دەکاتەوە، کەڵک وەرگرتن لە ئەزموونەکانی رابردوو لەجیاتی هۆکاری کردەکانی ئێستاکەیە. بە زبانێکی دیکە بیچمی هاوکاتبوونی بێ قەومان و نەقەومانی رووداوەکان، یان گۆڕانکاری روخساری کەسێتییەکان بوو. لە دۆخێکدا لە بیچمی رۆماندا بە سۆنگەی هۆکاری زەمانەوە، پێوەندییەکی هۆکاری «عِلّت» لە نێوان رووداوەکاندا پێکدێ و ئەم کارە، پێکهاتەی رۆمان زۆر قورس و قایمتر دەکات. بەڵکەم لەمەش گرینگتر ئەو کارتێکردنە بێ کە جەخت کردنی رۆمان لە سەر رەوتی زەمان، لە کەسێتی سازاندندا دایدەنێ. بەرچاوترین و توندڕۆترین نموونە لەم بەستێنەدا،رۆمانی «شەپۆلانی زەین»ە کە داواکاری گێڕانەوەی

PDF4Kurd

ڕاستەوخۆی ئەو شتەیە کە بە هۆی ڕەوتی زەمانەوە بە زەینی ئینساندا دێ و دەڕوا،بەڵـام ڕۆمـان بـە گـشتی زیـاتر لـە هـەر چەشـنێکی دیکـەی ئـەدەب سەرنجی داوەتـە گۆڕانکـاری کەسـێتی لـە مـەودای زەمانـدا کـە ڕۆمـان لـە کێـشەکانی ژیـانی ڕەسـم دەکـات، ئەمـەش نیـشاندەری زاڵـبوون بـە سـەر ڕەهەندی زەماندایە.

ت ـ هەرگـرین گوتـەنی: بەشـێکی زۆری ژیـانی ئینسان هـەر بـە هۆکـاری درەنگ تێپەڕبوونی ئەو شـتەوە تەقریبـەن هـەر لـە بەرهـەمی ئەدەبـدا ڕەسـم نەکراوە مابۆوە. ڕۆمان ئەندازەیـەکی زەمـانی دەکـار دەکـا کـە لـە بـەراورد کردندا دە گەڵ ئەندازەی زەمانی ئەدەبی ڕیوایی بەر لە خۆی بە چەشـنێکی زۆر ورد لـە بـەرچاوترە و ئـەو لێکچوونـەی لـە نێـوان ڕۆمـان و داڕشـتنی ئەزموونەکانی ڕۆژانەدا هەیە،ڕاست پێوەندی بەم ئەندازەی زەمانییەوە هەیە.

دەوری زەمـان لـە ئـەدەبی کـۆن و سـەدەکانی نێوەڕاسـت و سـەردەمای ڕێنیسانسدا، حەتمەن زۆر جیاوازە دەگەڵ ئەو دەورەی لـە ڕۆمانـدا هەیـەتی. بۆ نموونە، بەرتەسک کردنـەوەی ڕووداوەکـانی تیراژێـدی «کارەسـات» بـۆ مـاوەی یـست و چـوار سـەعات ـ یـانی هـەمان خاڵـی یەکیـەتی زەمـان کـە هەمووان دەگەڵیدا دیوناسی‌یان هەیە ـ لە ڕاسـتیدا ڕەفـز کردنـەوەی بایـەخی ڕەهەندی زەمان لە ژیانی ئینساندایە، لە بـەر ئـەوەی ئـەم کـارە بـە گـوێرەی ڕوانگەی باوی جیهانی کۆن کە بە پێی ئەو ڕاستەقینە لە گشتییە سـەرەتایی و هەرمانییەکاندا بوونیان هەیە، بە لەونێک نیشانەی ئەمەیە کـە ئاشـکرا کـردنی ڕاستینەی هەبوون، حەوجێی بە تەمەنێ نیە، بەڵکوو کـارێکی ئـاوا لـە مـدەی شەوورۆژێکدا بە تەواوەتی جێبەجێ دەبێ.

لە ڕاستیدا دانانی مەرگ لە قەڵافەتی فـایتوونێکی باڵـدار یـان دروێنـەوانێکی مڕومۆچـدا ـ کـە هـەروەها هـەموان ئەمـە دەزانـن ـ ئـەمیش بێـژەری هـەمان

PDF4Kurd

روانگەیە. ئەمانە سەرنجی ئێمە نەک بەرەو پرۆسەی زەمان، بەڵکوو بۆ تایبەتمەندییەکی ئەوپەڕی سەرەتا و هەرمانی کردن رادەکێشن و ئاگەداری ئێمە بە سەر ژیانی رۆژانەماندا دەهاونە ژێر کارتێکردنی خۆیانەوە هەتا بۆ بەرەو ڕووبوونەوە دەگەڵ ژیانی پاش مردن حازرمان کەن. لە راستیدا بە گیانلەبەر چوواندنی مردن، چ لە قەڵافەتی فایتوونی باڵدار و چ لە رواڵەتی دروێنەوانی مڕومۆندا، لەم بارەوە لە خاڵی یەکیەتی زەمان دەچێ کە بنەمایەکی نامێژوویی هەیە و بەم هۆیەوە،هەروەها نموونەیەکی ئاشکرایە لە بایەخێکی زۆر کەم کە لە زۆربەی ئەدەبی بەر لە رۆماندا دەیاندایە رەهەندی زەمان. بۆ وێنە بۆچوونی شەکسپیر لە رابردووی مێژوویی زۆر جیاوازە دەگەڵ بۆ چوونی سەردەمی نوێدا: تێرڕوا، رۆم، بنەماڵەی پلێن تەجێنیت یا بنەماڵەی تیۆدۆر هیچ کامیان، ئەوەندەیان پێوەندی بە رابردووە نیە کە دەگەڵ زەمانی ئێستادا یان دەگەڵ یەکدیدا جیاوازییان هەبێ. لێرەدا شەکسپیر روانگەی زەمانی خۆی نیشان ئەداتەوە، چونکە سی ساڵ لە پاش مردنی ئەو بوو کە وشەی «نەگونجان لە زەماندا» بۆ یەکەم جار هاتە ناو زبانی ئینگلیزییەوە و ئەو هێشتا لە حاڵیبوونی چەشنی سەدەکانی ناوەڕاستی مێژووەوە زۆر نزیک بوو کە بە گوێرەی ئەو عەڕابەی زەمان، لە هەموو دەورەکانی مێژوودا نموونەهایەکی دووپات و چەند پات زێدەتر دەکات کە هەتا هەتایە بۆ دەکار کردن دەبن.

ئەم روانینە نامێژوویی‌یە پێوەندی دەگەڵ نەبوونی هەست بە تامەزرۆیی لە بەستێنی زەمانی چرکە بە چرکە و رۆژ بە رۆژەوە هەیە و هەر ئەم نەبوونی تامەزرۆیی‌یە بۆتە هۆکاری ئەمەی کە بیچمی زەمانی زۆرێک لە شانۆنامەکان (چ ئەوانەی شەکسپیر نووسیبوونی و چ ئەوانەی بەر لەو،

PDF4Kurd

پێشینانی ئەو لە دوای ئاشیلەوە نووسیبوویان) ئەو کەسانەی کە دواتر دەستیان دایە رەخنە نووسین لە سەر ئەمانە، گێڕیان بکات.
لە ئەدەبی چیرۆکی رابردووشدا دەگەڵ نوارینێکی وەکی ئەمە سەبارەت بە رۆمان بەرەو روو دەبینەوە،رووداوەکان بەردەوام لە زنجیرەیەکی دابڕاو لە زەمان و مەکان «شوێن»دا دەقەومێن و بایەخێکی زۆر کەم بۆ زەمان وەکی هۆکارێک لە پێوەندییەکانی ئینسان لە بەرچاو دەگیرێ. کۆلێریج سەرنجی دابووە «سەربەخۆیی سەیر و سەمەرە و نەبوونی راستەقینەی خەیاڵات لە تەواوی زەمان و مەکانە تایبەتەکانی «*خاتوو شاژنی پەرییەکان*»دا. هەروەها رەهەندی زەمانی نەزیلەکانی بانین و ئەو چیرۆکە جەنگی ـ ئەویندارانە پاڵەوانانەیەی کە هەر ئاوا و بەم پێیە تەم و مژاوی و تایبەت نەبوونەتەوە. بەڵام زۆر زوو چەمکی تازەی زەمان لە زۆرێک دە بەستێنەکانی تێفکرینی ئینساندا بڵاو بووە. ساڵەکانی دوای سەدەی حەڤدە بووە شاهیدی سەرهەڵدانی توێژینەوەی عەینیتر سەبارەت بە مێژوو و هەر بەم هۆیەوە جیاوازی لە نێوان رابردوو دەگەڵ ئێستادا زیاتر هەست کرا. لەم دۆخەدا ئیسحاق نیوتۆن (فەیلەسوف و ماتماتیک زانی ئینگلیزی، ١٧٢٧ــ ١٦٤٢) دەگەڵ جان لاکدا لێکدانەوەیەکی تازەیان لە پرۆسەی زەمان پێشکەش کرد. زەمان واتای درێژە دانێکی هێدیتر و میکانیکیتری پەیدا کرد کە وەها ورد دابین کرابوو کە دەکرا بەربوونەوە خوارێی شتەکان و زنجیرەی تێفکرین لە زەیندا دەگەڵ زەماندا بەراورد بکەین.
ئەم جەخت کردنە تازانە لە رۆمانەکانی دیفۆ دا نیشان دراوە. بۆ یەکەمجار لە رۆمانەکانی ئەودا بوو کە وێنەی ژیانی تاکە کەسی هەم لە دوورە وێنەی بەرینی ئەودا لەجیاتی پرۆسەیەکی مێژوویی پێشکەش کرا هەم لە روانگەی نێزیکی ئەوڕا بوو کە پێ نیشانی ئەدا ئەو پرۆسەیە لە پاش بەستێنی دەتێپەڕ

PDF4Kurd

بـوونی تێفکرینـەکان و کردەوەکانـدا بـە دیـار دەکـەوێ. هەڵـبەت ئەمـە درووستە کـە جاروبـار بـەراوردی زەمـانی رۆمانـەکانی دیفـۆ هـەم لـە زاتی خۆیاندا دژوازن و هەم دەگەڵ دیمەنی مێژوویی رواڵەتی ئەودا دژایـەتی‌یـان هەیە. بەڵام حەتمەن هاتنە گـۆڕێی رەخنـەی ئـاوا هـەر لـە خۆیـدا ئافەرمێکـە لەوەی کە چۆن خوێنـەر هەسـت دەکـا کـە کەسایەتییەکانی بەرهەمـەکانی *دیفۆ* رەگ‌و ریشەیان لـە رەهەنـدی زەماندایـە. ئەمـەش روونـە کـە نـاتوانین وایدانێین رەخنەی ئاوا سەبارەت بە رۆمانی *ئەرکیدیا* نووسراوەی سیدنی یان *سەفەری زائـیر* نووسـراوەی بـانین دا بێتـە ئـاراوە، چونکـە لـەم بەرهەمانـەدا بەڵگەی شیاو بۆ راستەقینە بوونی زەمان بە دەستەوە نیە تاکوو بتوانین جـۆرە دژوازییەک لەواندا بدۆزینەوە. بەڵام دیفۆ حەتمەن بەڵگەی ئاوا بە دەسـتەوە ئـەدا. ئـەو لـە باشـترین بەرهەمەکانیـدا تـەواوەن ئێمـە رازی دەکـا کـە چیرۆکەکانی لە زەمان و شـوێنێکی تایبەتـدا دەقـەومێن و بیرەوەرییـەک لـە رۆمانەکانی ئەو لەزەیندا دەمێنێتەوە، بە گشتی لەو بەشانە پێکدێن کـە ژیـانی کەسێتییەکان بە چەشنێکی زیندوو روونـاک وێنـە کـراون، ئـەو بەشـانەی وا لاواز پێکـــەوە لکـــاون تـــاکو روانگەیـــەکی رازیکـــەرەوە لـــە ژیاننامـــەی کەسێتییەکان پێشان بدەن. لـە بەرهەمـەکانی دیفـۆ دا واتایـەک لـە شوناسـی تاک لە درێژەی زەماندا هەیە و لە عەینی حاڵدا ئەم شوناسی تاکە کەسییە لە بواری ئەزموونداا گۆڕانکاری بەسەردا دێ.

ئەم بۆچوونە زۆر بەرچاوتر و کاملتر لە بەرهەمەکانی ریچارد سۆن دا لە چاو ئەدا. ئەو بە وردی سەرنجی ئەدایە هەتا تەواوی رووداوەکانی چیرۆکەکـەی لە بیچمێکی زەمـانی راڤـەکراودا کـە لـە پـێش ئـەودا پێشینەی نـەبوو، جـێ بکاتەوە: سەرپەڕی هەر نامەیەک لە رۆمانەکانی ئەودا بە خوێنـەر دەڵـێ کـە ئەو نامەیە لە کام رۆژی حەوتوودا نووسـراوە و ئەغـلەب سـەعاتی نووسـینی

PDF4Kurd

نامەکەش نووسراوە و ئەمەش لە جێی خۆیدا لە حوکمی چیوەیەکی عەینی بۆ وردەکارییەکانی زەمانی تەنانەت زیاتری خودی نامەکەیە. بۆ نموونە لە رۆمانی ئەودا دەخوێنینەوە کە *کۆلێریسا* لە سەعات ٦/٤٠ خولەکی پاش نیوەڕۆی ٥شەممەی ٧ی سیپتامبردا مرد. کەڵک وەرگرتنی ریچارد سۆن لە نامە دە رۆمانەکانیدا، هەروەها ئەم هەستە لە خوێنەردا بەدی دێنێ کە بە راستی لە هەموو رووداوەکانی رۆمانەکەدا بەشداری هەیە و ئەمە هێند بە هێز و کامڵ بوو کە تا ئەو زەمانە بێ وێنە بوو. ریچارد سۆن هەروەکوو لە «پێشەکی» رۆمانی *کۆلێریسا* دا ئاماژە دەکات،دەیزانی «دۆخی قەیراناوی . .. دەگەڵ ئەو شتەی دەتوانرێ وەسفەکان و رەنگدانەوەکانی کاتی پێ بوترێ» باشتر لە هەر شێوازێکی دیکە سەرنجی خوێنەر رادەکێشێ و زۆربەی دیمەنەکانی رۆمانەکانی، کەش و هەوای چیرۆک بە وەسفێکی ورد و دوور و درێژ هێدی دەکرێتەوە و وێکچوونی دەچێتەوە سەر ئەزموونێکی راستەقینە. دەسکەوتی ریچارد سۆن لەم دیمەنانەدا، لە بۆ رۆمان حوکمی کارتێکردنێکی بوو کە تەکنیکی «نومای نێزیک»ی دەیوید وارک گریفیت (سینەماکاری ئەمریکی، ١٩٤٨ـ ١٨٧٥) لە فیلمدا هەبووی: یانی رەهەندێکی تازەی لە دووبارە نواندنی راستەقینە زیاد کرد.

فیلدینگ لە گەڵ کێشەی زەمان لە رۆمانەکانیدا، روانگەیەکی دەرەکی‌تر و سەلەفی‌تری گرتە بەر. ئەو لە رۆمانی *شەمێلا* دا کەڵک وەرگرتنی ریچارد سۆنی لە فرمانەکانی زەمانی ئێستا دایە بەر گاڵتە: «خاتوو جێرویس و من تازە چووینەتە نێو پێخەفەوە و دەرگا قفڵ نەکراوە، چما ئاغاکەم بێت ـ ئەی هاوار! دەنگی پێیم گوێ لێیە کە هەر ئێستا لە دەرگاکەوە هاتە ژوورێ. دەزانی چیە؟ هەروەکوو قەشە ویلیام دەڵێ من فرمانەکانی زەمانی ئێستا لە

PDF4Kurd

بـۆ نووسـین دەکـار دەکـەم، باشـە، ئـەویش دە نێـوان ئێمـەدا لـە نێـو پێخەفەکەدایە.»

فیلـدینگ لـە ڕۆمـانی *تـام جـۆنز* دا ئاماژەی کـرد بـە تەمایـە سـەبارەت بـە ڕەهەندی زەمان، زۆر هەڵبژاردەتر لە ریچارد سۆن کار بکات: «ئێمە پێـوەین لە جێی لاسایی کردنەوەی مێژوونووسان کە مەراقێکی زۆر بە سـەر خۆیانـدا دادەسەپێنن و خاوەنی نووسراوەی زۆرن و بـۆ پاراسـتنی یەکدەسـتی کـۆی نووسراوەکانیان پێیان وایە دەبێ سەبارەت بە پاژەکانی ئەو مانگ و ساڵـانەی وا لەواندا هیچ ڕووداوەیەکی ئەوتۆ نەقـەوماوە هێنـدە کاغـەز ڕەش کەنـەوە کە سەبارەت بە ئەو سەردەمە گرینگانەی کە گـەورەترین ڕووداوەی ژیـانی ئینـسان لەوانـدا قـەوماوە دەنووسـن. زیـاتر بـە شـوێن شـێوازی ئـەو تاقمـە نووسەرانەدا دەچین کە داواکاری ئەوەن شۆڕشی وڵاتانیان نیشان داوە» بەڵام ڕۆمانی *تام جۆنز* لـە عـەینی حاڵـدا تـازە خوازییـەکی سـەیری لـە بەسـتێنی سەرقاڵبوون بە زەمانەوە لە چیرۆکدا هێناوەتـە گـۆڕێ. دەڵـێی فیلـدینگ لـە نووسینی ئەم ڕۆمانەدا لە ڕۆژمێر کەڵکی وەرگرتووە، یـانی هـەمان نیـشانەی بـڵاوکردنەوەی بۆچـوونێکی عـەینیتـر لـە زەمـان لـە لایـەن سـەنعەتی لەچاپدانەوە. بێج لە بـڕێک وردە هەڵـوارده تەقریبـەن هـەموو ڕووداوەکـانی ئەم ڕۆمانە، نەک هەر لە پێوەندی دەگەڵ یەکدیـدا و ئـەو زەمانـەی لـە هـەر کـام لـە دەورەی سـەفەری کەسـێتییە جیاوازەکـان لـە وڵـاتی ڕۆژئـاواوە بـۆ *لەنـدەن* بـە کـردەوە دەقـەومێ،بەڵـکوو هـەروەها لـە پێوەندییانـدا دەگـەڵ هۆکـاری دەرەکـی وەکـوو ڕۆژمێـری وردی مانـگ و جـەدوەلی زەمـانی شۆڕشی لایەنگرانی جەیمز (جەیمزی دووهەم شای ئینگلیز لە ساڵی ١٧٤٥دا یـانی ئـەو ساڵـە بـڕیار وابـوو ساڵـی ڕاپـەڕینی لایـەنگرانی شـۆڕش بێـت) سەبارەت بە نەریتی زەمان هیچ چەشنە هاودەنگییەکمان پێکەوە نیە.

PDF4Kurd

هـ : شوێن «مەکان»

لەم بەستێنەشدا، هەروەکوو زۆر بەستێنی دیکە شوێن پێویستە و پێویستیی بە زەمانەوە هەیە بە لۆژیک هەر کارێکی تاک و تایبەت، وێڕای ئاماژە بۆ دوو تایبەتمەندی هاوتەراز ـ یانی زەمان و مەکان «شوێن» ــ وەسف دەکرێ. هەروەکی کۆلێریج ئاماژە دەکا: «لە باری دەروون ناسەکییەوە ئەو گومانەی لە زەمانمان هەیە،دایم و دەرهەم لە گەڵ شوێندا پێکەوە گرێ ئەدرێن.» لە راستیدا ئەم دوو رەهەندە بە هۆکاری زۆر مەبەستی کردەییەوە لە یەکدی جوێ نابنەوە،هەروەکوو نێووەرگرتنی دوو وشەی «حازر» و «چرکە» بۆ هەردووی ئەم رەهەندانەش دەلالەتێک بۆ لێک جیا نەبوونەوەی ئەم دوانەیە. لە عەینی حاڵدا چما باش ورد بینەوە تەماشا دەکەین ناتوانین بە سانایی بڕگەیەکی تایبەت لە هەبوون بێنینە بەرچاو، چما ئەو شتە لە بەستێنی شوێنی خۆیدا دانەمەزرێنین.

شۆێن هەر لە مێژەوە تەقریبەن بە قەرایی زەمان لە کارەسات (تراژێدی) و بەزمەسات (کومێدی) ۆ چیرۆکە جەنگی ـ ئەویندارانەکاندا گشتی و تەم و مژاوی بوو. هەروەکوو جانسۆن (شاعیر و رەخنەگری ئینگلیزی، ١٧٨٤ــ ١٧٠٩) دەڵێ: «شەکسپیر سەرنجێکی نەئەدایە جیاوازی نێوان زەمان و مەکان (کات و شوێن).» *ئارکیدیای* سیدنیش راست وەکوو *بەرزەخەگەڕۆکەکانی* سەردەمی ئەلیزابێت تایبەتی شوێنێکی تایبەت نیە.

هەڵبەت ئەمە وایە کە لە رۆمانە قەلاشییەکان و لە بەرهەمەکانی بانین دا یەکجار زۆر وەسفی زیندوو تایبەت بە لەش لە گۆڕێدایە، بەڵام ئەو وەسفانە، بە دەگمەن و ناتەواون.

PDF4Kurd

دەڵیی دیفۆ یەکەم نووسەری ئینگلیزە کە تەواوی چیرۆکەکەی بە چەشنێک نیشان ئەدا کە دەڵیی بە راستی لە شوێنێکی ماددیدا دەقەومێ. سەرنجدانی ئەو بۆ وەسفی شوێنی کۆمەڵایەتی ئێستاش هەرکاتییە و نەک دایمی، بەڵام جاروبارە پاژە ئاشکراکان دەکاتە کامڵ کەرەوەی دەلالەتی بەردەوامی چیرۆکەکەی و دەبێتە هۆی ئەوەی *رابینسۆن کۆرۆزۆ* و *ماڵ فلاندرز* زیاتر لە هەر کەسایەتییەکی چیرۆکی بەر لە خۆیان تەواوەن بە شوێنەکەیانەوە پێوەندی بدەین. یەکێ لە تایبەتمەندی بەرهەمەکانی دیفۆ هەر ئەم بەرچاو بوونەی قورس و قایمی زەمان و مەکانە، بە تایبەت ئەو دەورەی کە شتە بزۆزەکانی جیهانی ماددی لەرۆمانەکانی ئەودا هەیانە: لە رۆمانی *ماڵ فلاندرز* داکراسی کەتانی و ئاڵتوونێکی زۆر بۆ بژاردن هەن و دوورگەی *رابینسۆن کۆرۆزۆ* پڕپڕە لە کەل‌وپەلی ئاسنین و لیباسی لە یادمانەوەدا.
ریچارد سۆن کە لەم دۆخەشدا دەوری سەرەکی لە کامڵبوونی ریئالیزم لە گێڕانەوەدا هەبوو ئەم پرۆسەیەی تا رادەیەکی زۆر وەپێش خست. لە هەموو رۆمانەکانی ئەودا، وەسفی دیمەنەکانی سروشت زۆر کەمە، بەڵام بایەخێکی زۆری داوەتە بارودۆخی ناوەکی شوێنی نیشتەجێ بوونی کەسێتییەکانی: شوێنی ژیانی *پامێلا* لە لینکن شێر و بەدفێرشێر، بەراستی لە بەندیخانە دەچێ، ماڵی *گرێندیسۆن* بە چەشنێکی زۆر دوور و درێژ بۆ خوێنەر وەسف کراوە، برێ لە وەسفەکان لە رۆمانی *کۆلێریسا* دا پێشەکییە بۆ پسپۆڕی بەڵزاک لە گوێزتنەوەی شوێنی رۆمان بەرەو هێزێکی تێکۆشەر و هەمیشە حازر؛ بۆ وێنە بینای *هارلۆو* دەگۆڕدرێتە سەر شوێنێکی ماددی و ئاکاری کە بە چەشنێکی سەرسامهێنەر هەبوونی راستەقینەی هەیە. لەم بەستێنەشدا، فیلدینگ زۆر لە تایبەتخوازی ریچارد سۆن لە دواترە. ئەو لە رۆمانەکانیاندا دۆخی ناوەوەی جێ‌وشوێنی نیشتەجێ بوونی کەسێتییەکان بە وردەکاری تەواوەوە وەسف

PDF4Kurd

ناکات و وەسفە زووبەزووەکانی لە دیمەنە سروشتییەکان، بە شێوازێکی زۆر سەلەفی نووسراوە. دیسانەکەش لە دیمەنە سروشتییەکان، بە درێژایی مێژووی ڕۆمان، *تام جۆنز* یەکەم ڕۆمانێکە کە بینایەکی گوتیک دەورێکی گرینگی لەودا هەیە. هەروەها فیلدینگ شوێنی ڕووداوی ڕۆمانەکانی بە هەمان وردییەوە باس دەکات کە تەرتیبی زەمانی ئەم ڕووداوانە دەگێڕێتەوە: زۆرێک لەو شوێنانەی کە *تام جۆنز* لە ڕێگەی خۆیدا بۆ لەندەن بەواندا تێپەڕ دەبێ، بە ناو دەست نیشان کراون و شوێنی دەقیقی دامەزرانی سەرباقی ئەوانی دیکەش بە کەڵک وەرگرتن لە بەڵگەی جۆراوجۆر دەتوانین بدۆزینەوە. دەیجا بە گشتی دەتوانین بڵێین باوەکوو هیچ کام لە ڕۆمانەکانی سەدەی هەژدە هاوشانی بەشەکانی دەستپێکی ڕۆمانی *سووو و ڕەش*ی ئەستانداڵ یا *بابەگۆریۆ*ی بەلزاک نین، کە ئەمانە هەر لە دەست پێکەوە ئەو بایەخەی ئەستانداڵ و بەلزاک لە وێناکردنی گشتیی خۆیاندا لە ژیان بۆ شوێنیان داناوە نیشانی ئەدەن. بەڵام بە بێ گومان پێ ملبوون بە خاڵێکی ڕاستی ئاساوە،، دیفۆ و ریچارد سۆن و فیلدینگی بۆ ئەو جێیە پاڵ پێوە نا کە بوونە داهێنەری هێزی «نیشتەجێ کردنی کامڵی ئینسان لە شوێنی ماددی» خۆیاندا.

بە بڕوای ئالێن تیت (شاعیر ورەخنەگرێکی ئەمریکی، ١٩٧٩ــ ١٨٩٩) شیاوبوونی جیاکەرەوەی ڕۆمان وەکوو چەشنێکی ئەدەب هەر ئەمەیە. دەبێ بڵێین سەرکەوتنی بەرچاوی ئەوان لەم بەستێنەدا لە ڕێزەی ئەو شتە گرینگانەدایە کە ئەوان لە نووسەرانی پێشووی ئەدەبی چیرۆکی جیا دەکاتەوە و پلەوپایەی پڕ بایەخی ئەوان لە نەریتی ئەم چەشنە ئەدەبە تازەدا نیشان ئەدا.

PDF4Kurd

و- زبان:

تایبەتمەندییەکانی تەکنیکی جۆراوجۆری ڕۆمان کە تا ئێرە بژاردوومانە، بە ڕواڵەت هەموویان بەستێنی گەیشتن بە ئامانجێک پێکدێنن کە لە نێوان ڕۆماننووسان و فەیلەسووفاندا هاوبەشە، یانی پێکهێنانی شتێک کە دەخوازێ ڕاڤەیەکی هەمبەری ڕاستەقینە لەو ئەزموونانە بە دەستەوە بدا کە خەڵک بە کردەوە لە ژیانی خۆیاندا لە گەڵیدا بەرەو ڕوو دەبن. گەیشتن بەم ئامانجە پێویستی بەوە بوو کە بێج لەو نەریتەی پێشتر باسمان کرد،زۆربەی نەریتەکانی دیکەی ئەدەبی چیرۆکی تێکبشکێ. هەڵبژاردنی پەخشان بۆ مەبەستی زۆرتر وەکی ڕاستەقینە نیشاندانی ڕۆمان پێوەندییەکی پڕاوپڕی دەگەڵ یەکێ لە جەختەکانی شێوازناسەکی تایبەتی ڕیئالیزم لە فەلسەفەدا هەیە. ڕاست هەروەکوو شیکایەتی تەسمیە خوزان سەبارەت بە زبان وردە وردە بە هۆی لاواز بوونی ڕوانینی فەیلەسووفانی ئیسکۆلاستیکەوە سەبارەت بە شتە گشتییەکانی پێک هێنا، بەم پێیە زۆری پێ نەچوو کە ڕیئالیزمی سەردەمی تازەش خۆی دەگەڵ دژواری واتا ناسەکییەکی وەکی ئەودا هەمبەر دێت.

هەموو وشەکان نیشاندەری شتە ڕاستینەکان نەبوون، یان بە چەشنێکی وەکی یەک نیشاندەری ئەوان نەبوون، دەسا فەلسەفە دەبایە بنەمای ئەقڵانی وشەکانی بدۆزیبایەتەوە. ئەو شتەی لاک لە دوایین بەشەکانی کتێبی سێهەمی«*پەڕتووکێ لە سەر هێزی حاڵیبوونی ئینسان*»دا دەڵێ، بەڵکەم شاهیدی هەرە ئەوتۆی ئەم داواکارییە لە سەدەی حەڤدەدایە. زۆربەی ئەو شتەی ئەو سەبارەت بە کەڵک وەرگرتنی دروست لە وشەکان وتوویەتی،بەشی هەرە زۆری ئەدەب ناگرێتەوە،چونکە هەروەکوو لاک بە ناڕەحەتییەوە بۆی دەرکەوتووە: [ڕەوان بوونی کەلام «بەلاغە» هەروەکوو

PDF4Kurd

جینسی لەتیف] زامـنی هەڵخەڵـەتاندنێکی بـە تـام‌وچێـژە. بەڵـام لـە لایـەکی دیکەوە، ئەمە خاڵـێکی شیاوی سـەرنجدانە کـە بـاوەکوو بـڕێک لـە فـێڵ و فەرەجەکانی زبان، کە لاک دەست نیشانیان دەکا ـ وەکوو زبانی مەجازی ـ لە تایبەتمەندییەکانی هەمیشەیی چیرۆکە جەنگی ـ ئەویندارانەکان بوو، بەڵـام لە پەخشانی هەر چیرۆکنووسێکی دیکەی هـەتا پـێش ئـەو سـەردەمەدا، ئـەم جۆرە فێڵ و فەرەجانەی زبان» زۆر دەگمەنترە.

هـەتا پێـشتر لـە سەرهەڵـدانی ڕۆمـان ئـەدەبی چیرۆکـی بـە پێـی نـەریت بـە شێوازێک دەنووسـرا کـە هـاودەنگی نێـوان وشـەکان و شـتەکان بایـەخێکی دەرەجەیـەکی نـەبوو، بەڵـکوو گرینـگ ئـەو جوانییـە دەسـتکردە بـوو کـە سەناعاتی تازە داهاتوو ئەیاندا بە وەسـفەکان و ڕووداوەکـان. نـەریتی زبـانی دەستکردی لە چیرۆکە جەنگی ـ ئەویندارانەکانی یۆنانیندا هەوەڵ کەڕەت بە ئیتی ئۆپیکای هیلیۆدورووس ژێربیناکەی داندرا و بە فەساحەتی دەسـتکردی جان لی لی و سیدنی و هەروەها بـە خـوازە (اسـتعارە) دوور و ئاڵـۆزەکانی لاکالپرێند (ڕۆماننووسی فەڕەنـسی، ١٦٦٣ــ ١٦١٤) ماگداڵـین ـ دسـکۆدێری (ڕۆماننووسی فەڕەنسی، ١٧٠١ـ١٦٠٧) درێژەی پێدراوە. هەر بـەم هۆکـارەوە چمـا چیرۆکنووسـانی تـازە، نـەریتی لـە مێژینـەی تێکـەڵ کـردنی شـێعر و پەخـشانیان پـێ شـێل کردبایـە (یـانی ئـەو نەریتـەی کـە تەنانـەت لـە گێڕانەوەهایەکی وەکوو *ستیریکان* بەرهەمی پیتـڕونیس (تەنزنووسـی یەکـەم سەدەی پێش زایینی ڕۆمـی)دا کـە لـە سـەرەتاوە هـەتا کۆتـایی هـەر ژیـانی چینەکانی خوارەوە ڕەسم دەکا. ئەمـەش دیـسانەکە لـە بـاری ئەدەبەوە زۆر چاوەنوارڕ دەکرا کە ئـەوان زبـان لـەجیاتی سـەرچاوەیەک دەکـار کـەن کـە دەبێتە هۆکاری گاڵتەجاڕ،نەک لەجیاتی ئامێرێکی دەربڕین کە هـەر لایـەنی ئیرجاعی هەیە.

PDF4Kurd

هەڵبەت کەڵک وەرگرتن لە زبان بەم چەشنە، لە هەر دۆخێکدا دەربڕی وەسفی ریئالیزمێکی ناڕازاوەیە کە نەریتی رەخنەی کلاسیکی بە گشتی هیچ کاربوردێکی لەودا نیە.

ناساندنی *وەسفی بەرەبەیان* نووسراوەی سوئیفت لە ژمارە نۆهەمی بڵاڤۆکی *تەتلێر*دا (١٧٠٩) بە نێوی بەرهەمێک کە نووسەر لەودا بە پەلە هەنگاوی ناوەتە رێگایەکی تەواوەن تازە و هەر شتێک هەر وەکوو دەقەومێ، هەر واش وەسفی دەکات، لە راستیدا ئەمە زەم کردنی ستایش ئاسا بوو. گریمانەی نووسەران و رەخنەگرانی خوێندەوار ئەمە بوو کە پسپۆڕیی نووسەر، خۆی لە دەکارکردنی وردی وشەکاندا بۆ هاودەنگی دەگەڵ شتەکاندا نیشان نادات، بەڵکوو دەبێ بزانین ئەو بە چ رادەیەک لە هەست و کەف و کوڵی ئەدەبی و رەوانیی زبانی (بلاغت)ی هاودەنگ دەگەڵ بابەت لە شێوازی نووسینی خۆیدا نەخشاندوویەتی. دەیجا جێی سەرسووڕمان نیە کە یەکەم نموونەکانی گێڕانەوەی چیرۆکێکی پەخشانی کە تەقریبەن بە تەواوی هەر دێتە سەر دەکارهێنانی وەسفی و زەقی زبان، ئەمە نووسراوەی کەسانێکە وا لە رێزەی نووسەرانی خاوەن هەستی تەڕوبڕدا ناگونجێن. ئەمەش سەرسووڕمانی نیە کە زۆربەی نووسەرانی ئەو سەردەمە کە خوێندەوارییەکی باشتریان هەبوو، دیفۆ و هەروەها ریچاردسۆنیان بە هۆکاری چۆنیەتی نووسینی ناحەز و ئەغڵەب بەبێ سەرنجدانیان، دایە بەر رەخنە. ئەمە ئاشکرایە کە مەبەستەکانی لە بنەڕەت ریئالیستی دیفۆ و ریچاردسۆن شتێکی زۆر جیاواز دەگەڵ فۆڕمە ناسراوەکانی پەخشانی لە ئەدەبدا دەخوازێ. ئەمە راستە کە لە کۆتاییەکانی سەدەی حەڤدەهەمدا بزووتنەوەیەک کە ئامانجەکەی پەخشانێکی روون و سانا بوو، بەشێکی زۆری لە پێکهاتنی فۆڕمێکی دەربڕین بوو کە زۆر زیاتر لە فۆڕمەکانی

PDF4Kurd

رابردوو دەگەڵ ڕۆمانی ریئالیستیدا لێکدەهاتنەوە، بەڵام لە عەینی حاڵدا روانگەی لاک سەبارەت بە زبان بەرە بەرە لە تیۆری ئەدەبدا رەنگی ئەدایەوە. بۆ وێنە جان دێنیس (رەخنەگر و شانۆنامەنووسی ئینگلیزی، ١٦٥٧ـ١٧٣٤) روخسارەکانی خەیاڵاتی، بە هۆکاری ریئالیستی نەبوونەوە لە برێ دۆخی تایبەتدا رەفز ئەکردەوە: «هیچ چەشنە روخسارەیەکی خەیاڵات هەرگیز ناتوانێ ئامێری دەربڕینی خەم و خورپە بێ. بێتوو کەسێک بە گەڵک وەرگرتن لە شوبهاندن شیکایەت بکات، دژ کردەی من ئەمە دەبێ: یا پێکەنینم دێ و یا خەوم لێدەکەوێ». بەم هەمۆوە پێوانەی پەخشان لە دەورەی *ئاگوست*دا زۆر ئەدەبی‌تر لەوە ماوە کە بتوانێ زبانی سروشتی *ماڵ فلاندرز* و *پەمێلا ئاندرۆز* بێ؛ باوەکوو پەخشانی ئەدیسۆن (وتارنووسی ئینگلیزی، ١٦٧٢ـ١٧١٩) بۆ وێنە، یان سوئیفت بە قەرایی پێویست سانا و زەقە، بەڵام ئیجازی خاوەن سامانی ئەو زیاتر چەشنێ کورت کردنەوەی زۆر داچۆڕاو بە زەیندا دێنێ هەتاکوو وەسفێکی تەواو لەو شتەی باس دەکرێ.

دەیجا دابڕانی دیفۆ و ریچاردسۆن لە نەریتی باوی پەخشان نووسین،بە رواڵەت نابێ دابڕانێکی بە هەڵکەوت دابنێین، بەڵکەم دەبێ ئەو کارە بە نرخێک دابنێین کە بۆ وەچنگ خستنی پێوەندی راستەوخۆ و چڕوپڕ لە نێوان دەقی نووسراوەکەیان و ئەو شتەدا کە وەسفی دەکەن دابڕابوون کە خەرجی کەن.

لە بەرهەمەکانی دیفۆ دا ئەم پێوەندییە چڕوپڕە بە گشتی لایەنی جەستەیی هەیە، لە دۆخێکدا لە بەرهەمی ریچاردسۆندا بە گشتی سۆزخواز و عاتیفییە،بەڵام لە هەر دوو حاڵدا،خوێنەر هەست دەکا تاقە مەبەست و ئامانجی نووسەر ئەوە بوو،بە هەر نرخێک بووە ـ چ بە دووپاتکردنی

PDF4Kurd

وشەکان و کۆپلەکان، چ بە هێنانەوەی رستەی بەرپەرچدانـەوە «مُعتَرِضـە» و چ بە درێژەدادڕی ـ کارێک بکات تاکوو وشەکان ئەو شتەی کە مەبەستی ئـەو بووە بە هەموو تایبەتمەندییێکی تایبـەتی، بـە بـێدابـڕان، بـۆ خوێنـەری روون کەنەوە. ئەڵبەت فیلدینگ لە روانگە یان نەریتی پەخشان نووسینی سەردەمی *ئاگۆسـت* دانەبـڕا، بەڵـام دەتـوانین دەلالـەت بکـەین هـەر ئـەم کـارە بۆتـە هۆکـاری ئـەوەی چیرۆکـەکانی ئـەو بـڕێک لـە راستەقینەئاسا بـوون دوور کەونەوە. کاتێ رۆمانی *تام جۆنز* دەخوێنینەوە وایدانێین لـە گـەڕانێکی تـازە بـۆ دۆزینـەوەی راسـتەقینە خەبـەردار دەبـین؛ بـە پەخـشانی فیلـدینگدا بـێ درەنگ بۆمان دەردەکەوێ کاری ئەم گەڕانـە زۆر لەمەوبـەر تـەواو بـووە و ئیـدی پێویـست ناکـا زەحمـەتی ئاوهـا بدەینـە خۆمـان،بەڵـکوو لەجیاتیـدا راپۆرتێکی گوڵبژێرکراو دەگەڵ راڤە کردنێکی کامڵ سەبارەت بەو شـتانەی دۆزراوەتەوە پێشانمان ئەدەن.

لەم خاڵەدا دژایەتییەکی سەیروسەمەرە بەرچاو دەکەوێ. لە لایەکەوە دیفۆ و ریچاردسۆن ژیان و دارشتنێکی پەخشانی بۆ رۆمانەکانیان دەکار دەکەن کـە هەمیشە و بێ جیاوازی ریئالیستییە و بەم هۆیەوە، بایەخەکانی دیکەی ئەدەب ئـەدۆڕێنن. لـە لایـەکی دیکـەوە، تایبەتمەندیگـەلێکی بـاش کـە لـە شـێوازی نووسینەوەی فیلدینگدا بەرچاو دەکەوێ،زۆر جار دەگەڵ تەکنیکی رۆمـان نووسینی ئەودا دژایەتی هەیە،چونکە کاتێک روانگەی دەربـڕدراوی ئـەو لـە رۆماندا بە چەشنێکی ئاشکرا لە لایەن رۆمـان نووسـەوە هەڵـبژێردرێ، ئیـدی ئێمـە بـڕوا ناکـەین بـەو شـتەی راپـۆرتی لـە سـەر دەدرێ، یـان لانی کـەم سەرنجمان لە ناوەرۆکی راپۆرتەوە بەرەو راپۆرتچی رادەکێشرێ. دەڵـێی لـە نێوان بایەخە لەمێژینەکان و هەرمان بوونی ئەدەب لـە لایەکـەوە و تـەکنیکی تایبەتی گێڕانەوە لە رۆماندا لە لایەکی دیکەوە، دژایەتییەکی زاتی هەیە. ئـەم

PDF4Kurd

دژایەتییە زاتییە دەتوانین لە ڕێگەی بەراورد کردنەوەیەک دەگەڵ ئەدەبی چیرۆکی فەڕەنسیدا پێ نیشان بدەین. لە فەڕەنسادا، نواڕینی رەخنەیی کلاسیک بۆ رەوانبوونی گوتار و ئیجاز جەختی دەکرد و هەتا سەردەمی سەرهەڵدانی قوتابخانەی رۆمانتیک،هەرگیز بە چەشنێکی تەواو کێشەی دەگەڵدا نەکرا. رەنگە تاکوو رادەیەک بەم هۆکارەوە بێ کە ئەدەبی چیرۆکی فەڕەنسی لە *خاتوو شازادە کلووە* هەتا *پێوەندی سەرسامهێنەر*، لە دەرەوەی نەریتی گشتی رۆماندایە. خوێنەری چیرۆکی فەڕەنسی، بە پێچەوانەی پسپۆڕی ئەدەبی و قووڵبوونی باری دەروون ناسەکی ئەم چیرۆکانە، هەست دەکا ئەوانە دەستکردتر لەوەن کە وەکی راستی وا بن. لەم دۆخەوە، *خاتوو* **لافیت** و شۆدرڵوو **لاکولوو** (نووسەری فەڕەنسی، ١٧٤١ـ١٨٠٣) راست لە سەر خاڵی پێچەوانەی دیفۆ و ریچاردسۆنن، چونکە کەڵک وەرگرتنەکەیان لە وشەی زۆر، لە خۆیدا زامنێکە بۆراستەقینەئاسا بوونی ئەو شتەی راپۆرتی لە سەر ئەدەن، چونکە تاقە مەبەستی پەخشانەکەیان هەمان ئەو شتەیە کە **لاک** ئەوپەڕی وەشاوەیی زبان، یانی بە «پێنیشاندانی زانیاری نووسەر بە سەر شتەکاندا» نێوبردی کرد؛ کە داوا کارن رۆمانەکانیان بە گشتی هەر لە روونووسینێک لە ژیانی راستەقینە بێ ـ یا فلۆبێر وتەنی: «نووسراوەی راستەقینە»ن ـ

بەم چەشنە، دەڵێی کارکردی زبان لە رۆماندا لە چاو چەشنەکانی دیکەی ئەدەب، زۆر ئیرجاعیترە و کردەوەی خودی رۆمانیش زیاتر لە ڕێگەی وەسفی هەمە لایەنەوەیە هەتاکوو نەک وردبوونەوەیەکی فەسیحانە بە سەر لایەنێکی تایبەتدا. بێ گومان ئەم خاڵە چەند کێشەیەک روون دەکاتەوە، وەکی ئەوەی: بۆچی دەتوانین رۆمان لە هەر چەشنێکی ئەدەبی دیکە باشتر وەرگێڕینەوە؟ بۆچی زۆربەی نووسەران کە بە بێ گومان لەبەرچاوترین

PDF4Kurd

رۆماننووسانن، هەر لە ریچاردسۆن و بەڵزاکەوە هەتا هارِدی و دەستایۆڤسکی نووسراوەکانیان زۆر جاران دەربڕی سەلیقەیەکی تەڕوبڕ نیە و تەنانەت جاروبار نیشاندەری گەندەڵبوونی تەواوە؟ هەروەها بۆچی رۆمان کەمتر لە هەموو چەشنە ئەدەبێکی دیکە هەوجێی بە وەسفکردنی خاڵە مێژوویی و ئەدەبییەکانە؟ ـ نەریتی رواڵەتی خۆی مەجبووری دەکا ژێرنووسەکانی خۆی چێ کات.

بەشی دووهەم: ریئالیزمی «رواڵەتی»

سەبارەت بە لێکچوونە گشتییەکانی نێوان ریئالیزم لە فەلسەفە و ئەدەبدا،ئەوەندەی وتمان تەواوە. ئەڵبەت مەبەستی ئێمە ئەمە نیە کە ئەم لێکچوونە ناوبردراوانە، دەلالەت بە سەر وەکی یەکبوونی دەقاودەقی ریئالیزمی فەلسەفی و ئەدەبیدا دەکەن؛ فەلسەفە و ئەدەب دوو وتەزای جیاوازن.

هەروەها ئەم لێکچوونانەمان تەرکەن لە سەر ئەم گریمانەیە نەهێنا گۆڕێ کە نەریتی ریالیزمی لە فەلسەفەدا، هۆکاری سەرهەڵدانی رۆمان بووە، بە گومانێکی بەهێز، ریئالیزمی فەلسەفی لەم بەستێنەدا کارتێکردنی هەبووە، بە تایبەت لە رێگەی لاکەوە کە تێفکرینەکانی لە هەر بارێکەوە لە مەیدانی بیرۆکەکانی سەدەی هەژدەدا کاردانەوەی هەبووبوو. بەڵام چما پێوەندییەکی هۆکاری «عِلّی» گرینگ لە نێوان ریئالیزم لە فەلسەفە و ئەدەبدا هەبووبێ. بە بێ گومان ئەوەندە راستەوخۆ نەبووە: داهێنانی نوێگەری فەلسەفی و ئەدەبی دەبێ بە دیمەنەکانی یەکدی ئاسای گۆڕانکارییەکی گەورەتر دابنێین، یانی ئەو گۆڕانکارییە گەورەیەی شارستانیەتی رۆژئاوا لە پاش سەردەمی رێنیسانس، کە وێنەی هاوڕەنگی سەدەکانی نێوەڕاستی جیهانی دەگەڵ وێنەیەکی زۆر جیاوازدا گۆڕیوەتەوە، وێنەیەکی وا کە بە

PDF4Kurd

پێویـست کۆمـەڵ بـە کۆمەڵـی بـەرەو پێـشکەوتن، بەڵـام بـە بـێ بەرنامـەی کەسانێکی تایبـەت بـە ئێمـە نیـشان ئـەدا کـە ئـەزموونی تایبـەتیان لـە زەمانـە تایبەتییەکان و شوێنە تایبەتییەکان هەیە.

بەڵام لێرەدا ئێمە دەگەڵ چەمکێکی زۆر سنووردارتردا بـەرەو ڕوویـن، یـانی دەمانهـەوێ بـزانین بـەراورد کـردنی ڕیئـالیزمی ئـەدەبی دەگـەڵ ڕیئـالیزمی فەلسەفی تاکوو چ ڕادەیەک لە دابینکردن و بـژاردنی تایبەتییـەکانی نـەریتی تایبەتی گێڕانەوە لە ڕۆماندا یارمەتی ئێمـە ئـەدا. تاقمـێ ڕایـان وایـە کـە ئـەم شێوازی گێڕانەوەیە، دەستکەوتی تەکنیکگەلێکی ئەدەبـە کـە بـە گـوێرەی ئەو لاسایی کردنەوەی ژیانی ئینسان لـە ڕۆمانـدا بـە گـوێ لـە مـشتێ هـەمان ڕێبازهایەک جێبەجێ دەبێ کە ڕیئالیزمی فەلسەفی لە تێکۆشانی خۆیـدا بـۆ دابینکردن و ڕاپۆرت کردنی ڕاستـی بـە کـاری دەبـا. ئـەم ڕێبازانـە بـە هـیچ کلۆجێ تایبەت بـە فەلـسەفە نـین، بەڵـکوو لـە ڕاسـتیدا هـەرکاتێ بمانهـەوێ لێکیدەینـەوە کـە ڕاپۆرتێـک لـە ڕووداوەیـەک هـەتا چ ڕادەیـەک وەکـی ڕاستەقینەیە، ئەم ڕێبازە دەگرینە بەر. بەم هۆیـەوە دەتـوانین شـێوازی لاسـایی کردنـەوەی ڕاسـتەقینە لـە ڕۆمانـدا لـە ڕێگـەی بـەراورد کردنـەوە دەگـەڵ ڕێبازەکـانی تـاقمێکی دیکـە لـە پـسپۆڕانی مەعریفەناسـیندا، یـانی دەسـتەی دادوەرانی دادگا بە باشی کورت بکەینەوە. لە زۆر لایەنەوە، چاونواڕیەکانی دەستەی دادوەرانی دادگا و چاوەنواڕی خوێنەری ڕۆمان لـە گـەڵ یەکدیـدا هـاودەنگن: هــەردووک دەیانهــەوێ «هــەموو خالّــە تایبەتییــەکان»ی ڕووداوەیـەکی گریمانـەیی ـ یـانی زەمـان و شـوێنی ڕووداوەکـە ـ بـزانن، هـەردووک خوازیـاری ئاگـەداربوونی تـەواو سـەبارەت بـەو بەشـدارانەی ڕووداوەکەن، لە بەر ئەوەی ئەوان هیچ بەڵگەیەک سەبارەت بە کەسێک بـە نێوی جـەنابی *تـووبی بێـڵچ* یـا ئاغـای *بەدمـەن* ناسـەلمێنن، تـا چ بگـا بـە

PDF4Kurd

کوولوویی نێویک کە ناوی بنەماڵەییشی نیە» و وەکی ئەو هەوایەی کە هەڵیدەلووشین ئاسایی‌یە»

ئەوان هەروەها دەیانهەوێ تاکوو شاهیدان، رووداوەکە «لە زبانی خۆیانەوە» بگێڕنەوە، نەک لە زبانی کەسێکی دیکەوە. لە راستیدا،دەستەی دادوەران «روانگەیەکی گشتی سەبارەت بە ژیان» هەڵدەبژێرن و بە بڕوای ت. هـ.گرین روانگەی تایبەت نوێنی رۆمانیش هەر ئەمەیە.

ئەو شێوە گێڕانەوەیەی کە رۆمان بە سۆنگەی ئەوەوە ئەم روانگە گشتییەی ژیان نەخش دەکات،دەتوانین «ریئالیزمی رواڵەت»ی ناو بنێین. ئەم ریئالیزمە، رواڵەتی‌یە، چونکە زاراوەی ریئالیزم لێرەدا ئاماژە بۆ هیچ تیۆر یا ئەوپەڕی ئەدەبێکی تایبەت ناکات، بەڵکوو مەبەست لەو هەر کۆمەڵەیەک لە شێوازەکانی گێڕانەوەیە کە زۆر جار لە رۆماندا دەکار دەکرێن و ئەوەندە کەم لە چەشنەکانی دیکەی ئەدەبدا بەرچاو دێن کە دەتوانین ئەو رێبازانە بە نموونەی رۆمان بناسین و هیچی دیکە. لە راستیدا ریئالیزمی رواڵەتی پێش گریمانەیەکە کە دیفۆ و ریچاردسۆن بە واتای زۆر وردی وشە سەلماندوویانە، بەڵام بە گشتی لە رۆماندا لە جیاتی چەشنێکی ئەدەب هەبوونی هەیە، یانی ئەم پێش گریمانەیە یا نەریتی پێشووتر کە: رۆمان راپۆرتێکی تەواو و بەرامبەری راستەقینە لە ئەزموونەکانی ئینسانە. دەیجا دەبێ بە پاژگەلێکی وەکوو تاکە کەسی کەسایەتییەکانی بەشدار لە رووداوەکانی چیرۆکەکەدا و بە هۆی تایبەتمەندی زەمان و مەکانەکانی کردەکانیانەوە، خوێنەر رازی بکەن. ئەو پاژانەی کە لە رێی زبانەوە زۆر ئیرجاعی‌تر لەو شتە کە لە چەشنەکانی دیکەی ئەدەبدایە، نیشان ئەدرێن.

هەڵبەت ریئالیزمی رواڵەتی وەکی نەریتی شاهێدبوون لە دادگادا، هەر نەریتێکە و هۆیەکی نیە کە ئەو راپۆرتەی لە رێی ریئالیزمی رواڵەتییەوە

PDF4Kurd

سەبارەت بە ژیانی ئینسان ئەدرێ، ڕاستەقینەتر لەو ڕاپۆرتـە بـێ کـە لـە ڕێـی نەریتە زۆر جیاوازەکـانی چەشـنەکانی دیکـەی ئەدەبـەوە نیـشان ئـەدرێ. لـە ڕاستیدا ئەو شتەی کە ڕۆمان تەواوەن وەکـی ڕاسـتەقینە دەچـێ، بۆتـە هـۆی بڕێ سەر لێشێواوی لەم دۆخەدا. هەروەها بڕێک لە نووسـەرانی ڕیئالیـست و ناچرالیست (سروشتخواز) ئەغڵەب لە یادی دەکەن کە دووبارە نووسـینەوەی وردی ڕاستەقینە،بە پێویست بەرهەمێک پێکناهێنـێ کـە لـە ڕاسـتیدا خـاوەنی ڕاستی بێت یان بایەخێکی ئەدەبی نەمری هەبێ. بە بێ گومان هەر ئـەم هۆیـە بڕێک بۆتە هۆکاری ئەوەی لەمڕۆدا بێ مەیلییەکی هەندێ بەربڵاو سـەبارەت بە قوتابخانەی ڕیئالیزم و بەرهەمە ڕیئالیستییەکان بەرەوی هەبێ، بەڵام ئـەم بـێ مەیلییە شایەد ئێمە بەرەو هەڵەیەکی پێچەوانـەی هەڵـەی نووسـەرانی نـاوبراو پاڵ پێوەنێ و لەم ڕێگەوە ببێتە هۆکاری سەرلێشێواوی لە ڕەخنەدا.
نابێ بهێڵین ئاگـەداری لـەو کـەم و کووڕییـە تایبەتانـە کـە لـە مەبەسـتەکانی قوتابخانـەی ڕیئالیزمـدا بـەرچاو دەکـەوێ، ببێتـە هۆکـاری ئـەوەی کەڵـک وەرگرتنی لە ڕادەبەدەری ڕۆمـان بـە گـشتی ـ چ ڕۆمانـەکانی جـۆیس و چ ڕۆمانەکانی ئێمیل **زوولا** (نووسەری سروشتخوازی فەڕەنسی) ــ لـەو شـێوازە ئەدەبەی لێردا هەر ڕیئالیزمی ڕواڵەتی پـێ دەڵـێین، کـەم بایـەخ بنوێنـدرێ. هەروەها نابێ لە یادی کەین کە باوەکوو ڕیئالیزمی ڕواڵەتی نەریتێکـە،بەڵـام وەکی هەموو نەریتەکانی ئەدەب، بایەخی تایبەتی خۆی هەیـە. ڕاسـتەقینە لـە چەشنە جیاوازەکانی ئەدەبدا بـە ڕادەیـەکی جیـا جیـا لاسـایی دەکرێتـەوە و ڕیئالیزمی ڕواڵەتی ڕۆمان لە چاو چەشنەکانی دیکەی ئـەدەب، دەبێتـە هـۆی لاسـایی کردنەوەیـەکـی ڕاسـتەوخۆتر لـە ئەزموونـەکانی تاکـە کـەس کـە لەشوێنی زەمانی و مەکانی خۆیاندا دایانناون، لە ئاکامدا نەریتـەکانی ڕۆمـان لە هەمبەر کردن دەگەڵ زۆربەی نەریتـەکانی دیکـەی ئەدەبـدا بـارێکی زۆر

PDF4Kurd

کەمتر داوێتە سەر شانی خوێنەر و دەسا هەر بەم هۆکارەوەیە کە لەم دوو سەد ساڵەی ئەم دواییانەدا زۆربەی خوێنەران، رۆمانیان پێ چەشنێک لە ئەدەبە کە ویستەکانی ئەوان بۆ هاودەنگی چڕوپڕ لە نێوان ژیان و هونەردا بە باشترین چەشنێک جێبەجێ دەکات. ئەڵبەت بایەخەکانی ریئالیزمی رواڵەتی لە بەستێنی هاودەنگی چڕوپڕ و دوور و درێژ دەگەڵ راستەقینەی ژیاندا، تەنها ئەمەندە نەبووە کە هەر خۆشەویستی رۆمان زیاتر بکات، بەڵکوو ئەم بایەخە جیاوازترین تایبەتمەندیەکانی رۆمانیش دەگرێتەوە. ئەڵبەت ریئالیزمی رواڵەتی لە تایبەتیترین چەمکی خۆیدا، شێوازێک نەبوو کە **دیفۆ** و **ریچاردسۆن** دۆزیبێتیانەوە، ئەو کارەی کە ئەوان کردیان هەر ئەمە بوو کە ریئالیزمی رواڵەتی بە چەشنێکی زۆر تەواو عەیارتر لە رابردوو دەکار کەن. بۆ نموونە،هەروەکوو **تۆماس کارلایل** (نووسەری سکاتلەندی، ١٧٩٥ـ١٨٨١) ئاماژە دەکات، **هومێریش** ـ حیماسەنووسی یۆنانی هەشت سەدە لە پێش زایینی مەسیحدا ـ هەمان «رووناکی روانگە»ی گرینگی هەبوو کە لە وەسفە زۆر دوور و درێژەکاندا، بە چەشنێکی خۆشەویستانەی ورد، لە هەموو بەرهەمەکانی **دیفۆ** و **ریچاردسۆن**دا دەبینـدرێ.» هەروەها لەو چیرۆکانەدا کە دواتر نووسراون، لە *«کەری زێرین»*ەوە هەتا *ئووکاسین و نیکۆلیت*، هەروەها لە بەرهەمی چۆسێرەوە هەتا بەرهەمی بانین بەشی وای تێدایە کە کەسێتییەکان و کردەوەکانیان و شوێنەکەیان هێندە تایبەت پێشان دراون کە دەتوانین بڵێین ئەم بەشانە بە قەرایی رۆمانەکانی سەدەی هەژدە بەرانبەری راستەقینەن. بەڵام جیاوازییەکی گرینگ لە گۆڕێدایە: ئەم بەشانە لە بەرهەمەکانی هۆمێر و لە چیرۆکە پەخشانییەکانی رابردوودا زۆر کەمن و زۆر جار لە ئەو گێڕانەوەیەی کە لە ناو دەقەکەیدان جیا دەکرێنەوە. بنیاتی ئەدەبی زاڵ بە سەر تەواوەتی ئەم بەرهەمە نێوبراوانەدا، بە چەشنێکی

PDF4Kurd

یەکدەست بەرەو ریئالیزمی ڕواڵەتی لایەنی نەگرتووە و بـە تایبـەت بیچمـی ئەوان ـ کە لە خۆیدا بـە جارێـک جیـاوازی بـوو. نووسـەرانی سـەردەمەکانی ڕابردوو، تەنانەت کاتـێ بـە ئاشـکرا دەیانسـەلماند کـە مەبەسـتێکی تـەواوەن ریئالیستییان هەیە ـ وەکوو زۆربەی نووسەرانی سەدەی حەڤدە ـ لـە وەشـوێن کەوتنی مەبەستەکەیاندا بەردەوام نەبوون.
لاکالپرێند، ریچارد هێد، گێریملشوزن، بانین، ئەفرابن و ڤۆرتەر (نووسـەرانی سەدەی حەڤدەی ئورووپی) تەنیا تاقمێکی کەم لەو کەسـانەن کـە هـەموانیان ڕایانگەیاندبوو چیرۆکەکانیان بە تەواوی مانـاوە ڕاسـتەقینەیە،بەڵـام وتـەکانی جەختداری ئەمانە لە زۆربەی سـەربووردی پیـاوە ئـایینیـەکانی سـەدەکانی ناوەڕاستیشدا دەبیندرێ و ڕازی کەرەوەتر لە پێداگرتنـەکانی ئەمانـە نیـە. لـە هەر دووکی ئەم نموونانەدا، مەبەستی ڕاستەقینە نوێن بـە ئەنـدازەی پێویـست دەگـەڵ تـان و پـۆی بەرهەمـدا تێکـەڵ نـەبووە تـا ببێتـە سـۆنگە و هۆکـاری حەوادانی تەواوەن تەواوی نەریتە ناریئالیستییەکان.
دیفۆ و ریچاردسۆن سەربەخۆیی خۆیان لەو نەریتە ئەدەبەی کە شیمانەی بوو دەگەڵ ئامانجە دەرەجە یەکەکانیاندا دژایەتی هەبێ، وەها پاراست کـە هـەتا ئەو زەمانە بێ پێشینە بوو و پێویستیەکانی ڕاستیی بابەتی‌یان بە چەشنێکی زۆر بەربڵاوتر سەلماند. لەم (چـارلز لـەم، وتـار نووسـی ئینگلیـزی، ١٨٣٤ـ١٧٧٥) سەبارەت بە ڕۆمانەکانی دیفـۆ وتبـووی: «وەکـی ئەمـە وایـە شـایەتمانەکانی دادگایەک دەخوێنینەوە.»
ئەو قەت نەیدەتوانی ئەم ڕایە ـ کە زۆر لە ڕای *هێزلیت* سەبارەت بە ریچـارد سۆن دەچێ ـ سـەبارەت بـە ئـەدەبی چیرۆکـی بـەر لـە دیفـۆ دەربـڕێ ئـەم کێشەیەی کە بڵێی ئەم تایبەتمەندییەی وا لەم ئاماژەی پێدەکات، لـە خۆیـدا خاڵێکی باشە یان نا، هێشتاش جێگەی قسە و باسە. بەڵام چما دیفۆ و ریچارد

PDF4Kurd

سۆن سەرنجی ئێمەیان بە چەشنێکی جیاواز و باشتر لە دیتران رانەکێشابایە، هەرگیز شیاوی ناودارییەکی ئاوا نەدەبوون. هەمدیسان، گومانی تێدا نیە کە کامڵبوونی شێوازی گێڕانەوەیەک کە بتوانێ کاردانەوە و کارتێکردنێکی ئاوای هەبێ،بەرچاوترین دیمەنی ئەو گۆڕانگارییە سەیر و سەمەرەیە لە چیرۆکە پەخشانییەکان دایە کە رۆمانی پێ دەڵێین. بەم هۆکارەوە بایەخی مێژوویی دیفۆ و ریچارد سۆنیش لەو شتەوەیە کە ئەوان بە چەشنێکی چاوەڕوان نەکراو و تەواو عەیار، ئەو شتەی کە دەتوانین بە تایبەتمەندی گشتی رۆمانی بزانین، یانی ریئالیزمی رواڵەتی رۆمانیان بەدی هێنا.

تێبینی و پەراوێزەکان:

١ــ لەم وتارانەدا ئاماژە بۆ نێوی سەدان نێوداری ئەدەب دەکرێ، تاقمێکیان زۆر ناسراون، تاقمێکی دیکەشیان تەنها ئاماژە بە نێویان کراوە و ئەگینا بیرۆکەیەک یان کۆپلەیەکیان لە سەر نەنووسراوە. ئەم دوو تاقمەمان لە پەراوێزەکاندا نەناساندووە و لە بەر ئەوەی ناوەکان یەکجار زۆر بوون بڕێکی دیکەیانمان هەر لە وتارەکەدا و لە نێو کەوانەدا ناساند.

٢ــ **سەری دوو نێوچاوان و گرێپووچکەی مێژوو:** ژانووس خوایەکی ئوستوورەی رۆمی بوو کە هاوکات پشتە سەر و بەرەو ڕووی خۆی دەبینی و لە گەڵ دەرگاکان و سەرەتای کارەکاندا یاد دەکرا، ناوی مانگی ژانویە یان ژانواری لە ناوی ئەوڕا وەرگیراوە.

٣ــ **رێنیسانس یا رۆنیسانس:** بووژانەوەو ژیانی سەر لە نوێی وڵات و گەلانی ئەورووپی لە سەدەی پانزە بەم لاوە.

٤ــ **وتەزای فەلسەفی دال و مەدلوول و «علّت و معلول»:** لە سەر هۆکار و کردەکان و رەنگدانەوە و کاریگەری و چۆن چۆنی و چلۆنایەتی و چەندایەتی پێوەندی نێوان توخمەکان و شتەکاندا دەدوێ.

٥ــ **تێڕوا:** شاری کەونارای یۆنان لە باکووری رۆژئاوای ئەنەدۆڵ «ئاناتول» شوێنی شەڕە ئەفسانەییەکانی نێوان ئوستوورەکانی یۆنان و تێڕوا.

PDF4Kurd

تیۆری ڕۆمان

نووسەر: جان هاڵپڕین (John Halperin)

ئەو کاتەی کە عیسا مەسیح لە تەمەنی دوانزە ساڵاندا ژیانی سەربەخۆی دەست پێکرد، هەزارەها ساڵ لە تەمەنی شیعر تێدەپەڕی و شانۆ مێژینەیێکی چەند سەد ساڵانی بوو. سەردەمی سەرهەڵدانی ڕۆمان، هەزار و پانسەد ساڵ لەمەو دوا دەست پێدەکا. ئەوەتانی لە کۆتایی سەدە ی بیستەمدا جێگەی سەرسوڕمان نیە کە کۆمەڵەیێکی روو لە زۆربوون، بەڵام هێشتا برێک کەم لە تیۆری ڕەخنەی ڕۆمانمان لە بەر دەستایە، ئەمەش لە دۆخێکدایە کە سەدەهای سەدەیە چەندان چەشنێ جۆراوجۆری تیۆری شیعر و شانۆ هەبوونیان هەیە.

بە قەرایی پەنجا ساڵێکە نووسەران و ڕەخنەگرانی ڕۆمان تامەزرۆیی‌یەکی زۆر بۆ بڕی بنەمای تیۆری ئەم چەشنەی ئەدەب لە خۆیانەوە نیشان ئەدەن. ئەو شتەی لە سەدەکانی هەژدە و نۆزدەدا لە سەرەتادا چەشنێ جووڵانەوەی کوێرانە لە بەستێنی تیۆر سازاندنا دەژماردرا، لەم سەدەی ئێستایەدا وەکی

PDF4Kurd

کۆمەڵەیێکی کەم و زۆر بەرچاو لە تیۆری رۆمان گەیشتۆتە بەهرە و بار و بەرهەم.

رەخنەی رۆمان نەک هەر لە بەستێنی گەیشتن بە پلەیێ لە پێچەڵاوپلۆوچی و کاملبوونی هونەری شیاوی بەراورد لە گەڵ چەشنەکانی دیکەی ئەدەبدایە، بەڵکوو هەروەها بەرەو وەها پلەیێ لە توێژینەوەی لێکۆڵەرانە دەچێتە پێشێ کە لە کۆی تیۆرە مێژینەدارترەکان تێدەپەڕێ.

لەم نووسراوەیەدا بە تەمام بیچمێکی گشتی لە تیۆری رۆمان تاکوو پێشتر لە سەدەی بیستەم پێشکەشی خوێنەران بکەم، باوەکوو ئەم تیۆرە دائیما لە گۆڕاندا بووە. لێکدانەوەی هەمە لایەنەی رۆمان لەم نووسراوەیەدا ناگونجێ و مەبەستی من هەر ئەوەندەیە کە بە کورتی پی نیشانی بدەم بناغەی خوازیارییە تازەکان لە رەخنەی تیۆریکی رۆماندا چیە و ئەو خوازیارییانە لە کام بیرۆکە گەلێکەوە سەرچاوە دەگرن و لە گەڵ کامە روانگەدا جیاوازییان هەیە.

یەکەم رەخنەی تیۆریکی رۆمان لە سەدەی هەژدەدا، هەر لە سەر ئاکامگەلی ئاکاریی تەکنیکەکانی چیرۆکنووسی دەدوا. بۆ وێنە دوکتۆر جانسۆن لە سەر ئەدەبی داستانی رای خۆی ئاوا دەردەبڕێ:

دەسا هەر ئەمە بەس نیە کە بۆ بە سەر کردنەوەی کەسێتییەک بڵێین ئاوها وێنە کراوە کە لە راستیدا وا دێتە بەر نیگا، لە بەر ئەوەی زۆر کەسێتی دەبێ هەرگیز رەسم نەکرێن. هەروەها سەبارەت بە گێڕانەوەیێکش بەس ئەوەندەی بڵێین دەوری رووداوەکان لە تەک ئەوەی دیتوومانە و لە تەک ئەزموونەکانماندا دەیخوێنێتەوە، لە بەر ئەوەی ئەو دیتراو و ئەزموونانەی کە «دونیا دیدەیی» پێدەڵێن، زۆر کات نیشاندەری ئەوەن کە ئینسانەکان زیاتر فێڵەبازن نەک پاک تینەت . . . نازانم بۆچی لەو گێڕانەوەدا کە لە گەڵ

PDF4Kurd

راستییە مێژووییەکاندا سەروکاریان نیە، نابێ چەمکی فەزیلەت بە باشترین چەشنێک نیشان بدرێ، نەک فەزیلەتێکی فریشتە ئاسا و نەک فەزیلەتێکی نەگونجاوی چاوەنوارِ نەکراو (لە بەر ئەوەی ئەو شتەی نەتوانین بڕوای پێ بکەین، هەرگیز لاسایی ناکەینەوە) بەڵکوو بەرزترین و پاکترین فەزیلەتێک کە بەشەر دەتوانێ پێی بگا، ئەو فەزیلەتەی کە لە جەنگەی ئەزموون کردنی رووداوەکان لە گەڵ سەرکەوتن بە سەر برێ لە گرفتەکان و تابشت هێنانی برێکی دیکەیاندا ئێمە فێر دەکەن کە دەتوانین هیوا بە چی ببەستین و دەتوانین چی بکەین.)

ئاوەها رەخنەیەک زیاتر دەوری ئاکاری هونەر لە بەر چاو دەگرێ، نەک لایەنی تیۆری رۆمان. لێرەدا جانسۆن لە گەڵ نەفسی ریئالیزمی ئەدەبیدا دژایەتی ناکا، بەڵکوو زیاتر لە تەک داستانگەلی وەکوو داستانەکانی فیلدینگ دا دژایەتی دەکا کە بە گومانی ئەو لە باری ئاکارییەوە لارێن، چوونکە ئەمانە بەو جۆرەی کە دەبێ بیکەن، لە نێوان پاکی و پیسیدا جیاوازی دانانێن. ئەمە بە واتای سەلماندنی ئامانج خوازی بی سنووری ئاکاری نیە، چونکە ئەو شتەی لە رادەبەر ئارمانجی بێت وەها لە خوێنەر جیا دەبێتەوە کە ناتوانی هیچ شتێک فێری ئەو بکات.

بە وتەی جانسۆن «ئەو شتەی نەتوانین بڕوای پێ بکەین قەت لاسایی ناکەینەوە.» بەڵکوو زیاتر لە ئێمەی دەوی هەتا فەزیلەتی ئینسانە زاتەن باشەکان کە شیاوی لاسایی کردنەوەن جەختیان لە سەر بکەین. ئەم جەخت کردنە سەرنجی ئێمە بەرەو نموونەیەک رادەکێشێ کە دەبێ لەورِا فێر ببین و بەم چەشنە بە لەوێکی بەکارتر دەبێتە هۆی گوێ رادێربوونی سروشتی فەزیلەتداری ئێمە لەو نموونەیە. لێرەدا جانسۆن وەکوو ئەرەستوو لە برێ بەشی نامیلکەی شیعر ناسیدا، هونەر بە رێنوێنی ئاکاریی ئینسان و

PDF4Kurd

هونەرمەندیش بە هۆکاری فێربوونی ئاکار دادەنێ. ئەو بە ریچارد سۆن ئافەرم دەڵێ کە هەمیشە نموونەیەکی ئاکاری تەواوەن بەرچاو لە رۆمانەکانیدا دیارە. شێوازی ریچارد سۆن ئەمە بوو کە لە نامە بۆ تۆمار کردنی گەڕیانی ئاوەڵناوی هۆشیار، یان زەین لە کاتی هەڵسووڕاندا کەڵکی وەردەگرت. ئەو بیروڕای وا بوو کاتێ گەڕیانەکانی «رەوتی» زەینی کەسێکی ئاسایی پی نیشان بدرێ، دەتوانین ئەزموونە تایبەتییەکانی ئەو، وەک ئەزموونی خۆمان دابنێین و ئەمەش بەم واتایەیە کە دەتوانین زۆر هێمنتر خۆمان لە گەڵ ئەو کەسەدا بە هاوپێناسە و هاوهەست دابنێین، هەروەها کاتێ کە مەیلمان بەرەو ئەو کەسە رادەکێشرێ و ئەو باشتر دەناسین، دەتوانین خۆشمان باشتر بناسین. هەروەکوو دەبینین سەدەیێک دواتر جۆرج ئەلیۆتیش هەر لەم شێوازەی کەڵک وەرگرت. لە راستیدا وەکی یەکبوونی هەوێن و پێناسە و هەستی خوێنەر و کەسێتییەکانی رۆمان بە مەبەستی رووناکخوازی ئاکارییەوە، یەکێ لە خاڵە بنەڕەتییەکانی ئەندێشە باوەکانی نێوەڕاستی سەدەی نۆزدە و هەروەها سەردەمای *ئوگۆست* سەبارەت بە رۆمانە. نموونەیەکی دیکە لەم بەستێنەدا دیفۆیە کە ژیان لە رۆمانەکانیدا بە وێنەی بەربەرەکانێیەکی دائیمی ئاکاری پێ نیشان ئەدات. هەروەکوو یان وات ئاماژە دەکا رۆمانوس هەر ئەزموونێکی تاکەکەس وەکوو خاوەنی چەشنی گرینگایەتی ئاکاری دادەنێ و بەم چەشنە ریئالیزمی رواڵەتی ـ یان تۆمار کردنی ژیانی راستەقینە لە یاد ناکرێن.
لە کردەوەدا بۆ مەبەستی هۆشیار کردنەوەی ئێمە لە بایەخی ئاکاری یێک بە یێکی کارەکانمانە. هەڵبەت جۆرج ئەلیۆتیش هەر بە شوێن ئەم مەبەستەوە بوو:» ئەو ئاکامە بەدشوومەی کە هەموو جارێ بۆی دەچێ رەزابوونی نەفسی خۆپەرەستی ئێمە بە شوێنەوەی بێ، هەندە سەرسام هێنەرە کە لە

PDF4Kurd

ڕاستیدا له هەڵچوونمان کەم دەکاتەوە و خوازیاری ئێمە بۆ سزادانەوەی ئـەو کەسانەی کە بە تاوانباریان دەناسین، لغاو دەکات. بە پێچەوانەی جانسۆن کـە بە داپۆشراوی قسان دەکات، فیلدینگ سەبارەت بە مەبەستی ئاکـاری خـۆی لە پلە و پایەی ڕۆماننووسێکدا زۆر ڕوون و ئاشکرا دەدوێ، باوەکوو ئـەو لـە هەڵسەنگاندن لە گەڵ برێ لە هاوخولەکـانی خۆیـدا سـەرنجێکـی کـەمتـری داوەتە دەوری ئاکاری ئەدەب. ئەو زیاتر مەیلی بـەرەو تیپـەکـان بـوو، نـەک بەرەو تاک و زۆرتر لـە ڕوانگـەیـەکـی «دەرەکـی بینـین»ـەوە لـە کـەسـێتی دەڕوانی. ویستی ئەو لە پلە و پایەی ڕۆماننووسێکدا ـ هەروەکوو لە یەکەمین بەشەکانی *جۆزێف ئاندرووز*دا (١٧٤٢زاییـنی) بـە ڕوونی باسـکراوە ـ باشـتر کردنی ئاکاری خوێنەرەکەی یان بە وتەیەکی دیکە بڵاو کردنەوەی هاودڵی لە ڕێگەی ڕاهێنانی ئاکارییەوە بوو:

«ئەمە وتـەیـەکـی لـە مێژینـە بـەڵـام خـاوەن ڕاسـتییەکـە کاریگـەری نموونـە ئاکارییەکان زیاترە تاکوو حوکمە ئاکارییەکان. چما ئەم وتەیە سەبارەت بەو شتەش کە ناحەز و نەفرەتکراو و لۆمە کراویشە ڕاست دەربێ، سەبارەت بـەو شتەی پەسند و جێگەی پیاهەڵـکوتنە بـە چـەنـدان کـەڕەت زیـاتر لـە ڕاسـت دەکات. نموونە ئاکارییەکان دەبنە هـۆی تامـەزرۆیـی بـۆ چـاو لێکـەری، لـە باشترین دۆخی خۆیدا بە سەر ئێمەدا کاریگەری دەبێ و خوازیارییەگـی بـێ خۆڕاگری بۆ لاسایی کردنەوە لە ئێمەدا پێکدێت. دەسا بەشەری باش لە لای دیوناسەکانی هەمیشە وەکی دەرسی ئاکار وایە و لە کۆیەکی بیچکۆلەدا کار تێکردنـەکـەی زیـاتر لـە کتێبێکـی باشـە. بـەڵـام سـەبـارەت بـەوەی باشـترین ئینسانەکان کەمتر دەناسرێن و لە ئاکامدا ناتوانن بـە کـەڵـکبوونی خۆیـان لـە جیاتی نموونە گەلێکی ئاکاری بە ڕادەییێکی زۆر بڵاو بکەنەوە، دەتـوانرێ لـە نووسەر یارمـەتی بخـوازرێ تـاکوو ئـەزمـوونی ئـەوانـە زیـاتر بـڵاو کاتـەوە

PDF4Kurd

وێنەگەلی لەبەر دڵان بداتە ئەو کەسانەی وا لە ئەسڵی ئەمانە بێ بەشن. بەم تەرزە نووسەر بە راگەیاندنی ئاوها نموونەگەلێکی بایەخدار بە جیهان بگرە خزمەتێکی گەورەتر بۆ بەشەرییەت جێبەجێ دەکا. لە چاو ئەو کەسەی، ژیانی ئەو لە هەوەڵڕا بووە هۆی ئەو نموونەیە.»

رەخنەگران لە سەر ئەوەی کە ئەم وتانەی فیلدینگ دەتوانین چەندە بە جیددی (هەژڵ) بگرین تاکوو هەنووکە پێک نەهاتوون، بەڵام سەرنجی ئەو بۆ کار تێکردنی رێژەیی نمونە باش و خەراپەکانی ئاکاری لە ئەدەبی چیرۆکیدا لە زۆر جێی بەرهەمەکانیدا لەبەر چاوە. فیلدینگ لە وتارێکدا دوو ساڵ لە پێش نووسینی رۆمانی *جۆزێف ئاندرۆزدا* دەڵێ:

«ئێمە لەو نموونە ئاکاریانەی کە پێمان دەڵێن لە چ شتێک دوور کەوینەوە، زۆر باشتر و ئاسانتر شت فێر دەبین تاکوو لەو نموونانەی پێمان دەڵێن پێ ملی چی بین. هۆی ئەم کارە بەڵکەم ئەوە بێ کە زیاتر دەخوازین لە خووخدەی نەفرەتی و ناحەزی دیتران بێزار بین هەتاکوو بە سەر خووخدە باشەکانیدا هەڵبلێین.»

باوەکوو وا دێتە بەرنیگا کە سەرەتای رۆمانی *جۆزێف ئاندرۆز* ئەم وتە بشکێنێتەوە، بەڵام فیلدینگ لە هەر دوو شوێنەکەدا سەرنجی داوەتە سەر کار تێکردنی ئاکاری ئەدەب بە سەر خوێنەردا. جانسۆنیش بە پێچەوانەی قسە داپۆشراوەکانی، لەو وتارانەدا کە بۆ بڵاڤۆکی *رامبلێری* دەنووسی، لە زۆر لایەنەوە هەر هەمان ئەو بابەتە بنەما ئاکاریانەی کە فیلدینگ لە *جۆزێف ئاندرۆزدا* دەری بڕیبوو، دووپات دەکاتەوە. ئەمەش جێگای سەرنجە کە رای باسکراو کە لە بەشێ لە رۆمانی *جۆزێف ئاندرۆزدا* گێڕامانەوە ئەم شتە کە رۆماننووس نموونەگەلێکی ئاکاری لە ژیانی باش و بەکەڵکی ئینسانە ئاسایی و نێو ونەکان بە دەستەوە ئەدات . . .

PDF4Kurd

سـۆنگەیەکی بزوێنـەر لـە چیرۆکـی جـۆرج ئـەلیۆتدا سـەبارەت بـە (داری تیەبڕوک) هەیە، لە کۆتایی رۆمانی *میدڵ مارچ*دا جۆرج ئـەلیۆت سـەبارەت بە داری تیە دەڵـێ: «هـەبوونی ئـەو کـارتێکردنێکی یـەکجار زۆری بـە سـەر کەسانی دەور و بەریدا بووە، چونکە زیاد بـوونی چاکـە لـە جیهانـدا تـاکوو سنوورێک لە کارە بیچکەکانەوەیە و چما رۆژگار ئەوەنـدە بـە سـەر ئێمـەدا تاڵ و دژوار تێپەڕ نابێ، کەم و زۆر بە هۆی کەسانێکەوەیە کـە ئیماندارانـە و بە بێ نێو و ئاوازە ژیاون و غەریبانە چوونە گۆڕەوە»

رۆماننووسانی سەردەمی ڤیکتۆریاش بـە پێچەوانـەی ساڵـانێکی زۆر نێـوان و مەودا لە گەڵ پێشینانیان لە سەردەمی ئاگۆستدا، هەر وەکی ئەوان لـە بناغـەدا بایەخی فێرکردن و راهێنانی هونەریان لەبەرچاو بوو. تیۆرزانانی رۆمان چ لـە سەردەمی ئاگۆستدا و چ لە سەدەی نۆزدەدا لانی کەم تاکوو بەر لە فلۆبێر و هێنری جـەیمز، لەیەکـەم پلـەدا خوازیـاری پێوەنـدی نێـوانی خوێنـەر و دەق بوون. پێناسەی ئەم پێوەندییە کە ئەندازەی لاسایی کردنەوەی رۆمـان روونی دەکاتەوە نیشاندەری چەشنی بایـەخی ئاکارییـە، بـە وتەیـەکی دیکـە، پلـەی مەعنەوی رۆمان بە هەمان ئەندازە لە سەر بناغەی پیوەندی خوێنـەر لـە گـەڵ دەقدا دابین دەبێ کە لە سەر بناغەی رەوشتی ئاکـاری خـودی نووسـەریش. چیرۆکەکانی نوسەری ئاکارخواز ئەوەندە ریئالیـستییـە (راسـتەقینە خـوازە) کە خوێنەر لەوڕا فێر دەبـێ ئینـسانێکی بـاش بێـت. جـەخت کـردن لـە سـەر مەحاکاتی بوون و لاسایی کردنەوە چیرۆک، لە راستیدا جـەخت کـردن لـە سەر کار تێکردنی ئـەو بـە سـەر خوێنـەر دایـە. رەخنـەگرانی ئـەو سـەردەمە بیروڕایان وا بوو کە ریئالیزمی ئەدەبی، لە سەر بنەمای لاسایی کردنـەوەیێکی قنیات ساز لە سروشـت، بـە تـەنهایی کاریگـەرییێکی رۆحـی تایبـەتی هەیـە،

PDF4Kurd

چونکە هەر چەندە رۆمان «ریئالیستی تر» بێ دەتوانێ زیاتر بە سەر خوێنەردا کاریگەری هەبێ. «جا ئەم کاریگەریەش باش بێ یا خراپ.»
ئەوەندەی نووسەرێک زیاتر ئاکارخواز بێ، شیمانەی ئەوەی چیرۆکەکانی کارتێکردنێکی باشتری هەبێ زیاترە. هەر وەکوو یان وات لە وتاری *سەرهەڵدانی رۆمان* دا ئەماژە دەکا، لە ئاخرێکانی سەدەی هەژدە و سەرەتای سەدەی نۆزدەدا نووسەرانێکی جۆراوجۆری وەکوو لارنس ستێرن و فانی بۆرنی و جین ئاستین لە رۆمانەکانیاندا لایەنەکانی دەروونی ژیانی کەسێتی چیرۆکەکانیان هێنا بەر لێکۆڵینەوە. جاروبار بۆ وێنە لە رۆمانەکانی ستێرندا مەبەست لەم کارە لاسایی کردنەوەی گاڵتەجارانەی فۆرمی رۆمان لە جیاتی چەشنێکی ئەدەبی بوو، بەڵام لە زۆربەی زۆردا، بۆ وێنە لە رۆمانەکانی جین ئاستیندا،مەبەست ئەمە بوو کە لە رێگەی وێنا کردنی زاتێکەوە کە لە زاتی خۆمان زۆر دوور نەبێ، شتێک سەبارەت بە خۆمان فێری خۆمان بکەین. بەم حاڵەشەوە چیرۆکنووسانی سەدەی هەژدە بە گشتی سەرنجێکی زۆریان نەئەدایە تیۆری رۆمان «باوەکوو ریچاردسۆن و فیلدینگ هەردووک خۆیان پێ بناغە دانەری چەشنێکی تازە لە چیرۆک نووسیندا بوو و بیروڕایان وا بوو کە بەرهەمەکانیان نیشاندەری دابڕانێک لە چیرۆکی جەنگی و ئاشقانە لەبرەو کەوتووەکانە، بەڵام خودی ئەوان یان هاوسەردەمەکانی ئەوان هیچ کامیان تایبەتمەندییەکانی چەشنێکی ئەدەبی تازە وا ئێمە هەوجێمان پێیانە، بە دەستەوە نادەن. لە راستیدا ئەوان هەر ئەیانویست لە سەر جیاواز بوونی پێناسەی چیرۆکەکانیان بە گۆڕینی نێوی چەشنی ئەدەبییەکەی مۆرکی شایەتمان دابنێن. تەنیا هەر لە دوایین ساڵەکانی سەدەی هەژدەدا بوو کە زاراوەی رۆمان برەوی پەیدا کرد و بڵاو بۆوە. هەڵبەت هەتا ئەو سەردەمە رۆمانی «گۆتیک» و رۆمانی «هەستی ناسینەوە»

PDF4Kurd

تەواوەن هاتبوونـە بەرهـەم و تیـۆر سـازاندنی جیـددی سـەبارەت بـە فـۆڕمی ئەدەبی چیرۆکی، کەم و زۆر لە قۆناغەکانی نێوەڕاستی خۆیدا بوو.
چاڕلز دیکنز ڕۆماننووسی ئینگلیـزی (١٨١٢ – ١٨٧٠) لـە پێـشەکییەکدا بـۆ چاپی ١٨٣٩ی ڕۆمانی *ئۆلیوێر توویست* وێڕای گلەیی و بناشت و شـکایەت، یاسایەک دەردەبڕێ کە زۆر لە وتەکەی جانسۆن دەچـێ وا لـە پێـشتردا لـە وتارە چاپ کراوەکەی ئەو لە بلاڤۆکی *ڕەمبلێر* دا هێنامانـەوە. دیکـنز دەڵـێ: «فەزیلەت و ڕەزیلەت لە چیرۆکەکانی سـەردەمدا وەهـا تێکەڵـاو بـوون کـە زۆر جار ناتوانین لێکدی جیایان کەینەوە.»ئەو لە ڕەخنەیێکی توندا بـە دژی ڕۆمانە زۆر گـشت خوازەکـانی«نیوگێیـت»دا(کـە پاڵـەوانی زۆرێـک لـەوان وەکوو یەکەم چیرۆکەکانی بولوێر لیتن هەریسۆن و ئینزوورت (ڕۆماننووسـی ئینگلزی، ١٨٠٥- ١٨٨٢) کابرایەکی خراپکار بوو.) دیکنز دەیـوت: ڕۆمـانی ئۆلیـوێر توویـستم بـەو مەبەسـتەوە نووسـیوە کـە هـەم خاڵـی ژیـانی شەڕافەتمەندانە لە هەر دۆخێکی نابەدڵدا، هەم سـەرکەوتنی ئاکـامیش نیـشان بدەم و هەم ئەو بەستێنە فکرییە مەکربازانەیە ئاشکرا بکەم کە زەینی خەڵـکی خەرابکار لەوێدا ژیان تێپەڕ دەکەن.»
ئانتۆنی تراڵێپ (ڕۆماننووسی ئینگلیزی، ١٨١٥ – ١٨٨٢) کە ببڕابـڕ دیکـنزی بـە دڵ نـەبوو بـیروڕای وا بـوو کـە ڕۆمـان ئامرازێکـە بـۆ وتـنی دەرسـێک سەبارەت بە کردەوەی دروست. تەنانەت تامس هاردی چەند ساڵێک دواتـر ڕاییێک بەم نێوەرۆکەوە دەردەبڕێ کـە: مەبەسـتی ڕاسـتەقینەی خوێندنـەوەی چیرۆک، یانی فێر بوونی درسـێک سـەبارەت بـە ژیـان، بـەرین کردنـەوەی ڕوانگەی فیکر لە توخمە پێویستییەکانی گێڕانەوە و هەر وەها لەو فیکرانـەدا کە ئەم توخمانە پێکدێنن.

PDF4Kurd

دەسا بەم چەشنە بۆمان دەردەکەوێ کە روانگەکانی کلاسیک سەبارەت بە رۆمان لە سەردەمی ویکتۆریاشدا هەروەها مابوونەوە.

جۆرج هێنری لوویس (رەخنەگری ئینگلیزی، ١٨١٧- ١٨٧٨) کە بە بێگومان هەڵکەوتەترین تیۆرسازی ئینگلیزی زەمانی پێش هێنری جەیمزە، کاتێک کە دەڵێ نابێ لایەنە ناحەز و پیسەکانی ژیان لە رۆماندا وێنا کەین، چونکە لەو دۆخەدا ناتوانین هاودەردی خوێنەر ختووکە بدەین و لەم رێگەوە هەڵچوون و داچوونی هەستەکانی زیاد بکەین، لەراستیدا هەمان قسەیێک دووپات دەکاتەوە کە جاروبار لە رەخنەی دەورەی ئۆگۆستدا ئاماژەی پێکراوە. لووئیس بیرورای وایە کە هونەر نابێ سەرقاڵی کاری ناڕاستەقینە بێ، بەڵکوو لە جیاتی ئەوە دەبێ راستەقینە بکاتە «ئاواتەخوازی» ئینسان تاکوو لەم رێگەوە ئیلهامدەر و پەرەپێدەری هەرە بەرزی هێزە زەینییەکانی ئینسان بێ. بە گومانی ئەو تەنیا هەر لاسایی کردنەوەی سروشت، بە تەنهایی هەستی جوانی بە رۆحی ئینسان ئاوێتە ناکات. ئەو لە کتێبی *بناغەی سەرکەوتن لە ئەدەبدا* (١٨٦٥) سەبارەت بەم مەبەستە باس دەکات کە ریئالیزمی ئاوەکی هەر بە پێ و شوێنی نیشاندانی راستەقینەی دەرەوەی کارەکانەوەیە، لە حاڵێکدا ئایدیالیزم (ئارمانج خوازی) حەول ئەدات راستینەی ناوەکی و دەرەکی ئاشکرا بکات. بەم پێیە، ئایدیالیزم چەشنی ریئالیزم و بناغەی هەموو قاڵبە هونەرییەکانە کە دژەکەی خەیاڵ خوازی نیە، بەڵکوو درۆسازاندنە.

جەخت کردنی لووئیس لە سەر ئەوەی کە ئەدەبی چیرۆکی دەبێ هەم راستینەی ناوەکی و هەم راستینەی دەرەکی ئاشکرا بکات دەبێتە هۆی ئەوەی کە ئەو بایەخێکی زۆر بۆ کەسێتی سازاندنی دەروونی دابنێ. شێوازی دڵخوازی ئەو بۆ ئەم مەبەستە نیشاندانی شانۆ ئاسای کەسێتی ـ یان

PDF4Kurd

خۆی وتەنی: خـۆ دوانـدنی نـاوەکی «مۆنۆلـۆگ»ی شانۆئاسـایە ـ کـە لـەودا نووسـەر خووخـدەی کەسـایەتی‌یـەکان بـە سـۆنگەی ئاخـافتن و کـردەوەی ئەوانەوە ئاشکرا دەکات. بە متمانەوە دەتوانین بـڵێین بەرهـەمی راستەوخۆی تیۆرەکانی لووئیس رۆمانەکانی جۆرج ئەلیۆت بوو کە لەواندا خاڵە پێـشنیار کراوەکانی لووئیس سەبارەت بە هەڵچواندنی هەستی هاودەردی خوێنـەر و هـەروەها ریئـالیزمی نەرمـەوە کـراوە لـە رێگـەی کەســێتی سـازاندنی دەروونی‌یەوە لە بەرچاو گیراون (باوەکوو حوزووری بێژەر یـان بگێـڕەوەی رۆمانەکانی ئەلیۆت، زیاتر لەو رادەیە دێتە کایەوە کە تیـۆری خـۆ دوانـدنی ناوەکی «مۆنۆلۆگی» شانۆئاسایانەی لووئیس ئیزنی داوە) جـۆرج ئـەلیۆت لـە ئاخرەکانی تەمەنی خۆیدا بە کراسی وتبوو کە لە لووئیس‌ەوە فێر بووە کـە نیـشاندانی شانۆئاسـای کەسـێتی نیـشاندەری بـەرزترین چۆنیـەتی ئـەدەبی چیرۆکی‌یە.

جـۆرج ئـەلیۆت چ لـە رۆمانەکانیـدا و چ لـە وتارەکانیـدا هەمیـشە لـە سـەر پێویست بوونی نیشاندانی شانۆئاسای کەسێتی وەکـوو کاریگـەرترین شـێواز بـۆ مەعنـەوی‌تـر کـردنی خوێنـەرەکانی لـە رێگـەی نموونـەی ئاکارییـەوە، جەختی کردبـوو (ئـەم خاڵـە بـە ئاشـکراترین چەشـنێک لـە بەشـی نێـوداری حەڤدەهەم لە رۆمـانی *ئـادەم بیـد*دا دەردەکـەوی) ئـەو سـتاندالی بـە هـۆی کەڵـک وەرگـرتنی شـێوازی شـانۆیی هەڵدەکێـشا و لـە ساڵـی ١٨٥٦دا لـە وتارێکدا سەبارەت بە چارلز ریـد (رۆمـاننوس و شانۆنامەنووسـی ئینگلیـزی، ١٨١٤ـ ١٨٨٤)تەقریبەن ئـەم بڕوایـە دەردەبـڕێ کـە رۆماننوسـی سـەرکەوتوو دەبـێ هـەم لـە (شـیاوی سـەلبی بـوون)ی کیـتس‌دا (شـاعیری رۆمـانتیکی ئینگلیـزی) بـۆ ئەفرانـدنی کەسـێتی بەشـدار بـێ و هـەم لـە هێـزی خـەیاڵ کردنەوەی کولێریج بۆ لە قاوغدانی ئامێر و کەرەسەی کارەکەی. بەڵام ئەو

PDF4Kurd

لەدەیەی ١٨٥٠دا ریئالیزمی پێ تاقانە بناغەی هونەر بوو. دوایین ڕۆمانەکانی ئەلیۆت، هەروەکوو ڕۆمانەکانی مێرێدیت (شاعیر و ڕۆماننووسی ئینگلیزی، ١٨٣٧ـ ١٩٠٩) کەمتر مەحاکاتی «لاسایی کردنەوەی سروشت» و زیاتر نیشاندەری کەم ڕەنگبوونەوەی راستەقینەن. هەردووی ئەم نووسەرانە لە دوایین ساڵەکانی خۆیاندا تێکۆشان شێوازێک لە نێوان ئایدیالیزم و ناتۆڕالیزم «سروشت خوازی»دا بدۆزنەوە.

یەکێکی دیکە لە ڕەخنەگران و تیۆرسازانی ڕۆمان لە سەدەی نۆزدەدا کە بە داخەوە کەمتر سەرنجی راکێشاوە و کەمتر لەبەرچاو بووە، دەیوید مەسنە. ئەو لە بەرهەمی گەورە و هەتاهەتایی خۆیدا بە نێوی *ڕۆماننووسانی بریتانیایی و شێوازی ئەوان* لە ساڵی ١٨٥٩دا کە لە چەشنی خۆیدا، چەشنێ «لایەنەکانی ڕۆمان»ی سەدەی نۆزدەیە ـ بەم باسەوە کە ڕۆمان حیماسەیەکی پەخشانی‌یە یا دەتوانێ ببێ؟ بەربەرەکانێی دژ بە ریئالیزمی خالیس، درێژە ئەدا و بە بیروڕای ئەو ڕۆمان دەبێ زیاتر لە بابەتی «سەرەکی» بکۆڵێتەوە، نەک سەبارەت بە ژیانی ڕۆژانە و بەزمەسات و داب و نەریتە باوەکان بێ. بەڵام مەسن بیروڕاگەلی گرینگتریشی هەیە وەکی ئەوەی «ڕۆمان لە چاو شیعر لێکدانەوەی جۆراوجۆرتر لە تەمەنی زوو تێپەڕی ئینسان بە دەستەوە ئەدات.»

دەسا ڕۆمان دەتوانێ هەمان جیددی بوونی پایەبەرزی شیعری هەبێ و ئەو ڕەخنەیەی لە سەر شیعردا دێتە ئاراوە دەبێ لە سەر ڕۆمانیش بێتە ئاراوە. مەسن لە وتارێکی بە نێوبانگدا سەبارەت بە دیکنز و تەکری (ڕۆماننووسی ئینگلزی، خاوەنی ڕۆمانی *یاوە بازاڕ*، ١٨٨١ـ ١٨٦٣) کە بە گشتی لە سەر جیاوازی نێوان چیرۆکی جەنگی، ئاشقانە و چیرۆکی ریئالیستی لە ئەدەبی چیرۆکی دایە، ڕەخنەیێکی «شیعری» بۆ شی کردنەوەی زۆر وردبینانەی

PDF4Kurd

شێوازەکانی ئەو دوو نووسەرە بەکار دەگرێ. جەخت کردنی ئەو لەو چەشنەیە کە لە سەر پێوەندی نێوان مەحاکات خوازی چیرۆکی و توخمە ئاکارییەکانی ئەدەبی چیرۆکی لە لایەکەوە و خووخدەی ئاکاری رۆماننووس لە لایەکی دیکەوەیە. مەسن‌یش وەکوو زۆربەی پێشینانی خۆی لە سەردەمی ئاگۆستدا بیروڕای وا بوو کە خووخدەی ئاکاری رۆماننووس، کەم و زۆر لە سەر سروشتی ئاکاری چیرۆکەکانی کاریگەری دەبێ.

مەسن دەنووسی:

«رۆماننووس هەم خولقێنەری جیهانێکی دەستکردە و هەم رووداوەکانی ئەو دەئافرێنێ. ئەو یاسانووسی دونیایەکە کە خۆی ئافراندوویەتی و رووداوەکانیشی دەگەیەنێتە کۆتایی خۆی و چارەنووسی هەرکەسێک بە دادوەری دادرەسانەی خۆی دابین دەکات. بەم پێیە بۆمان دەردەکەوێ کە چۆنیەتی حوکماتی ئاکاری ئەو چەندە وەکوو شێوازی حوکماتی ئاکاری ئەو کەسانە وایە کە تێپەڕ بوونی راستەقینەی کارەکانیان بە ئەستۆوەیە، دەسا لە لایەکەوە تا چ رادەیەک و بە چ وردبینی‌یەکەوە سەبارەت بە ژیان، لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەی کردووە و لە لایەکی دیکەوە دەبێ لە پاش ئەم لێکدانەوە و لێکۆڵینەوەیە، ئەو ئەندامێکی بە ئەمەگی کۆمەڵگای قازانج هاوبەشی ئینسانییە، یان شۆڕشییەکی بێ باوەڕ بە سروشتی ئینسانە و لە بوونەوەرانی کێوییە.»

سەرنجدانی لەڕادە بەدەری مەسن بۆ پێوەندی نێوان ئاکار و ریئالیزم، دەنگدانەوەیەکی ئاشکرا لە بیر و راگەلی زاڵ بە سەر سەردەم و زەمانەی ئەودایە، بەڵام کاتێ کە جەخت دەکا هەر ئەو رەخنەیەی بۆ شیعر دەنووسرێ دەتوانێ بۆ ئەدەبی چیرۆکیش بنووسرێ،لە راستیدا لە گەڵ رایەک سەبارەت بە رۆمان دژایەتی دەکا. رایەکی هەڵقوڵیو لە بیروڕای

PDF4Kurd

نووسەرانێکی جۆراوجۆر بەڵام گرینگی وەکوو والتر سکات، تەکری، ترۆلێپ، راسکین و جان ستوارت میل. بەم پێیە کە رۆمان قاوغێکی هونەری کەم بایەخە، دیسانەکەش بە سووکایەتی روانینی ئەم نووسەرە خاوەن کاریگەری و دەسەڵاتانە لە ئەدبی چیرۆکی، لە دەیەی ١٨٦٠دا جێگەی خۆی ئەداتە رای جیددیتری کەسانێکی وەکوو مەسن،لووئیس و چارلز کینگزلی. ئەمانە کە رۆمانیان پێ چەشنێکی ئەدەب بوو لە سەر بایەخی «سێ چوکڵەی یەکێتی»ی شانۆ لە ئەدەبی چیرۆکیشدا جەختیان دەکرد، هێرشی دژ بە «درۆ بڵاو کردنەوە»یان دەست پێ کردەوە و دۆخێکی جیددیتریان دایە باس کردن سەبارەت بە بابەتی رۆمان. بەشێکی زۆر لەم هەڵسەنگاندنە نوێیە سەبارەت بە رۆمان لە دەیەی ١٨٦٠دا، داهاتی پەیدا بوونی ریئالیزم لە فەرەنسادا و دژە کردەکانی بەرهەمی ئەو بوو. رواڵەتەن ئەم دوو گەرایشە دژ بە یەکە بەرەو چیرۆکی جەنگی، ئاشقانە و ریئالیستی زیاتر لە فلۆبێردا لە حاڵی کێشمە کێشمدا بوون. بە جارێ ئاشکرایە کە ئەو بە پێچەوانەی مەیلێکی زۆر بۆ خودی راستەقینە، لە راستەقینەی خالیس ـ یانی لاسایی کردنەوەی رووت و قووت یان لاسایی کردنەوە و روونووس هەڵگرتنەوە لە راستەقینەی دەرەکی ـ بێزار بوو و خۆی وتەنی: «هونەرمەند دەبێ هەموو شتێ بەرەو سەرێ هەڵکێشێ» لە بۆ ئەویش وەکوو جۆرج ئەلیەت، رۆمان لە ئەساسدا بە هۆی سەرقاڵ بوون لە تەک راستەقینەی ناوەکیدا، جوانی دەخولقێنێ. چۆنیەتی ئەم کارە بۆ فلۆبێر شایەنی بایەخێکی تەواوە. ئەو سەرنجێکی یەکجار ئەداتە کێشەی فۆرم و تەنانەت زیاتر لە مەسن بڕوای وایە کە بەجێیە هەمان سەرنجی جوانی ناسانە و شیکارییەک کە ئەدرێتە تەکنیکەکانی شیعر، لە بۆ لێکدانەوەی تەکنیکی ئەدەبی چیرۆکیش بێتە ئاراوە. بە ڕای ئەو، بایەخ و جوانی هونەر لە شێوازدایە.

PDF4Kurd

فلۆبێر دەنووسێ: پێم دەڵێن لە رادەبەدەر سەرنج ئەدەمە فۆرم. بەداخەوە! کێشەکە وەکوو پێوەندی لەش و رۆح وایە، فۆرم و چەمک لە بۆ من بەشێکی یەکگرتوون و نازانم یەکیان بە بێ ئەوەی دیکە دەتوانێ چی بێت؟ هەڵە مەکەن، چەمک ئەوەندەی جوانتر بێ، ئەو زبانەی ئەویشی پێ نووسراوە خاوەن ئاهەنگترە. فیکری حەسێب بۆ کراو و ورد کاریگەرییەکی زۆرتر دادەنێ و «لە خودی خۆیدا بێج لەمە نیە.»

فلۆبێریش وەکوو جەیمز بابەتی چیرۆک و شێوازی نووسەری پێ پێویست و پێداویستی یەکدییە و تەنانەت بە عەینی یەکیان دادەنی. مووپاسان سەبارەت بە فلۆبێر دەڵێ: لە بۆ ئەو، فۆرم یانی خودی بەرهەم، هەروەکوو خوێن، خواردەمەنی بە لەش ئەدا، فۆرمیش ـ یان بە لەونێکی دیکە رواڵەتی عەینی ئەندامی ئینسان ـ بە پێی تایبەتمەندییەکانی رەگەز و بنەماڵە دابین دەکات، هەرئاوا بە لای فلۆبێرەوە بەرهەم یان بە مانایەکی دیکە مانای ناوەکی ئەو، بە چەشنێکی چارەناچار، رەنگدانەوەی دروست و تاک و تەنیای ئەندازە و کەش و هەوا و بە گشتی دوایین قاوغی فۆرم دادەسەپێنێ.»

فلۆبێر بڕوای وابوو کە زبانی نووسەر دەبێ بۆ زۆربەی مرۆڤی ئاسایی شیاوی لێ حاڵیبوون بێ، یانی بە دوور بێ لە هەر پێوەندییەکی تەم و مژاوی جوغرافی و چینی کۆمەڵایەتی یان زەمانێکی تایبەت. یەکێ لە رێگەگەلی گەیشتن بەم شێوازە یەکدەست و بێ لایەنگرییە ئەمەیە کە نووسەر لایەنگری بێ سێ و دوو لە هیچ تێفکرینێ، مەرامێ یان ئارمانجێکی تایبەت نەکا. هونەر دەبێ بە قەدەر زانست رەنگێکی غەیرە تایبەتی هەبێ. (رەنگە بتوانین ئەم بیر ورایانە وەکوو سەرتای ناتۆرالیزم «سروشت خوازی» دابنێین) دیسانەکەش فلۆبێر بڕوای وابوو کە پەخشان، باوەکوو عەینی بوونێکی پێویستە، دەتوانێ هەر وەکوو شیعر، مۆسیقایی و خاوەن کێش بێ:

PDF4Kurd

«رستەیەکی باش بە پەخشان، دەبێ وەکی دێڕێکی باش لە شیعردا بێ، بە چەشنێکی دیکە نەتوانین بیگۆڕین و هەر بەم پێیە خاوەن کێش و ئاهەنگدار بێت.» بە رای فلۆبێر دەبێ لە چیرۆکدا هەروەکوو شیعر لە بنەماکانی زبانی بە پێویستی بارودۆخی تایبەتی هونەری کەڵک وەربگیردرێ.
بارودۆخی هونەری دڵخواز لە روانگەی فلۆبێرەوە دەتوانێ «کتێبێک بێ کە سەبارەت بە هیچ شتێ نەبێ، کتێبێک کە هیچ پێوەندی‌یەکی بە جیهانی دەرەکییەوە نیە، کتێبێک کە پێکهاتە و دارِشتنی خودی شێوازەکەی دەبێتە هۆی یاسا و رێساکەی . . . کتێبێک کە دەکرێ بوترێ هیچ بابەتێکی نیە، یان لانی کەم بابەتەکەی ـ چما بکرێ ـ بە دیارەوە نیە.»
مایکڵسۆن بە دروستی وتوویەتی ئەو کاتەی فلۆبێر شێوازی مەحاکات خوازی هونەری دایە بەرگومان، بۆ یەکەم جار ئاواتی گەیشتن بە «بەرهەمێکی پشت ئەستوور بە خودی خۆی ـ بە خودی بەرهەم ـ درێژەدانەکەی بە پشت ئەستووری خۆی بی و خۆی، خۆی بسەلمێنێ» لە ئەدەبدا بە گوێرەییێکی یاسامەند و قورس و قایم وترا: «بە سۆنگەی ئاگەدار بوونەوەی گوتارساز لەو راستەقینەیەی کە ئیدی بۆ بەرهەمی خەیاڵی،لە بەرەوە دابین کراوە یان لە پێشدا هەبوونی نیە، بابەت یان کەسێتی نموونە وەلا دەندرێ و هونەر لە جیاتی مەحاکات (لاسایی کردنەوە) هەروەها خودی رێئالیزمیش، وەلا دەندرێ. هونەر ئێستا ریشەی راستەقینە و رەگی جێناوی هۆشیار،لە رێگەی هزر و حاڵیبوونەوە بە بابەتی وڵاتی خۆی دەزانێ [دەشگۆڕدرێتە سەر] دۆزینەوەی چۆنیەتی و لایەنەکانی فامست. چەمکی هونەر لە جیاتی جێناوی هۆشیار یا «حاڵیبوون» تایبەتمەندی بەشێکی گەورە لە تیۆری زاتخوازی هونەر سەر بە سروشتی خۆبوونی ئەدەبی چیرۆکی لە سەردەمی تازەدایە. لەم بەستێنەدا دەبێ ئاماژە بکرێ کە فلۆبێر یەکێک لە

PDF4Kurd

یەکەم پەرە پێدەرانی نیشاندانی شانۆئاسای زەین لـە ئـەدبی چیرۆکیـدا بـوو. ئەو هەمیشە لە گەڵ بە فێرکار و ڕاهێنەر ناوبرد کردنی ئـەدەب، یـان داسـتانە جەنگی ـ ئەویندارانەکان کە بیچمێکی پـڕ کارەسـاتیان هەیـە و هـەروەها لـە گەڵ «رەنگی ناوچەیی»دا بە تونـدی لـە نـاکۆکی و بەربەرەکانێـدا بـوو. ئـەو دەڵێ: «بۆ ئەوەی کـە هونەرمەنـد وێنەیـەکی خـاوەن راسـتینەی دونیـاگر بـە دەسـتەوە بـدات، پێویـست نـاکـات چیرۆکێکـی دوور و درێـژ بگێڕێتـەوە ـ هەروەکوو لەوە پێشیشدا دیتمان ـ هەر پێویست ناکات چیرۆکێکـی بـۆ وتـن هەبێ، هەر ئەوەندە بەس دەروونی ئینسان بە مەبەستگەلێکی جیا لە فێرکاری و تا دەتوانێ بە بێ هیچ خـۆ تێهەڵـقورتاندنێ، پـێ نیـشان بـدات. یـەکێ لـەو ڕێگەیانەی کە نووسەر دەتوانـێ خـۆی لـە تێهەڵـقورتاندن بـە دوور ڕاگـرێ ئەمەیە کە بە گێڕانـەوەی زانـستەکان یـان بیرۆکـەکانی خـۆی سـەبارەت بـە گێرەو کێشەکانی رۆژانە و بارودۆخی ناوچەیی یا پاژەکانی دیکـەوە خـۆی نەنوێنێ.

فلۆبێر لە یەکەم کەسانێ بوو کە بە دەربڕینی ئەم خاڵە «نووسەری نادیـار» لـە ساڵی ١٨٥٢دا دەریبڕی کە بوونی نووسەر لە داستانەکەیدا دەبێ بـە تـەواوی دوورەچاو و شاراوە بێ، یانی ئێمە هەر ئەوەندە لـە بـیروڕای ئـەو سـەبارەت بەو کەسێتییانەی خوڵقاندوویە بە ئاگا بین کە لە بیروڕای خودا سەبارەت بە مەخلووقاتەکەی بە ئاگاین: «نووسەر لە چیرۆکەکەیدا دەبێ وەکوو خودا لـە جیهانـدا، لـە هـەموو جێگەیـەک هـەبێ،بەڵـام لـە هـیچ کـوێ دیـار نـەبێ.» رۆماننووس «دەبێ کاری خـودا لـە کـاتی خوڵـقاندندا بکاتـە نموونـە، یـانی هەنگاو [بۆ خوڵقاندن] هەڵبێنێتەوە و بێدەنگ بێ.» بە بڕوای فلۆبێر نووسـەر نابێ بیروڕای خۆی دەربڕێ، چما خوێنەر خاڵی ئاکـاری مەبەسـتی نووسـەر

PDF4Kurd

وەرناگرێ، هۆیەکەی یان نەفامیی خودی خوێنەرە و یان خودی چیرۆکەکە «پێوەندی‌یەکی بە راستییەوە نیە و دەسا پووچ و بەتاڵە».

ئێمیل زۆلا (رۆماننووسی فەرەنسی، ١٨٤٠ـ ١٩٠٢) لە پێشەکی‌یەکدا بۆ چاپی دووی یەکەم رۆمانەکەی لە ساڵی ١٨٦٨دا تیۆری فلۆبێر سەبارەت بە بێلایەن بوونی نووسەر شەقاوێکی دیکە دەباتە پێشەوە و تیۆرییەکی هێنا ئاراوە کە لە پاشان بووە هۆی یەکێتی لایەنگرانی ناتۆرالیزم لە ئەورووپادا: یانی خاڵی «بە پرسیار بوونی زانستی رەها.» زۆلا دەڵێ: «ئەو لە پلەوپایەی چیرۆکنووسیدا، تەنیا هەر ئەو کارە شیکاریانەی لە گەڵ لەشی زیندوودا کردووە کە جەڕڕاحگەل لە تەک لەشی بێ رۆحدا دەیکەن.» ئەو ساڵانی دواتر رایەکی چارەنووس سازی دیکەی لە خاڵی نقیساری سەرەوە زیاد کرد: «کەڵکی کۆمەڵایەتی ناتۆرالیزم یان سروشت خوازی».

تازە و نوێ بوونەوەی تیۆرەکانی فلۆبێر سەبارەت بە ئەدەبی چیرۆکی هەروەکوو تیۆرەکانی هێنری جەیمز، بە گشتی لەوەڕا دێتە ئاراوە کە ناوەرۆک و ماناگەلی جیاوازیان لە گەڵ تیۆری رۆمان لە سەرەتای سەدەی نۆزدەدا هەیە. فلۆبێر یەکەم نووسەر بوو کە تیۆرییەکی یاسامەند و زۆرکاربورد هەڵگری سەبارەت بە رۆمان راڤە کرد. لە تیۆری ئەودا زیاتر سەرنج ئەدرێتە ئەو پێوەندییەی کە ئەندامگەلی پێکهێنەری ئەفراندنی جوانی لە تەک یەکدیدا و لە گەڵ کۆی بەرهەمدا هەیانە، نەک سەرنجدان بۆ دەوری ئاکاری هونەر. هەر بەم هۆیەوە فلۆبێر بە یەکەم تیۆرسازی «مۆدێڕن»ی رۆمان دادەنێن.

باوەکوو هەڵکڕاندنی حاڵیبوونێکی گشتی لە تیۆری رۆمان کارێکی دژوارە، بەڵام دەکرێ بوترێ تایبەتمەندی‌یە گشتییەکانی ئەمانەن: بۆچوونێکی زاتخوازانە، جاروبار دیاردە ناسانە و زۆر کەم دەقاودەقیان لەفۆرم هەیە و

PDF4Kurd

زیاتر بایەخ ئەدەنە نەریتەکانی دەرهەستکاری نووسینەوە، نەک چۆنیەتی ئاکاری بنەمای ڕۆمان.

لەتیۆری مۆدێرنی ڕۆماندا «ریئالیزم» زۆرتر بۆ چەمکی دووبارە ئافراندنی حاڵاتی زەینی دێتە گۆڕێ، نەک لاسایی کردنەوەی ڕووداوەکانی جیهانی دەرەکی. فلۆبێر هەروەکوو گوتیە بیروڕای وابوو کە زاتخواز بوونی کاملی هونەری هەر بۆ خۆی بۆ پاساودانەوەی ئاکاری ئەدەب کیفایەت دەکات. ڕۆلان بارت (زبان ناس، فەیلەسووف و تیۆرسازی ئەدەبی فەڕەنسی، ١٩١٥ـ ١٩٨٠) ئەم بابەتە ئاوا دەردەبڕێ: «فلۆبێر لە ڕێگەی بەرز کردنەوەی کاری ئەدەب بۆ پلەوپایەی چەشنە بایەخێک، ئاخرێکەی توانی «بابەت»ی بوونی ئەدەب بسەلمێنێ. دەسا فۆڕم ـ هەروەکوو کاسە گڵێنەیەک یان پارچە جەواهیرێک ـ بووە دەسکەوتی توانایی‌یەکی لێزانانەی هونەرمەندانە . . . گشتی ئەدەب لە سەردەمی فلۆبێرەوە تاکوو هەنووکە بووە لێکۆڵینەوەیەک سەبارەت بە کێشەی زبان.» لێرەدا بارت هەروەکوو ئێنت مایکلسۆن، فلۆبێری پێ سنووری نێوان شێوازی پێشووی چیرۆکنووسین لە گەڵ شێوازی تازە دایە. «شێوازی زاتخوازی بوونی هونەر».

ئەو شتەی بارت سەبارەت بە فلۆبێر دەیڵێ سەبارەت بە هێنری جەیمزیش دەیگێڕیتەوە. تیۆریەکانی جەیمز سەبارەت بە ئەدەبی چیرۆکی و بنەمای فۆڕم، هێندە بەربڵاوە کە لەم نووسراوەیەدا دەرفەتی ئەوەمان نیە بە چەشنێکی هەمە لایەنە بێینە سەر لێدوانی ئەوان. باوەکوو دەکرێ لە پەراوێزدا هێما بکرێ کە خاڵە سەرەکیەکانی ڕای جەیمز و فلۆبێر تا چ رادەیەک لێکدەچن. جەیمز هەروەکوو فلۆبێر جەخت دەکا کە چیرۆکنووس دەبێ تایبەتمەندی دەروونی کەسێتییەکان بە شێوازێکی شانۆئاسا پێ نیشانی خوێنەر بدات، پێداگری هیچ فەلسەفەیێکی تایبەت لە

PDF4Kurd

هونەردا نەبێ، لە گێڕانەوەی چیرۆکدا، لە دادوەری کردن سەبارەت بە کەسێتییەکان و رووداوەکان خۆ بپارێزێ. ئەویش شێوازی نووسینی خۆی بە وردی لە گەڵ ئەو بابەتەی بە دەستییەوەیەتی رێکدەخات. جەیمز وەکوو فلۆبێر شێوازی نووسەر لە گەڵ ئەو چەمکەی کە بابەتی بەرهەمی ئەوە، وای دادەنێ لە یەک جیا نابنەوە: «بەوەیڕا کە هەرچەندە بەرهەمێک سەرکەوتووتر بێ چەمکی [لەبەرچاو گیراوی نووسەر] هەموو لایەنەکانی ئەو وەخۆ دەگرێتەوە و فۆرم و دەروونی ئەداتێ، بە چەشنێک کە هەرکام لە وشەکان و هەرکام لە نیشانە رێزمانییەکان (علامات سجاوندی) بە سەر چۆنیەتی دەربڕینی بابەتەکەدا کاردانەوەی دەبێ، دەیجا هەر بەو رادەیە ئێمە لە یادمان دەچێ کە چیرۆک شیرێکە کە بۆی دەچێ کەم و زۆر لە «جێ شیر» دەرکێشرێ. رووداوە و رۆمان و چەمک وفۆرم لە حوکمی دەرزی و دەزوو دان و من هیچ کاتێ نەمبیستووە کە خەیاتێک لە دەزووی بێ دەرزی یان لە دەرزی بێ دەزوو کەڵک وەربگرێ.»
رایەکانی جەیمز لێرەدا بە چەشنێکی سەرسووڕهێنەر وەکی وتەکانی فلۆبێر «لە لاپەڕەکانی پێشوودا» وایە، بەڵام بڕێ جیاوازیش لە گۆڕێدایە و هەردووکی ئەم نووسەرانە زیاتر بایەخ ئەدەنە ئەو پێوەندییەی نێوان دەق و چەمکی باسکراو، نەک دەق و خوێنەر. بەڵام فلۆبێر سەرقاڵی پێوەندی نێوان شێواز «هەڵبژاردنی وشەکان، فۆرم و . . .» لە گەڵ چەمک و بابەتە، ئەمەش بە لەونێک هەمان دەمەتەقەی مێژوویی هوڕاس سەبارەت بە بابەتی بەرهەم و زبانی گێڕانەوەیە. جەیمز لە عەینی هێما کردن بۆ بایەخی شێواز، لێکدانەوەیەکی کەم و زۆر جیاوازی هەیە کە بناغەی لە سەر پێوەندی نێوان رووداوە «تۆوی بیچم، رووداوەکانی چیرۆک» لە گەڵ رۆمان «وەڕاستگەڕانی رووداوە وەکی گێڕانەوەیەک». دیسانەکەش ئاوڕدانەوەی لە

PDF4Kurd

رادەبەدەری هەر دووکی ئـەم نووسـەرانە بـۆ لایەنـەکانی جـوانی ناسـەکی ـ نەک ئاکاری ـ چیرۆک نووسین بە روونی خۆیای دەکات کە ئـەوان زیـاتر لەوەی بە شـوێن لـە یـەکچوونی تـەواو عـەیاری راسـتەقینەدا بـن، دەخـوازن بەرهەمەکانیان لە لایەنی هونەرییەوە زاتخوازانە بێ. روانگەیەک کە من پێـی دەڵێم «بیرۆکەی مۆدێرن»ی رۆمـان لـە ئێـرەوە دەسـت پـێ دەکـا. هەڵـبەت وتـەکانی جـەیمز سـەبارەت بـە رۆمـان جاروبـار دەنگدانـەوەی بیرۆکـەی نووسەرانی بەر لە ئەوە. بۆ وێنە رای ئەو لە سەر ئەوەی کە رۆماننووس دەبێ خۆی بە راستی بە مێژوونووس دابنێ و وایدانەنێ بەرهەمەکـەی چیرۆکێکـی راستەقینە نیە، رایەکە کە لە پێش جەیمزدا، لیتین لە ساڵی ١٨٣٧دا دەربڕیوە. مێرێدیت زۆر جار وتبووی بـیروڕای وایـە کـە چیرۆکنـووس دەبـێ لـە دوو شـێوازی گێڕانـەوەی وەسـف ئـامێز و دیمـەنی شانۆئاسـا بـە نـۆرە کەڵـک وەرگرێ، بەڵام هەوڵ بدا تا ئەو جێگـەی دەکـرێ دیمـەنی شانۆئاسـا کـەمتر کەڵکی لێ وەربگـیردرێ. جـەیمز ئـەم نەریتـەی لـە زۆربـەی چیرۆکـەکانی دوای ١٨٨٠دا هێنایە کەڵک لێ وەرگرتن و لە دواتردا لـە پێـشەکی رۆمـانی باڵوێزەکاندا ئەمەی بە خاڵی سەرەکی چیرۆکنووسین لـە قەڵـەم دا. جـەیمز دایەلۆگ و باس و خواسی زۆر و سەرنج راکێشی سەبارەت بە «گۆشە نیگا» هەبوو و دائیمـە جـەختی لـە سـەر ئـەوە دەکـرد کـە کەڵـک وەرگـرتن لـە روانگەی بەرتەسکی زەینی بە هەستی کەسێتییەکی یەکە، قانزاج و بەهرەی زۆری بۆ چیرۆک هەیە. لەم بابەتەوە رایەکانی جەیمز زۆر تازەن.

بـەم چەشـنە بۆمـان دەردەکـەوێ مەبەسـتی ئاکـاری نووسـەر، بناغـەی بیرۆکـەکانی ئـەدەبی جـەیمز پێکناهێنـێ، بەڵـکوو ئـەو هەمیـشە سەرقاڵـی بنەماکانی جوانی ناسەکی هونەری چیرۆک نووسییە. هەڵبەت ئەمە بە واتـای بایەخ نەدانی جەیمز بۆ ئاکار یان راستەقینەکان نیە، ئەو بە شوێن دۆزینەوەی

PDF4Kurd

باشــترین رێگــه بــۆ دووبــاره ئافراندنــهوەی لایــهنی دەروونی ژیــانی کەسێتییه‌کانی و له لێکدانـەوەی رۆمانـدا وەکـوو چەشـنێکی ئـەدەبی زیـاتر بایـەخ ئەداتـه جـوانی ناسـی و کـەمتر مـەیلی بـۆ ئاکـار هەیـه. جـەیمز لـه روانگـەکانی جـوانی ناسـی خـۆی بـۆ مەبەسـتی دادوەری ئاکـاری کەڵـک وەردەگـرێ، بەڵـام ئـەو روانگانـه ـ بـه هـۆی سـەرنجی زۆری ئـەوەوە بـۆ پرۆسەی ئافراندنی هونەری ـ چارەناچار تایبەتمەندیی‌یەکی غـەیره ئاکارییـان هەیه (هەر وەک روانگەکانی فلۆبێر) جـۆرج ئـەلیۆت بـڕاوی بـه ریئـالیزمی دەروون ناسەکی هەبوو، چونکه به گومانی ئەو سەرنجی ورد و هاودڵانه بـۆ ژیانی ژنـان و پیـاوانی ئاسـایی باشـترین شـێوازی راکێـشان و تونـد کـردنی حەساسـیەتەکانی خوێنەرانـه. بەڵـام بـڕوای جـەیمز بـه ریئـالیزمی دەروون ناسەکی زۆریش له بەر مەبەسـتی تونـد کـردنی هەسـتی هاودڵـی خوێنـەران نیه،بەڵکوو زیاتر له بەر ئەوەیه که به رای ئـەو کـاتی لـه شـێوازی ریئـالیزمی دەروون ناسەکی کەڵک وەردەگـیردرێ و هەسـتی هاودڵـی خوێنـەر تونـد دەکـرێ رۆمـان دەگاتـه باشـترین ئاسـتی درەوشـانەوەی هونـەری خـۆی. باوەکوو جەیمز له چیرۆکەکانیدا سەرنجدانی بۆ لایەنەکانی بەردەست‌وچاو و تایبـەتی ژیـانی ئینسان هەیـه، بەڵـام لـه پلەوپایـەی چیرۆکنووسـیدا زیـاتر سـەرنج ئەداتـه یاساوڕێـسای دەرهەسـتکاری و کـامڵ بـوونی هونـەری. لـەم بارەوە بیروڕای ئەو ـ هەروەکوو بیروڕای فلۆبێر ـ پێشەکی و سەرەتایەکه بـۆ نێوەرۆکی زۆربەی تیۆرەکانی رۆمان له سەدەی بیستەمدا. وتارەکانی جەیمز و هەروەها پێشەکی گەلێکی رەخنەگرانه که له سەر رۆمانەکانی دەینووسـی هەموویان رۆشنکەرەوەی ئاگەداری و خاوەن ڕا بوونی ئـەو بـه سـەر کێشه جۆراوجۆرەکـانی کارەکـەی لـه پلەوپایـەی هونەرمەنـدێکی تێکۆشـەر و داهێنەر دایه. له دۆخێکدا ڕادەربـڕینی جـۆرج ئـەلیۆت سـەبارەت بـه رۆمـان

PDF4Kurd

زۆر کات تامەزرۆیی زۆری ئەو بۆ باش کردنی ژیانی ئینسانەکان لە ریگەی هونەری حیکایەتخواز و مەحاکاتی‌یەوەیە. چما رۆمانەکانی جـۆرج ئـەلیۆت و جەیمز خالّی هاوبەشی زۆریشیان هەبێ ـ وەک ئەوەی راسـت و دروسـتی کارەکە بێج لەمە نیە ـ لە زۆربەی کارەکاندا سـۆنگەی داهێنـان و ئافرانـدنیان تەواوەن جیاوازە. هەڵبەت هەر کەسێ لە لێکچوونەکانی جۆراوجۆری نێـوان رۆمانی *میدل مارچ* یا *دانییل دراندی* و رۆمانی *وێنەی خاتوونێک*دا دەتوانـێ حالّی بێ کە جەیمز زۆر کاریگـەری جـۆرج ئـەلیۆتی بـە سـەرەوەیە، بەڵـام زیاتر لە هەموو شتێ جەیمز تامـەزرۆی ئـەو ئەگـەر و ئیمکاناتـە روو لـە زۆر بوونەوە بوو کە چیرۆکەکانی جۆرج ئەلیۆت پێ نیشانیان ئەدا کە هونەرمەند ئەتوانێ لـەو شـتە کەڵـک وەرگـرێ. هـەر بـەم هۆیـەوە دەبیـنین جـەیمز لـە دەربڕینی رای خۆی سەبارەت بە چیرۆکی *دار تییەبرووک* لە *میدێل مارچ*دا دەڵێ: «بە رواڵەت ئەو دۆخـە هـەرگیز هـەتا دوایـین رادەی گونجـاو درێـژ ناکرێتــەوە». جــەیمز هەمیــشە مــەیلێکی زۆری بــۆ لایەنــەکانی هونــەری چیرۆکنووسین بوو و دەسا *وێنەی خاتوونێک*ی هەر بەم سۆنگەوە نەنووسـی کە شەیدای ئاشکراسازی هەڵچوونی لایەنی دەروونی کەسـێتی (نێـوەرۆک و سووژەی لە بەرچاوگیراوی جۆرج ئەلیۆت) لە رۆمانەکانی *میدێل مـارچ* و *دانییل دراندی*دابوو، بەڵکوو هەروەها بەم هۆکارەوە بوو کە بە تەمابوو بزانێ تاکوو چ رادەیەک دەتوانێ ئەم سووژە و بابەتە درێژە بدا.

سەردەمی بە ئیستلاح «لاڕێیی رۆمانتیزم» کار تێکردنێکی ژیان بەخشی خـۆی لە دوا ساڵەکانی سەدەی نۆزدەهەمدا» لە راستیدا چەند ساڵ لـە پـێش وادەی چاوەنوارکروادا» بە سەر تیۆری رەخنەی رۆماندا دانـاوە. «هونـەر بـۆ هونـەر» کەگۆتیە ئەوی هێنا قسە و باسەوە، تەنیا دروشـمـی ئـەو سـەردەمە نـەبوو، بـە پێچەوانــەوە بەرهەڵــست بــوونی نووســەرانی ئینگلیــزی دژ بــە نــاتۆرالیزمی

PDF4Kurd

ئەورووپی «کە هەڵبەت نووسەرانێکی هەڵکەوتەی وەکی گیسینگ مۆر، جەیمز، هاردی، گاس لەودا هاوبەش بوون» ئاکامەکەی سەر لە نوێ بووژانەوەی ژیانی بێ هێزی ئەو جۆرە ئایدیالیزمە ئەدەبە بوو کە بولوێر-لیتن نیوسەدە پێشتر پەرەی پێ ئەدا. ئەو بڕوای وابوو کە رۆماننوسان دەبێ وێنەیەکی کاڵ کراوەوەی راستەقینە لە رۆمانەکانیاندا پێ نیشان بدەن، بەڵکوو لەم رێگەوە ببنە هۆی سەرقاڵ بوونی خوێنەران. بووژانەوەی تامەزرۆیی بۆ بیچمی چیرۆک ـ کە خوێنەران لەمەو بەر بە نووسراوەکانی بەجێت ویلکی، کالینز و هاوفیکرانی ئەوانەوە دەستی پێکردبوو ـ لە بەرهەمەکانی کیپلینگ، ستیوێنسن، سێنتێسیبۆری و دیتراندا دیسانەکەش بڕێ حەقانییەتی خۆی وەدەست هێناوە. بڵاو بوونەوەی دووبارەی چیرۆکە گاڵتەجاڕییەکان بووە هۆی ئەوەی ترالێپ، جۆرج ئەلیۆت و جەیمز لە دەیەی نەوەددا بە توندی رەخنەیان لێ بگرن و بەڵکوو توندترین هێرشی دژ بە ریئالیزم، لە وتارە ئەدەبییەکانی لێزنی ستیون‌دا کرا و رۆماننووسەکانی هاندا پێشوازی دیزرایلی و تێکەڵ کردنی لایەنە نامۆ و دیوناسەکانی ژیان لە رۆمانەکانیاندا بکەن. هەر لەمساڵانەدا بوو کە تامس هاردی و دیتران شکایەتیان لەوە بوو کە مژکە «ئاڕمانجی کردنی کەسێتی‌یەکان»، لە راستیدا بەم واتایەیە کە هێندە ئەوان راستەقینە نیشان ئەدەین کە هەبوونیان نامومکین دەکەین». بە بڕوای هاردی، ئارمانج خوازەکان وەها بە درێژەدادڕی و مەیل و میهرەبانی‌یەوە کەسێتی‌یە باشەکانیان دەڕازێننەوە کە خوێنەر ئیدی هێزی خەیاڵی خۆی وەگەڕ ناخات. تایبەتمەندی ئەم جۆرە کەسێتییانە بە هەموو پاژەکانیانەوە نیشان ئەدرێ، لە ئاکامدا هیچکام لە کردەوەکانیان بۆ خوێنەر سەرسووڕهێنەر نیە و زۆری پێ ناچێ کە تامەزرۆیی خوێنەر بۆ ئەوان تەواو دەبێ، بەڵام لە عەینی حاڵدا هاردی لایەنگری ریئالیزمی خالیس نەبوو. ئەو

PDF4Kurd

لە ساڵی ١٨٩٠دا ئەم رستەیەی لە دەفتەری یادداشتەکانی خۆیدا نووسی: «هونەر بریتییە لە نارێژەیی کردنی راستەقینەکان (یانی گۆڕینی فۆرم و ئەندازەکانیان یان لە میزان وەدەرنانیان). بۆ مەبەستی روونتر نیشان دانی لایەنە گرینگەکانی راستەقینە چما هەر روونووسی کرێنەوە یان پێرست ئاسا راپۆرت بدرێن، گریمانەیەکی بێ هێزە کە پەسند و لە بەردڵان بن، بەڵام زیاتر وێدەچێ نەدیدە داندرێن، لەم لایەنەوە ریئالیزم هونەر نیە». بەم حاڵەشەوە لە جەنگەی ئەم هەمبەر بوونەوەیەدا دەنگی تێکەڵ بوونی ریئالیستە سەلەفییەکان و جوانی ناسانێکی تازە پێگەیشتوو کە لە زاتخوازبوونی هونەری رۆمان لایەنگرییان دەکرد، هێشتاش هەر دەبیسترا.

لە دەیەی ١٨٩٠دا دەنگی وێرنن لی لە هەمووان بەرزتر بوو. وێرنن لی یەکێکی دیکە لە تیۆرزانانی گومناو بەڵام ئەوتۆی رۆمانە. ئەو لە پاش بڵاوبوونەوەی یەکەمین وتارە گرینگەکانی جەیمز لە دەیەی ٨٠دا، لە نووسراوەکانیدا باس لەسەر بابەتگەلێک دەکات کە لە دواتردا جەیمز لە سەرەتا و پێشەکی رۆمانەکانی لە نیۆیۆرکدا باسیان لە سەر دەکات ـ وێرنن لی ئەو نووسەرانەی کە لە رێگەی جۆری دۆزینەوە و بە شێوازێکی نەهێنیئامێز، ژیان ئەدەنە کەسێتییەکانیان، بە سەر ئەو نووسەرانەدا کە ئاگادارانەتر کەسێتییەکانیان پەرداخت دەکەن و ئەوان دەکەنە «وێنەکانی گشتی ژیان» هەڵدەبژێرێ ـ نووسەرانی تاقمی دوایە زیاتر و زۆرتر روانگەی «گێڕانەوەی راستەوخۆ» لە کار دەکەن کە لە کەسێتییەکەوە بۆ کەسێتییەکی دیکە دەگۆڕدرێ و هاوناسنامەیی نووسەر و هەرکام لە کەسێتییە گرینگە سەرەکییەکان بە هەستی ئەوین یان بێزارییەوە نیشان ئەدات. لەم شێوازەدا کە بە رای وێرنن لی بەهێزترین شێوازی گێڕانەوەیە، نووسەر لە چارەنووسی یەکبەیەکی کەسێتییەکانی گرینگی چیرۆکدا هاوبەشە و لە گەڵ هەر کام

PDF4Kurd

لەواندا دەبێتە هاوشوناس و بەم لەونە وا دێتە بەر نیگا کە روانگەی خودی نووسەر بە جارێ کاڵ بۆتەوە. ئەم کارە بە بیروڕای وێرنن لی تەشقی هونەری ئەدەبی چیرۆکییە و نموونەکانی ئەوە لە زۆرینەی بەرهەمەکانی تۆلستۆیدا وەبەرچاو دێن. وێرنن لی‌ش هەروەک فلۆبێر و جەیمز باشترین فۆرمی گێڕانەوە بە گێڕانەوەیەک دەزانێ کە نووسەر لەودا دیار نەبێ. کاتێکیش سەبارەت بە گۆشەنیگای گێڕانەوە قسان دەکا، وتەکانی سەرەتایەکە بۆ برێک بابەتی تایبەت کە جەیمز لە پێشەکی گەلێکی رەخنەگرانەدا بۆ چاپی رۆمانەکانی لە نیۆیۆرک و لە پاشان پێرسی لابێک
(رەخنەگری ئینگلیزی، ١٨٧٩ـ١٩٦٥) کە لایەنگری بیروڕای جەیمز بوو لە کتێبەکەی خۆیدا بە ناوی *«تەکنیکەکانی چیرۆکنووسین»*دا لە سەری کۆڵیوەتەوە:«ئەم بابەتە لە کامڵ کردنی رۆماندا بە وردی ئەوەندە گرینگە کە لە شێوەکاریدا. باس کردنی من سەبارەت بە هەڵبژاردنی گۆشەنیگا لە لایەن شێوەکارەوە سەبارەت بە گرینگترین بابەتێک کە سەناعەتخوازی ئەدەب دەبێ لەودا دەست بکاتە هەڵبژاردن (یانی هەڵبژاردنی روانگەیەک کە کەسێتییەکان و رووداوەکانی رۆمان لەوێڕا دەبیندرێن) لەوەشدا هەروایە، چونکە هەر کەسێتی یان رووداوێک لە چەند رێگەی جیاوازەوە و لە پێوەندی لە گەڵ چەند کەسێتی و رووداوەی دیکەدا دەتوانین ببینین. کەسێتی لەبەرچاوگیراو لە روانگەی هیچ کەسەوە یان لە روانگەی یەکێکی دیکە لە کەسێتییەکان یان لە روانگەی نووسەرێکی لێکۆڵەری خاوەن دادوەرییەکی هزرەوە دەتوانین بدینین.»
جەیمز لە دوایین دەیەی ژیانی خۆیدا زیاتر لە سەر ئەم بابەتە دەدوا کە نووسەر دەبی کامە گۆشەنیگا هەڵبژێرێ و خوێنەر دەبێ خاوەن کامە گۆشەنیگا بێ. وێرنن لی لە باس کردنی وتەی گێڕدراوەی سەرەوەدا

PDF4Kurd

هەروەکوو زۆربەی باسەکانی سەبارەت بە هونەری گێڕانەوە وەکوو جەیمز، چیرۆکنووسین لە گەڵ شێوەکاریدا بەراورد دەکات. باوەکوو ئەو باس لە سەر هەمان ئەو بابەتانە دەکات وا کەمێ لە پێش ئەودا، جەیمز باسی لە سەر کردبوون، دیسانەکەش ناتوانین بە واتای راست ودروستی وشە وێرنن لی بە موریدی جەیمز دابنێین. راست بە پێچەوانەوە، ئەو «شێوازی شانۆئاسا» یان شانۆیی بە توندی وەبەر رەخنە دەدا و دەڵێ: «لە رۆماندا دەتوانین لە ناتۆرالیزم نزیک بینەوە بەڵام نابێ لاسایی شێوازەکانی شانۆیی بکەینەوە.» وێرنن لی دژ بە نیشاندانی شانۆیی کەسێتییەکانە. یەکیان بەم هۆکارەوە کە کار تێکردنی ئەم شێوازە لە تەک هەڵکڕاندنێک کە خوێنەر لە بەشی گێڕانەوەییدا لە کەسێتییەکانی وەدەست دەخا، دژایەتی هەیە. ئەو لە تەک جەیمز و مێرێدیتدا هاوڕایە کە دەبێ کەمتر لە دیمەنی شانۆئاسا کەڵک وەربگیردرێ و ئەو شتە بە بەشێ لە «هێزی وەکۆوەبووی رووداوەکانی رۆمان» بزانین.

بیروڕاکانی وێرنن لی سەبارەت بە ئەگەری بەکەماڵ گەیاندنی فۆڕم لە رۆماندا برێ جار وەکوو بیروڕای فلۆبێر دەچێ. ئەو بڕوای وایە رۆمان دەبێ وەکی سەمفۆنی یا ئۆپێرا بنووسرێ بە لەونێک کە سووژەگەلی دووپاتەوەبووی سەرنج راکێش بە درێژایی رۆمانەکە، کاریگەری هاودەنگ و هەوا بە سەر خوێنەردا دابنێن. ئەو نیشاندەرەی (نمودار) کە خولانەوەی کامڵبوونی فیکرەکان، نوکتە وردەکان و وشە جۆراوجۆرەکانی رۆمان نیشان ئەدا دەبێ بازنەیەکی کامڵ و نیشاندەری رەهای ئەندام ئاسای فۆڕمی رۆمان بێ. هەر بەم هۆیەوە وێرنن لی جەخت دەکا کە نووسەر دەبێ یەک بە یەکی وشەکان بە وردی هەڵسەنگێنێ و لەو وشانەی کە لە دەرەوەی بازنەی ناوبراودان کەڵکیان لێ وەرنەگرێ: «بنەمای کتێبی کامڵ هەمان

PDF4Kurd

پێوەندییەکی لە گەڵ داڕشتنی ڕستەییەکەدا هەیە کە چەتوونترین تێکەڵبوونی دەنگەکان لە مۆسیقادا و نەزمپێدانی پارچە مۆسیقایەک بۆ ئۆرکێسترا لە گەڵ ئەو لەرینەوەیەی کە نۆتێکی موسیقا بە تەنێ پێکی دێنێ.»
وێرنن لی هەروەک فلۆبێر بڕوای وایە کە جوانی بەرهەمی هونەری سەرچاوەکەی لە شێوازی ئەودایە. هەروەها سەرنج دانی لە رادەبەدەری ئەو بۆ پێوەندی لایەنە ناوەکییەکانی چیرۆکیش سەرەتایەکە بۆ تیۆری زاتخوازبوونی هونەری ئەدەبی چیرۆکی لە سەدەی بیستەمدا.
هەر وەکوو دیتمان رەخنەی تیۆریانەی رۆمان هەتا بەر لە فلۆبێر و جەیمزدا بە گشتی لاساییکەرەوە (محاکاتی) و ناوەرۆکێکی ئاکاری هەبوو. لاسایی کردنەوە کەرەسە بوو. ئاکارخوازی مەبەستی ئەو بوو. بە پێی ئەم بیرۆکەیە، ئەدەب ئەتوانێ ئاکاری ئینسان باشتر بکات، بەڵام بۆ ئەم مەبەستە پێویستە لە پێشدا خوێنەر رازی بکەین ئەو دونیایەی کە لەم رۆمانەدا دەیخوێنێتەوە بێ‌پێوەندی لە گەڵ جیهانی راستەقینەدا نیە. لە راستیدا ئەم بیرۆکەیە کە هونەر تایبەتمەندییەکی محاکاتی هەیە و لاسایی کردنەوەیەکە لە رووداوەکانی جیهانی راستەقینە، گرینگترین بیرۆکەی هونەری لە زەمانی ئەرەستووەوە تاکوو نێوەڕاستی سەدەی هەژدەهەمە.
پێوەندی پێویستی نێوان ریئالیزمی رواڵەتی و ریئالیزمی مەحاکاتی تەنیا ئەو کاتە سڕدراوە کە چیرۆکنووسان ئێجگار زیادە و زۆرتر بوونە تامەزرۆی پرۆسەی زەینی کەسێتییەکان. وەها تامەزرۆیی‌یەک زیاتر لەو فۆڕمە هونەرییانەدا خۆی نیشان ئەدات کە کەمتر حیکایەتی و زیاتر ئەندامئاسایە. بە وتەیەکی دیکە فۆڕمێکی زاتخوازانە یان خودکەفایە. ئەم داڕووخانی روانگەکانی تیۆریکییە لە رۆماندا بڕێ درەنگتر لە شیعر رووی دا. تیۆریەکانی ئەندامئاسا بوون یان زاتخوازانە بوون لە شیعردا، پێشتر لە دەیەی

PDF4Kurd

١٧٦٠دا بۆ وێنە لە برێ لە نووسراوەکانی ئۆسقۆف هێردداو لە پاشانە لە لایەن شاعیرانی ڕۆمانتیکی ئینگلیزی و بە تایبەت لە لایەن کۆلیریجەوە باسی لێکرا. بەڵام هەر لە نیوەڕاستی سەدەی نۆزدەوە بوو کە بە نووسراوە ڕەخنەیی یەکانی فلۆبێر و لە پاشان جەیمزدا، جێگرەکانی جوانی ناسەکی مەحاکاتی بە لەونێکی جیددی و یاسامەند لە تیۆری ڕۆماندا کەوتنە بەرچاو. لەوە بە دوا زاتخوازانە بوون و نەک مەحاکاتی، توخمی سەرەکی ریئالیزمی ڕواڵەتی دەژمێردران.

تیۆری ڕۆمان لە سەدەی بیستەمدا کە ناوەرۆکی خۆی کەم و زۆر لە ڕەخنەگرانی ئەوڕووپی یەوە وەرگرتووە، کەمتر بۆ پێوەندی نێوان خوێنەر و دەق و زیاتر بۆ هاوپێوەندی نێوان توخمە جیاوازەکانی پێکهێنەری بنەمای ڕۆمان دەگەڕێتەوە. بە لەونێکی دیکە ڕەخنەی تیۆریکی ڕۆمان لە سەردەمی نوێدا، سەرنجێکی زۆر ناداتە لایەنە حیکایەتخواز و ئاکارییەکانی ڕۆمان، بەڵکوو ئەو شتە زیاتر بە خوڵقاوەیەکی زاتخواز دەزانێ کە وا لە جیهانی ڕۆمانی ڕاستەقینەدا سەربەخۆیە یان لانی کەم تەواوەن سەر بەو نیە. جیهانی ڕۆمانی زاتخوازانە بۆی دەچێ چارەناچار وێکچوونێکیشی بە دونیای ئێمەوە هەبێ، بەڵام بۆ خوڵقاندنەوەی لە ئانقەستی شتێکی بەدەر لە خۆی نەئافراندراوە، لە تیۆری ڕۆمانی مۆدێڕندا زیاتر لە سەر بنەما و داڕشتنی بەرهەم و پێوەندی پێویستی بوونی ئەندامەکانی پێکهێنەری ئەو شتە جەخت کراوە، نەک لە سەر خودی چیرۆک لە جیاتی وانمووده یان نەبوونی وانموودەی ئاکاری یان لاساکردنەوەی واقیع(محاکاتی)بێ ئەوەی بڵێین دیارە بیرۆکە و تیۆرگەلێکی دیکەش دەتوانین بۆ مەبەستی باسکردن و بەراورد کردن بێنینە گۆڕێ، بەڵام بە گومانی من ئەو بیرۆکە و تیۆرانە زیاتر دەبنە هۆی پێچەڵاوپووچی و ئاڵۆزی - نەک روون بوونەوەی -

PDF4Kurd

جیاوازییەکانی گرینگی رەخنەی رۆمان لە عەیامی ئاگۆست لە گەڵ دەورەی ویکتۆریادا لە لایەکەوە و رەخنەی «مۆدێرن»ی رۆمان هەتا بەر لە سەدەی بیستەم لە لایەکی دیکەوە.

تێبینی و پەراوێزەکان:

١ـ سەردەمی ڤیکتۆریا: ساڵانی ١٨٣٧ تا ١٩٠١ کە سەردەمی گەشە کردنی شێعر و ڕۆمان و ئەدەبی بەریتانیا بوو.

٢ـ ئەدەبی «نوێ کلاسیک»: لە مێژووی ئەدەبی ئینگلیزدا بە ساڵانی ١٦٦٠ هەتا ١٧٨٩ دەوترێ کە ئەدەب، وێڕای پێشوازی لە ئەدەبی دەورەی کلاسیکی یۆنان، داهێنان و گەشەیەکی زۆر بەگوڕ و تینی بەخۆوە بینی.

٣ـ مەحاکات: مانای ئەم وشەیە دەبێتە ئاخافتن و لە یەکچوون، بەڵام هونەری مەحاکاتی بە شێوزای لاسایی کردنەوەی سروشت و واقیع «راستی» دەوترێ.

٤ـ سەردەمی ئۆگۆست: نیوەی یەکەمی سەدەی هەژدە لە مێژووی ئەدەبی بەریتانیادا، چونکە نووسەرانی ئەو خولە بە چاوی رێزەوە سەیری هونەرمەندانی دەورەی ئۆگۆست ئەمپڕاتووری رۆمیان دەکرد، یانی لـــــە خولقاندنی بەرهەمی ئەدەبیدا لاسای هۆڕاس و ویرژیل و ئاشیلووس و . . . یان دەکردەوە.

٥ـ شیاوی دابڕان (قابلیّت سلبی): ئەو کارەی کە هونەرمەند خۆی لە یاد دەکات و دەچێتە ناخی کەسێتی بەرهەمەکانیەوە.

٦ـ دوکتورساموئێل جانسۆن: (١٧٨٤ – ١٧٠٩) شاعیر و رەخنەگر و فەرهەنگ نووسی ئینگلیزی.

٧ـ هێنری فیلدینگ (١٧٥٤ – ١٧٠٧)، ساموئێل ریچاردسۆن (١٧٦١ – ١٦٨٩)، دانییل دیفۆ (١٧٣١– ١٦٦٠) هەر سێکیان لە تاقمی یەکەم رۆماننووسان و دەسپێکەری رۆمانی بەریتانیایی بوون.

٨ـ جان دابڵیو کراس: رەخنەگری بەریتانیایی و هاوسەری جۆرج ئەلیەت بوو.

PDF4Kurd

ریالیزم و رۆمانی سەردەم

رایمۆند ویلیەمز (Raymond – Williams)

ساڵی ٢٠٠٣ دەبێتە یەکسەدوچل‌وحەوتەمین ساڵوەگەڕی کەڵک وەرگرتن لە زاراوەی ریئالیزم، لە رەخنەی ئەدەبدا، بەڵام کەسێک بەم «بۆنە»یەوە رێزگرتنێکی بۆ ریئالیزم دانەنا. لەم ١٤٧ ساڵەدا، رووداوگەلێکی ئەوەندە دژوار و جۆراجۆر و تاڵ و سوێر بە سەر ریئالیزمدا تێپەڕ بووە، کە لە راستیدا هەر چەشنە رێزگرتنێک دژایەتی بیر و ڕا و قسەوباسی پڕ هەڵاوزەنای لێ ساز دەبوو. لە عەینی حاڵدا، ریئالیزمیش شتێک نیە کە بتوانین تایبەتی کەینەوە یا وەسفێکی وردی لە سەر بکەین و لە کاری تایبەتدا دەکاری کەین، بەڵکوو زیاتر ئەگەری وەسفی شێوازەکان و گۆشەنیگایەکی تایبەت چێ دەکات و زۆر سروشتییە کە ئەم وەسفانە لە نێوان ئاڵوێر و پەرەپێدانی ئەزموونەکانماندا گۆڕانکارییان بە سەردا بێ. لەم دواییانەدا دیسانەکەش ئەم وەسفانەم شیکاری کرد و هەڵمسەنگاندنەوە بەڵکوو بتوانم بەم چەشنە برێک لە بیروڕا تایبەتەکانی خۆم سەبارەت بە یاسا و تەکنیکەکانی رۆمان روون کەمەوە و بگەمە ئاکامێکی گشتی. لەم وتارەدا، بەتەمام سێ بابەت لێکدەمەوە:

١ـ واتا جۆراجۆراەکانی ریئالیزم لە پلە و پایەی زاراوەیەکی وەسفکراودا

PDF4Kurd

٢ـ بیروڕای خۆم سەبارەت بەو گۆڕانکارییەی بە سەر ڕۆمانی مۆدێڕندا هاتووە

٣ـ پێشنیار کردنی واتایەکی تازە بۆ ڕیئالیزم.

لە سەرەتای ئەو کاتەوە کە «ڕیئالیزم» لە ئەدەبدا بووە باو، ئەم زاراوەیە لە واتای پسپۆڕانەی خۆیدا بۆ ئاماژە کردن بە وردی و ئاشکرایی لە ئافراندنەوەی پاژەکانی ژیان لە هونەردا دەکار کراوە. هەروەکوو لە پاشان بۆمان دەردەکەوێ ئەم کاربوردە بە ڕواڵەت سانایەی زاراوەی ڕیئالیزم لە ڕاستیدا بەرپرسی هەموو دژوازییەکانی دواتری ئەوە؛ سەرەڕای ئەمانە، لە سەرەتا و دەسپێکدا دەڵێی ئەم وەسفەی سەرەوە هێندە وردە کە بێت و بە بەڵگەی دابنێین (بۆ وێنە لە ڕێگەی هەمبەر کردنەوەی ڕیئالیزم دەگەڵ ئارمانج خوازی و کاریکاتێر چێکردندا) دەتوانین شێوازە جۆراجۆرەکانی ڕۆماننووسین لێک جیا کەینەوە. بەڵام هەروەها لە سەرەتای باوبوونی زاراوەی ڕیئالیزم لە ئەدەبدا، ئەم واتا پسپۆڕانەیە دەگەڵ بابەتەکانی دیکەدا، بە ڕیئالیزم نێوبرد کراون. زۆر کات لە بۆ ئەژماردنی تایبەتمەندییەکانی ڕیئالیزم، بابەتە ئاساییەکانی سەردەم و هەروەها ڕاستیی ژیانی ڕۆژانە دەگەڵ ئەو بابەتانەی بە چەشنی سوننەتی قارەمانانە یا ڕۆمانسی یا ئەفسانەیین هەمبەر دەکران. لە پاش ڕێنیسانس، پەرە پێدان و پشتگیری لەم (ڕاستیی ئاسایی و ڕۆژانە و سەردەم)ە بە چەشنێکی ئاسایی دەگەڵ چینی تازە پێگەیشتووی ناونجی، یانی بۆرژواییدا تێکەڵ بووە. ئەم چەشنە بابەتانە،زیاتر بە «خودی» و «بۆرجوایی[1]» نێوبرد دەکران، نەک بە «ڕیئالیستی» و هۆکاری ئەم کارەش ڕوونە.

---

[1] بۆرجوایی و بۆرژوایی: سەرمایە خوازی، سامانخوازی ـ نەریتی پووص و پارەپەرەستی

PDF4Kurd

له ئەدەبدا، شانۆنامەیەک لاوەکی نەبایە و بە تایبەت ڕۆمان کە لە سـەرەتای سـەدەی هـەژدەدا هاوکـات دەگـەڵ سەرهەڵـدانی چـینی سـەربەخۆی مـام ناوەنـدی لـە ئینگلیـزدا بـڵاو بوونـەوە، گـشتیترین ئـامێری دەربـڕینی ئـەم زەینییەتە تازەیە بوون. بەڵام لە کاتی سەقامگیر بـوونی وەسـفی «ریئـالیزم»دا، گۆڕانکارییەکی دیکەش، چ لە نێـوەرۆکی ریئالیزمـدا و چ لـەو بیروڕایانـەی سەبارەت بەودا، خەریک بوو پێکدەهات. ئاوەڵناوی «راچڵەکێنەر» ئەغـلەب وێڕای ریئالیزم دەکـار کـرا و لـە ڕەوتی بـاودا «راسـتیی ئاسـایی و ڕۆژانـە و سەردەم»، سەرنجدانێکی تایبەت دەدرایە لایەنە ناخۆش و ئاشـکرا و پـیس و چەپەڵـەکانی ژیـان. لـەم روانگەیـەوە،ریئـالیزم بـرِێجار بـە شۆڕشـێکی دژی ئایدیۆلۆژی بۆرجوایی دادەنـدرا، لەبـەر ئـەوەی هونەرمەنـدە ریئالیـستییەکان بـەردەوام بابەتگـەلێکی ئاسـاییـیـان بـۆبەرهەمـەکانیان هەڵـدەبژارد کـە هونەرمەندانی بۆرجوا سەبارەت بەوان بێدەنگ دەمان. بەم چەشنە، «ریئالیزم» بووە نیشانەی بزووتنەوە پێشکەوتنخواز و شۆڕشخوازەکان.

نیچرالیزم (سروشتخوازی)ش سەربوردێکی ئاوای هەیە. زاراوەی «نیچرالیـزم» لـە سـەرەتادا بـۆ وەسـفی شـێوازێکی هونـەری تایبـەت دەکـار کـرا. بەڵـام هەروەکوو ریئالیزم سنووری واتاکـانی بـەرە بـەرە پـەرەی گـرت و بەربـڵاو بۆوە و «راستی ڕۆژانە و ئاسایی»شی لە ئامێز گرت، هەتاکوو بە تایبـەت (لـە بەرهەمـــــەکانی ئێمیـــــل زوولادا) بــــــووە قوتابخانەیـــــەکی شۆڕشگێڕانە،قوتابخانەیەکی وا کە ڕۆژنامەی *دەیلی نیوز* لـە ساڵـی ١٨٨٤دا بەم چەشنەی وەسف دەکات: «باسی ڕووداوگەلی ناحـەز و ناشـیرین کـە بـە چەشنێکی ناپێویست دەقیقن».

بـــەم چەشـــنە واتاکـــانی زاراوەگـــەلێکی وەکـــوو ریئـــالیزم و نیچرالیـــزم «سروشـــتخوازی» بـــێجگە لـــە واتـــا تایبەتییـــەکانیان، پێوەندییـــە مـــەرامی و ئارمانجییەکانیشیان دەگرتەوە. واتای هەرە سەلمێندراو لەم نێوانـەدا، وەسـفی

PDF4Kurd

ستریند بێرگ (August_Strindbery) (شانۆنامەنووسی سویدی، ١٩١٢ـ١٨٤٩) لە نیچرالیزم بوو کە «سروشت»ی ڕەفز دەکردەوە و سروشتخوازی لە وەسفی ئەودا بە پێی مێژینەی فەلسەفی دەگەڵ «پەڕنیچرالیزم»دا هەمبەر دەکرانەوە. ئەڵبەت لە پێش کۆتایی سەدەی نۆزدەهەمدا زۆر بە ئاشکراتر لە سەدەی بیستەمدا، ڕیئالیزم و نیچرالیزم لە یەکدی جیاواز کران؛ دەیجا زاراوەی ڕیئالیزم لە هونەردا تاک و تەرا هەر بۆ واتا پسپۆڕانە و تایبەتییەکەی خۆی دەکار کرا، لە حاڵێکدا نیچرالیزم ـ باوەکوو چەند توخمێکی ئەم لایەنە پسپۆڕانە و تایبەتییەی پاراست ـ لە بۆ وەسفی بابەتگەلی بەرهەمە هونەرییەکان و گۆشەنیگای هونەرمەند سەبارت بەو بابەتە دەکار کرا.

گۆڕانکاری ریالیزم لە سەدەی بیستەمدا بە گشتی بە چەشنێک بووە کە بۆتە مایەی سەرسووڕمان. ڕیئالیزم لە ڕۆژئاوادا بێج لە کاربوردە ئاساییەکانی خۆی، لە مەیانێکی بەربڵاودا بە واتای «ئەمەگدار بوون بە ڕاستیی دەروونی» دەکار کراوە، بەم واتایەی کە بە چەندان چەشنی جیاوازی فۆڕمە هونەرییەکان دەتوانین خوێنەر ڕازی بکەین کە ئەو ئەزموونەی لە بەرهەمێکی ئەدەبیدا هاتۆتە گۆڕێ خاوەن ڕاستییە یان سروشتی ڕیئالیزمی هەیە و بۆ ئەم کارە هیچ پێویست ناکات کە بابەتی ئەو بەرهەمە سنووردار بکەین و بە ڕووداوی ئاسایی یا سەردەم یان ڕۆژانەوە ببەستینەوە. لە لایەکی دیکەوە، لە ڕووسیادا وەسفەکانی سەرەتای ڕیئالیزم هەروا پارێزراوە و پەرەی پێدراوە.

دەتوانین نەریتی ڕیئالیزم لە ڕووسیادا وێڕای ئاماژە کردن بۆ بنچینەکانی «ڕیئالیزمی سۆشیالیستی» بەو چەشنەی ڕووسیاییەکان وەسفیان کردووە، باشتر بناسین.

PDF4Kurd

«ریئالیزمی سۆشیالیستی» خاوەنی چوار بنچینەیە:

- مرۆڤخوازی (Narodnost)
- تیپخوازی (tipichnost)
- ئارمانج خوازی (Ideinost)
- پارت خوازی (Partnost)

مرۆڤخوازی لە کردەدا لە سەر لایەنی تەکنیکە، باوەکوو بە واتای هەوێنی بنەڕەتی، ریئالیزمیشە، لە بەر ئەوەی داوا دەکات کە بەرهەمی ئەدەبی بە چەشنێکی گشتخواز سانا بێت و بە شێوازێکی سەلەفی روون و ئاشکرا بێ (بە پێچەوانەی «فۆرمالیزم» کە فامستی (ئیدراکی) بەرهەمی ئەدەب چەتوون و دژوار دەکات) ئارمانج خوازی و پارتخوازی لە سەر نێوەرۆکی ئایدیۆلۆژیکی «ریئالیزمی سۆشیالیستی»ن و پڕوپاگاندە و پەرەپێدانی دەربەستی سیاسەتەکانی پارتی کۆمۆنیستن. راست هەروەکوو مرۆڤخوازی، گێڕانەوەیەکی جیاواز لە واتای پسپۆڕانە و تایبەتی ریئالیزمی لە نەریتی گشتیدا هەیە، هەروەها ئارمانج خوازی و پارتخوازیش کامڵبوونی هەر هەمان ئەو بیروڕا شۆڕشگێڕانە و ئایدیۆلۆژیایانەیە کە لە پێشتردا باسمان کرد. وێڕای ئاماژە کردن بەم گۆڕانکارییانە لە ئایدیۆلۆژی و سەر بە ئایدیۆلۆژی بووندا، دەتوانین واتایەکی زۆر سانا لە «ریئالیزمی سۆشیالیستی» بە دەستەوە بدەین و ئەو شتە لە «ریئالیزمی بۆرژوایی» جیا کەینەوە. لە راستیدا بەشێکی زۆری ئەدەبی گشتخواز لە رۆژئاوادا، هەمان «ریئالیزمی بۆرژوایی » و خاوەن چەشنێک ئارمانج خوازی و پارتخوازی بووە کە وەشوێن مرۆڤخوازی کەوتووە. ئەم کێشەیە کاتێک رەهەندی بەربڵاوتر دەگرێتەوە کە دەگەینە بنچینەی چوارەمی «ریئالیزمی سۆشیالیستی»، یانی کە دەگەینە تیپخوازی (tipichnost). فێردریک ئینگێلس بە «ریئالیزم»ی دەوت

PDF4Kurd

«کەسێتییە تیپیکاڵییەکان لە بارودۆخی تیپیکاڵیدا». چما کەسێکی بێج لەو ڕیئالیزمی ئاوا وەسف کردایە، دەمانتوانی زۆر بە ئاسایی دابنێین؛ بەڵام لە پاش بەستێنی وەسفی ئینگێڵس‌دا کۆی بیروبڕوا مارکسییەکان ڕاوەستاون. تیپخوازی پەرە پێدانی ئەم وەسفەیە و هەموو بابەتێکی ڕیئالیزمی لە بناغە و بنچینەوە دێنێتە ژێر کاریگەری خۆیەوە، چونکە بە وتەی تیۆر سازان و بیرمەندانی ئەدەبی شۆڕەوی (سۆڤیەت): «نابێ کەسایەتی و بارودۆخی تیپیکاڵ دەگەڵ ئەو کەسایەتی و بارودۆخانەدا کە زۆر جاران دەیاندینین بە هەڵە بگرین»؛ کەسێتی و بارودۆخی تیپیکاڵی ڕاستی لە سەر بناغەی «یاساکان و ڕوانگەکانی پێشکەوتنی کۆمەڵایەتی لە داهاتوودا»یە. بە بێ‌ئەوەی بمانەوێ ئەم گۆشە نیگایە بە چەشنێکی تایبەت بۆ لێکدانەوەی ئەدەبی شۆڕەوی (سۆڤیەت) دەکار کەین، (لە دۆخێکی وادا، بەڵگەی ئێمە بۆ ڕەخنە دەبێتە هەڵبژاردنی شۆلۆخۆف لە ڕۆمانگەلی *دۆنی ئارام* و *زەوی تازەئاوەدانکراو*دا، (بە سەر نموونەی هەندەرانی ئەودا یانی ئالکسی تۆلستۆی لە ڕۆمانی *ڕێگای جۆلجۆتا*دا[1]) بۆمان دەردەکەوێ چەمکی تیپخوازی «ڕیئالیزم» هەتا ڕادەی دووبارە ئافراندنەوەی ڕاستەوخۆی ڕاستییەکی بەرچاو دەکاتە هەوێنی گۆڕانکاری، بە چەشنێک کە ڕیئالیزم دەبێتە هەڵبژاردنی خاوەن یاسا و نەریت. بێت و «تیپیکاڵ» لە جیاتی چەمکی هەرە تایبەت‌نومای ئەزموونی مرۆڤ لە تاک و یەکەدا،یان لە کۆمەڵگادا لە بەر چاو بگرین (کە مارکسییەکانیش سەبارەت بە بیروڕاکانی هەرە بنچینەیی و بنەڕەتی خۆیان وا فیکر دەکەنەوە)، لە وەها دۆخێکدا دەردەکەوێ کە ئەم چەمکە لە گەڵ چەمکی بەربڵاو و پەرەپێدانی بەڵگە «بە چەشنێکی زۆر ڕازی‌کەرەوە لە سەر ڕاستی» کە لەمڕۆدا لە ڕۆژئاوادا بە گشتی لە بۆ

---

[1] ئەم ڕۆمانە لە فارسیدا بە ناوی گذر از رنجها وەرگێڕدراوەتەوە. وەرگێڕ.

PDF4Kurd

لێکدانـەوەی چەنـدان چەشـنە بەرهـەمی ریئـالیزمی و ناریئـالیزمی دەکـار دەکـرێ، زۆر جیاوازییـان نیـە. ئـەرکی ئێمـە ئـەوە نیـە کـە لـە نـاو کـڵافی پێچەڵاوپووچی وەسـفەکانی «ریئـالیزم»دا ئـەو وەسـفە جیـا کەینـەوە کـە بـۆ خۆمان دەیسەلمێنین و ئەو وەسفە،بـە تـەنها وەسـفێکی دروسـتی «ریئـالیزم» دابنێین، بەڵـکوو دەبـێ هـەموو ئـەو وەسـفانەی کـە هـەن، لێکیـان دەینـەوە، روونیان کەینەوە و لە یەکدی جیایان کەینەوە و بزانین کامێک لەو وەسـفانە دەتوانێ بۆ وەسفی دژکردەی ئێمە سەبارەت بە ئەدەب بە کەڵـک بێـت. بـە گشتی لە وەسفی نەریتی سەرەکی ئـەدەبی چیرۆکـی ئـەورووپا لـە سـەدەی نـۆزدەدا بـە نـەریتێکی «ریئـالیزمی» نێـوبرد دەکـەن و هـەروەها بـە گـشتی وایدادەنێن کە ئەم نەریتە تایبەتـە ـ لانی کـەم لـە رۆژئـاوادا ـ تەمـەنی تـەواو بووە. لەم دواییانەدا رەخنەگرێک وتبووی رۆمانی «ریئـالیزمی» هاوکـات لـە گـەڵ (داشـقە)دا تەمـەنی تـەواو بـووە. بەڵـام لـە یەکـەم نیگـادا، فامـستی دەرئەنجامی ئەم حوکمە زۆریش سانا نیـە، لەبـەر ئـەوەی نەریتـەکانی بـاوی ریئالیزم هێـشتاش لـە زۆرینـەی نیزیـک لـە هـەموو رۆمانـە مۆدێڕنەکانـدا بـە ئاشـکرایی بـرەوی هەیـە (بـۆ وێنـە لـەو رۆمانانـەدا کـە ئێمـە هێـشتاش بـە نموونـەکانی راسـت و درووسـتی ئـەدەبی دادەنـێین). هۆکـاری ریئـالیزمی بوونی رۆمانە مۆدێڕنەکان هەر لەوەدا نیە کە هێشتاش زیاتر سەرقاڵی لێـدوان سەبارەت بە بابەتەکانی سەردەمن، توخمی ئەزموونگەلی ئاسایی و رۆژانە لە زۆر لایەنەوە لە رۆمانی مۆدێڕندا زیـاتر لـە رۆمـانی سـەدەی نـۆزدە بـەرچاو دەکەوێ، لە بەر ئەوەی زۆرێک لە نەریتـە یاسـاغەکانی ئـەوکات ئیـدی لـە گۆڕێـدا نـەماون. حەتمـەن کەسـێک گلـەیی و بناشـت ناکـات کـە رۆمـانی مۆدێڕن ئەو لایەنە راچڵەکێنەر و ناشیرینانەی نیـە کـە رۆمـانی ریئـالیزمی لـە رابردوودا هەیبوو. زۆربەی وەسفەکان لە رۆمانی مۆدێڕندا هێشتاش رەنگ و بۆنی ریئالیزمی هەیە، لە بەر ئەوەی وەسفی هەر شـتێک هـەر بـەو چەشـنەی

PDF4Kurd

کە لە راستیدا بەرچاو دەکەوێ، خاڵێکی سەرەکییە کە کەمتر ڕۆماننووسێک ئامادەبوونی هەیە وەلای بنێ. ئەغڵەب دەڵێین ڕۆمانی ریئالیزمی جێگەی خۆی داوەتە «ڕۆمانی دەروونناسەکی» و ئەمەش روونە کە لێکدانەوەی راستەوخۆی بڕێ دۆخی زەین؛ بڕێک دۆخی دەروونی کە تازە و لەم دواییانەدا ناسراون، یەکێک لە تایبەتمەندییەکانی سەرەکی ڕۆمانی مۆدێرن بووە. وێڕای ئەمانەش ریئالیزم وەکوو کاری بە ئەنقەستی نووسەر لە وەسفی ئەم دۆخانەدا زۆریش وەلا نەندراوە. بڵێی قسە و باس هەر ئەمە بێ کە «راستیی رۆژانە و ئاسایی» لە هەنووکەدا بە چەشنێکی دیکە فامست دەکردرێ و تەکنیکگەلی نوێ لە بۆ وەسفی ئەم راستییە تازەیە دادەهێندرێ؟ بڵێی ئەم تەکنیکە نوێیانە هێشتاش هەر بە مەبەستی تەواوەن ریالیزمییەوە کەڵکیان لێ وەربگیردرێ؟ بە ئاشکرایی ئەم پرسیارانە زۆر دژوارن؛ بەڵام رەنگە ڕێگایەکی وەڵامدانەوە بەوان، سەلماندنی ئەم بڕوا گشتییە بێ کە ئێمە ئیدی ڕۆمانی ریئالیزمیمان وەلا ناوە (یان وەدوامان داوە)؛ لە پاشان دەبێ ئەم بڕوا کەسانە و تایبەتییەی منیش بێتە ئاراوە کە لە ئەدەبی چیرۆکیی مۆدێرندا، بۆشاییەکی رواڵەتی هەیە کە دەربڕینی ئەو تەنها چەشنە ئەزموونێکی بۆ مسۆگەر ناکات، چەشنێک ئەزموون کە بە گومانی من بە تایبەت گرینگە و لە بۆ نێوبرد کردنەوەی بەردەوام وشەی «ریئالیزم» بەردەوام لە زەیندا قوت دەبێتەوە.

دەبێ ئاگادار بین کە ڕۆمان تەنها چەشنێک لە ئەدەب نیە، بەڵکوو هەر لە خۆیدا خاوەن تەواوەتی ئەدەبە. تەقریبەن هەر چەشنە نووسراوەیەکی سەردەم لە مەیانی بەربڵاوی ڕۆماندا جێگای دەبێتەوە. بێت و «ڕۆمان» تاقە دەگەڵ چەشنێک لە بەرهەمە پەخشانییە هاوتاکانیدا بەراورد بکەین، لە دۆخێکی وادا نەریتی ئەدەبی چیرۆکی و لێدوانە پێویستە رەخنەییەکانی سەبارەت بەومان زۆر زۆر سنووردار کردۆتەوە. بە هۆکاری هەر ئەم تاوانە

PDF4Kurd

نادرووستەوە بوو کە تالستۆی سەبارەت بە رۆمانی *شەڕو ئاشتی* وتی کە ناتوانین ئەم بەرهەمە بە واتای راستینەی وشە بە رۆمان نێوبرد بکەین.

هەروەکوو لە پێشتردا ئاماژەم پێکرد،ئەو چەشنە ئەدەبەی کە *میدڵ مارچ و سووتاندنی کابرای بێ ئیمان و بەرزاییە باگرەکان و هاکلبری فین و کۆلکەزێڕینە و کێوی جادوو* لە خۆی دەگرێ، لە راستیدا زیاتر شەباهەتی بە چەشنێک ئەدەبی تەواو عەیارەوە هەیە. ئەڵبەت مەبەستی من لە سەرنجدان بەو شتەی کە گومان دەکەم بۆشاییەکی رواڵەتی بێت، ئەمە نیە کە ئەم چەشنە ئەدەبە (رۆمان) لایەنێک لە خۆ بگرێ و روو بکاتە شوێنێک کە ئەم بۆشاییە پڕکاتەوە، بەڵام لە لایەکی دیکەوە لە بەر ئەوەی رۆمان زیاتر وەکی ئەدەبێکی تەواو عەیار وایە، هەر چەشنە بۆشاییەکی رواڵەتی لە رۆماندا بە تایبەت زۆر گرینگە.

سەرقاڵبوون بە نەریتی ریئالیزم لە ئەدەبی چیرۆکیدا، لە راستیدا سەرقاڵبوون بەو چەشنە رۆمانەوەیە کە چەندایەتی و چلۆنایەتی شێوازێک لە ژیان تەواوەن لە سەر تایبەتمەندی کەسێتییەکان دەخولقێنێ و هەڵیدەسەنگێنێ. ئەم دەستکەوتە پێویستی بە هاوسەنگی‌یەک هەیە کە گرینگترین لایەنی ئەو بێ. لە سەرەتای کاردا، دەڵێی ئەم بابەتە زۆر گشتییە و دۆخی زۆربەی رۆمانەکان دەگرێتەوە، ئەم هاوسەنگییە لە *شەڕ و ئاشتی*دا هەیە، هەروەکوو لە *میدڵ مارچ*یشدا هەیە و لە *کۆلکە زێڕینە*شدا. بەڵام جیاوازی ئەم چەشنە هاوسەنگییە لەوە دایە کە بایەخ دادەنێ هەم بە سەر گشت شێوازێکی ژیاندا و بە سەر کۆمەڵگایەکدا کە گەورەترە لە یەکە یەکەی تاکە پێکهێنەرەکانی و هەم بە سەر مرۆڤێکدا کە باوەکوو سەر بەو شێوازە ژیانەن و کاریگەری ئەویان بە سەرەوەیە و بەشێک لە واتای ئەون، بەڵام هەروەها بە شێوازی تایبەتی خۆیان، لە خۆیاندا غایەتێکی رەهاشن.

PDF4Kurd

هـیچ کـام لـەو دوو کۆڵـەکە و بناغەیـە (کۆمەڵـگا و تـاک) بـە خـاوەن سـەرەتێکی سـەرەکی دادەنـدرێن. کۆمەڵـگا پـاش بەسـتێنێک بـۆ شرۆڤـەی پێوەندییـەکانی جـەماوەر نیـە و مرۆڤـیش نیـشاندەری لایەنـەکانی جیـاوازی شێوازێکی تایبەتی ژیان نـین. هـەموو لایەنـەکانی ژیـانی تایبـەتیی تـاک لـە بنـەڕەت و بنچینـەوە لـە ژێـر کاریگـەری چلۆنایـەتی ژیـانی گـشتی و کۆمەڵگادایە، بەڵام ژیانی گشتی لە گرینگترین دۆخی خۆیدا بـە چەشـنێکی تەواوەن تاک و تایبەت لە بەر چاو دەگیردرێ. بـە تـەواوی هەبوونمانـەوە سەرنج دەدەینە تەواوی لایەنەکانی ژیانی گـشتی، بـەم حاڵەشـەوە بـەردەوام مرۆڤ وەکوو تاکێک، بە ناوەندی بایەخ دادەنێین ـ نـەک مرۆڤـێکی تـاک، بەڵـکوو مرۆڤـگەلی جیـاواز کـە «راسـتی»ی ژیـانی «گـشتی»ن. لـە نـاو رۆماننووسـانی جۆرانجـۆردا، تالـستۆی و جـۆرج ئـەلیۆت ئەغـلەب بـە هۆکارگـەلێکی وەکـوو ئـەو شـتەی ئامـاژەم پێکـرد، دەیـانووت مەبەسـتی سەلماندنی ئەم روانگەیەیان هەیە.

ئەڵبەت لێکدانـەوە و شرۆڤـەی ئـەو رۆمانانـەی کـە لـەم نەریتـە ریئالیزمییـەدا نووسـراون، نیـشاندەری پلـەی زۆر جیـاوازی سـەرکەوتن لـە وەدیهێنـانی روانگەی نێوبراودان؛ بەڵام ئەم روانگەیە (یانی فامستی پێوەندییەک لە نێوان تاک و کۆمەڵگادا) لە قاوغی شـێوازێک لـە رۆماننووسـیندا ئاشـکرایە. نابـێ فەرامۆشـی بکـەین کـە ئـەم روانگەیـە، ئاکـامی پێـشکەوتی کامـڵبوونەوەی رۆمانە. مێژووی رۆمان لە سەرەتای سەرهەڵدانییەوە لە سەدەی هـەژدەدا، لـە بنەڕەتدا لێکۆڵینەوەیەکە بۆ گەیشتن بەم روانگەیە، لێکۆڵینەوەیەک کـە زۆر تێشکانی سەرەتاییشی بەسەردا تێپەڕیوە. رۆمانی سەدەی هـەژدە،بـە رواڵـەت زۆر لە رۆمانی سەردەمی ئێمە دەچێ و نیشاندەری هەمان گوشـار و زەخـت و نەبوونی رەهایەتییە. لە راستیدا هاوکات دەگەڵ زیاتر بوونی فامستی ئێمـە لە پەیوەندی نێوان تاک و کۆمەڵگادا بوو کـە رۆمـان پـەرەی گـرت. کاتـێ

PDF4Kurd

دەبیسم کە تەمەنی نەریتی ریئالیزم هاتۆتە کۆتایی خۆی، لە گەڵ خۆمدا بیر دەکەمەوە کە بە هۆکاری گوشارگەلی تازەوە کە بەرهەمی ئەزموونی تایبەتن،ئەم روانگە کامڵبووەی رۆمان تێداچووە. مەبەستم ئەوە نیە کە ئەم روانگەیە، بە پێی پێویست بە شێوازێکی تایبەت پێشکەش دەکرێ، (یان دەبێ بێتە گۆڕێ) ئەو چەشنە وەسفە ریئالیزمییە (یان بە شرۆڤەی ئەمڕۆیی خۆی ـ نیچرالیزمی ـ) کە (دەگەڵ داشقەدا تێداچووە) ئیدی بە هیچ چەشنێک بۆ ئەم روانگەیە پێویست نیە.

رەنگە بتوانین بڵێین لە رۆمانی نووسەرانێکی وەکوو ئارنۆڵد بنێت (Arnold Bennett) (رۆماننووسی ١٩٣١ــ١٨٦٧ی) بەریتانیاییدا تەنانەت بوونەتە جێگری ئەویش. ئەم روانگەیە بە وەسفی دوور و درێژی دووکانەکان و هۆدەکان و هۆڵی چاوەڕوانی وێستگەکان کە زیاتر لە پێرست هەڵگرتنەوەی شتەکانی ناو ئەوان دەچێ، جێبەجێ نابێ. دەتوانین ئەم چەشنە وەسفانە وەکوو توخمگەلێکی رووداوەکانی رۆمان دەکار بکەین. بەڵام ناتوانین ئەوانە بە ریئالیزمی سروشتی رۆمان دابنێین. لە راستیدا چما ئەم وەسفانە هەر بۆ مەبەستی وەسف کردن بێنە ئاراوە، بۆی دەچێ ئەو هاوسەنگییەی کە جەوهەری ریئالیزمە زایەع ببێ و بۆوێنە ببنە هۆی ئەوەی سەرنجی خوێنەر لە کەسێتییەکانەوە بەرەو شتەکان وەربچەرخێ. لە راستیدا ئەم چەشنە حاڵیبوونە کە (لەم رۆمانە بێ کەموکووڕیانەدا هەموو شتێ هەیە بێج لە ژیانی تاک وەکوو راستییەک)، لە دەیەی ١٩٢٠دا بوونە هۆی بەدنێوی «ریئالیزم».

ڤیرجینیا وۆلف (رۆماننووسی بەریتانیایی،١٩٤١ــ١٨٨٢) لە رۆمانی *شەپۆلەکان*دا بە چەشنێکی توندڕۆیانە دژکردەی ئەم چەشنە وەسفە دوور و درێژانەی نیشان دا و وێڕای دووری کردن لە وەسفی کەلوپەلی ناو ژوورەکان یا تەنانەت لەشی مرۆڤەکان، کارێکی کرد کە خوێنەر دەگەڵ

PDF4Kurd

دەنگەکان و هەستەکاندا بە تەنێ بمێنێتەوە (ئەویش ئەو دەنگانەی کە خاوەنەکەیان دیوناس نیە). ئەڵبەت لەمڕۆدا دەرکەوتووە کە ئەم نەبوونی هاوسەنگییەش هەروەها بێ کەڵکە. لە ڕاستیدا ڕەنگە بتوانین مێژووی ڕۆمانی مۆدێڕن بە پێی پۆلێن کردنی شێوازی نووسەران بە دوو شێوازی «سروشتی دەرەکی ـ ڕیئالیزم» و «سروشتی ناوەکی، ئەمپرسیۆنیزم» بنووسین، بەڵام پۆلێن کردنێکی سەرەکی‌تر کە بە گشتی لە ساڵی ١٩٠٠ بەم لاوە دامەزراوە، دابەشکردنی ڕۆمانی ڕیئالیزمی (کە سروشت و تایبەتمەندی شێوازێکی ژیانی بە پێی سروشت و تایبەتمەندی کەسێتییەکان خولقاندبوو) لە سەر دوو نەریتی جیاوازە:

١ـ ڕۆمانی «کۆمەڵگاخواز» ٢ـ ڕۆمانی «کەسێتی خواز».

لە ڕۆمانی کۆمەڵگاخوازدا دەتوانین وەسف و بینینێکی وردمان لە ژیانی گشتی «جەماوەر» هەبێ و لە ڕۆمانی کەسێتی خوازدا وەسف و بینینمان بە وردی لە سەر کەسێتی «مرۆڤەکان» دەبێ. بەم حاڵەشەوە هەریەک لەم دوو نەریتی ڕۆمان نووسینە کەم و کوڕییەکی هەیە، چونکە شێوازی ژیان نە لە سەر جەماوەرە و نە لە سەر تاکە، بەڵکوو پرۆسەیەکی یەکە و لێکهەڵنەوەشاوەیە.

لەمەودوا بە گشتی لە نێوان ڕۆمانی «کۆمەڵگاخواز» و «ڕۆمانی کەسێتی خواز»دا جیاوازی دادەنێین و لە ڕاستیدا بە ڕاستییەکی دەناسین. بەڵکەم بتوانین بە شرۆڤەی چەند نموونەیەک، بابەتی سەرەکی ڕوون کەینەوە. لەمڕۆدا ڕۆمانی «کۆمەڵگاخواز» دوو چەشنی گشتی دەگرێتەوە، یەکەم ڕۆمانی وەسفی سەبارەت بە کۆمەڵگا کە لە حوکمی «موستەنەد = بەڵگەیی»دایە. ئەم چەشنە ڕۆمانە لە یەکەم پلەدا، شێوازێکی گشتی بۆ ژیان (یان بە وتەیەکی دیکە،تاقمێکی کۆمەڵایەتی یان جەماوەرێکی تایبەت) پێکدێنێ. ئەڵبەت ڕۆمانێکی ئاوا خاوەن کەسێتیشە و بڕێجار کەسێتییەکانی

PDF4Kurd

زۆر بـە وردی وێنـا دەکـرێن، بەڵـام بـۆ ڕادەربـڕین سـەبارەت بـەم چەشـنە ڕۆمانانـە دەڵـێین چمـا بێـت و کەسـێک بیهـەوێ دەگـەڵ چۆنیـەتی ژیـانی کرێکارانی کانگا لە شارۆچکەیەکی سەنعاتی و تەکنیکیدا دیونـاس بـێ یـان بیهـەوێ بزانـێ کـە لـە زانـستگایەکدا یـان لـە پـاپۆڕێکی قوماشـدا یـان لـە یەکەیەکی گەشتیی سپا لە بێرمە (وڵـاتێکی ئاسیایی)دا چـی دەقـەومێ، دەبـێ ڕۆمانێکی لەم چەشنە بخوێنێتەوە. لە راسـتیدا زۆرێـک لـەم چەشـنە ڕۆمانانـە زۆر بایەخـدارن. ڕۆمـانی موسـتەنەدی (ڕۆمـانی بەڵـگەیی) بـاش ئەغـڵەب دڵڕفێنە. کێشەیەک نیە دەبا چەندان چەشـنی جۆراوجـۆری ئـەم ڕۆمانـە هـەر بنووسرێ. بەڵام ئاشکرایە کە ئەم ڕۆمانانە چ کـەم و کـووڕییـەکیان هەیـە: لـە یەکەم پلەدا، کەسێتییەکان، کرێکاری کانگا، مامۆستای زانکۆ یـان پیـاوێکی «سوپایی»ن؛ بە وتەیەکی دیکـە، کەسـێتییەکانی ئـەم ڕۆمانانـە، شـێوازێک لـە ژیان وێنا دەکەن.

هەروەکوو لەمەوبەر وتم، لەم ڕۆمانانەدا جەخت کـردن لەسـەر ئـەو لایەنانـە دەکردرێت کە کەسێتییەکان لە خۆیاندا زۆر سەرنجڕاکێـشەرن و لـە عـەینی حاڵدا، هەر کامێکیان بەشێکن لە شێوازێکی ژیان. ئەم ڕۆمانانە لـە بـاری ئـەم جەخت و تەئکیدەوە، کەم و کووڕییەکیان نیە. لە نێو چەندان چەشنی بـاوی ڕۆمانـدا، باشـترین نموونـەکانی ئـەم چەشـنە تایبەتییـە (ڕۆمـانی وەسـفیی کۆمەڵگاخواز) بە رواڵەت زۆرترین شـەباهەتی لـە گـەڵ ئـەو چەشـنەی مـن ڕۆمانی ریالیزمی پێدەڵێم هەیە. بەڵام جیاوازی گرینگی ئەم دوانـە لـە کـاتی موتاڵـایاندا بـە تـەواوی خۆیـا دەبـێ: لـە راسـتیدا کـارکردی کۆمەڵـایەتی ـ وەسفی لە ڕۆمانی وەسفیی کۆمەڵگاخوازدا سەرەتی سەرەکی هەیە.

چەشنێکی زۆر جیاواز و سەرقاڵ کەرەوەی ڕۆمانی کۆمەڵگا خواز؟ لەمڕۆدا پەسندی گشتی وەدەست هێناوە و ئەم خاڵـەش خـاوەن گرینگـی و بایەخـە. لایـەنی زۆرینـەی ئـەم چەشـنە ڕۆمانـە، وەسـف نیـە، بەڵـکوو دۆزینـەوە و

PDF4Kurd

پێکهێنانی فۆرموولەیەک سەبارەت بە کۆمەڵگایە. لە گشت ئەزموونی کۆمەڵگادا، نموونەیەکی تایبەت جیا دەکرێتەوە، لە «پاشان» بە پێی ئەو نموونەیە، کۆمەڵگایەک پێکدێ. ساناترین نموونەی ئەم چەشنە رۆمانە لە بەستێنی «چیرۆکەکانی داهاتوو»دا دەتوانین بدۆزینەوە کە خاڵی «داهاتوو» لەواندا، گێرەوکێشەی نێوان نموونەی هەڵبژاردراو و ئەو شتە ئاساییانەی دەیاندینن دەسڕێتەوە (ئەغڵەب لەم چەشنە چیرۆکانەدا، «داهاتوو» هەر حوکمی وشەیەکی هەیە، چونکە بە رواڵەت لە زۆربەی دۆخەکاندا، چیرۆکەکە سەبارەت بە کۆمەڵگای ئێستا و سەردەمە؛ لە راستیدا کەڵک وەرگرتن لەم خاڵە بەرە بەرە دەبێتە شێوازی هەرە گشتی چیرۆکنووسین سەبارەت بە ئەزموونی کۆمەڵایەتی). *جیهانی قەشەنگی نوێ، هەزار و نۆسەد و هەشتا و چوار، فارنهایت ٤٥١،* چیرۆکگەلێکی کۆمەڵایەتی قورس و قایمن کە لەواندا نموونەیەک کە لە کۆمەڵگای سەردەمەوە هەڵگیراوە، بە گشتی و تەواوەتی لە زەمان و شوێنێکی دیکەدا باس دەکردرێ. رۆمانگەلی *گەورەی مێشولەکان و میراتبەران* نووسراوەی ویلیەم گۆڵدینگ (William Golding)ی بەریتانیایی و تەقریبەن هەموو چیرۆکە «زانستی ـ خەیاڵیەکانی» هاندەری هزر لە لیزگەی ئەم چەشنە رۆمانەی کۆمەڵگاخوازدان. زۆر کات ئەم رۆمانانە جۆرێک دەنووسرێن کە وەکی رۆمانە ریالیزمییەکان بن و لە بنەڕەتدا رەوتێکی وەکوو یەکیان هەیە. هەروەها زۆربەی ئەوانە لە بنەڕەتدا خاوەن هزرێک سەبارەت بە پێوەندی نێوان کۆمەڵگا و مرۆڤ و تاکەکانن. (ئەغڵەب کەسێکی پاک تینەت ـ یا تاقمێکی چکۆڵە لەم تاکانە ـ لە هەمبەری کۆمەڵگایەکی گەندەڵدان). رووداوەکانی رۆمانگەلێکی ئاوا زۆرینەیان لە سەر کێشەکانی ئەم پێوەندییە ئاڵۆزکاوەی نێوان تاک و کۆمەڵگادایە. ئەڵبەت من دەڵێم رزگار بوونی کێشەکان و نەک دۆزینەوەی رێگای چارە سەرێک بۆ ئەوان، چونکە

PDF4Kurd

ئەغڵەب ئەم خاڵە بە چەشنێکی دوورە چاو کێشەکان دوچاری گۆڕانکاری دەکات و بە چەشنێکی تایبەت پێ نیشانی خوێنەری ئەدات و لە ئاکامیشدا لە جیاتی شرۆڤەی هەمە لایەنەی ئەم کێشانە لە هێنانە گۆڕێیاندا پڕ کێشی و توندڕۆیی دەکرێ.

پەڕاویز نشینی و لە خود نامۆبوون و غوربەت هەڵبژاردن بەشێکی گرینگی ئەو هەست و کەف‌وکوڵانەن کە لە کۆمەڵگای سەردەمدا ئەزموونیان دەکەین و هەر ڕۆمانێکی ریالیزمی سەردەم دەبێ زۆر بە هەژڵ «جیددی» سەرقاڵی شرۆڤەیان بێ. (هەروەها سەرسووڕهێنەرە کە لەم نەریتی ریالیزمەدا، بە چەندان کەڕەت و بە تایبەت لە ڕۆمانی «*تاوان و سزا*»ی دەستایۆفیسکی‌دا،هەروەها بە سۆنگەی کەسێتی *بزۆخۆفەوە* لە ڕۆمانی «*شەڕ و ئاشتی*» تالستۆی‌دا لێدوانی ئەم هەستانە دەکەن و چارە سەرێکیان بۆ دۆزینەوە کە دەگەڵ فۆرموولەی باوی ئەو سەردەمەدا ـ دوور خستنەوە لە بەر دژایەتی کردن دەگەڵ جەماوەری ئاسایی‌دا؛ (مات بوون)، جیاوازی زۆری هەیە.) ئەو ڕۆمانانەی لە سەر بناغەی تیۆر و فەرموولە دەنووسرێن، پێکهێنەری شادین، چونکە شرۆڤەی هەستە شادەکانی کۆمەڵگا دەکەن، بەڵام کەم‌وکووڕیشیان هەیە کە بریتییە لە نەبوونی کۆمەڵگایەکی ڕاستی و هەروەها کەسایەتیگەلێکی ڕاستی. هۆکارەکەی ئەمەیە کە ژیانی گشتی لەم چەشنە ڕۆمانانەدا هەر تاقە کارێکی دەرهەستانەیە و چۆنیەتی ژیان و چارەنووسی کەسێتییەکانیش هەر دەوری ئەوان لە تیۆر و فەرموولەدا دابینی دەکات.

ڕۆمانی ریالیزمی دابەش کرا بە: ١ــ ڕۆمانی کۆمەڵگاخواز ٢ــ ڕۆمانی کەسێتی خوازدا. ڕۆمانی کۆمەڵگا خوازیش لە سەردەم و زەمەنی ئێمەدا دابەشکرا بە ڕۆمانی موستەنەدی کۆمەڵایەتی «بەڵگەنامەیی» و ڕۆمانی فەرموولە و تیۆری کۆمەڵایەتی. ئەمە ڕاستە کە نموونەهایەک لەم ڕۆمانانە لە

PDF4Kurd

دەورەکانی رابردووشدا دەتوانین بدۆزینەوە،بەڵام هەرگیز بەم رادەیە باو نەبوون. هەر ئەم خاڵە سەبارەت بە رۆمانی کەسێتی خواز و دابەشکرانی ئەو بە رۆمانی موستەنەد و رۆمانی فەرمولەوە، راستە و هاوتای هەیە. دەستەیەک لە باشترین رۆمانەکانی دەورە وزەمانەی ئێمە،ئەو رۆمانانەن کە هەڵبژاردەیەک لە پێوەندی کەسێتییەکان بە وردی و وردەکارییەوە وەسف دەکەن. زۆر کات ئەم رۆمانانە زۆر لە چەند بەشێکی ئەو رۆمانە ریالیزمییانە دەچن کە لە پێشتردا وەسفم کردن و شێوازی نووسین و ناوەرۆکیشیان لە بنچینەدا وەکوو یەک وایە.

رۆمانی *گەشتێک بە ئینددیادا* نووسراوەی فۆرستەر (E-M.Forster) (رۆماننووس و رەخنەگری بەریتانیایی، ١٩٧٠ـ١٨٧٩) نموونەیەکی باشە کە دەتوانین هەم نیشانەکانی هاوسەنگی سەلەفی تێیا بدینین و هەم پلەوپایەیەکی بەرزی لەم چەشنە رۆمانە چەند پێکهاتەییانەدا هەیە، ئەمەش بە هۆکاری توخمگەلێکی کۆمەڵگای هیندوستانی رۆمانەکەوەیە کە کۆمەڵگای راستیی بۆ بە یەکگرتنی دەگەڵ هەوجێکانی تاقمێ لە کەسێتییەکان لە بەر دڵان و خۆشەویست نیشان دەدات. ئەم کارە زۆر باوە و بەم چەشنە چێ دەکرێ: بە رواڵەت ئەو شتەی وەسف دەکردرێ کۆمەڵگا یا چۆنیەتی ژیانی گشتێکی زۆر لە جەماوەرە، بەڵام لە راستیدا روانگەیەکی زۆر تایبەتی کراوە کە بۆ مەبەستی لە خۆ گرتن و خۆیا کردنەوەی وێنەی تاکێکە و نەک وڵاتێک بێت بۆ نواندنی چەند کەس.

بەستێنی کۆمەڵایەتی رۆمانەکانی گراهام گرین (Graham_Green) (رۆماننووسی بەریتانیایی، ١٩٩١ـ١٩٠٤) نموونەگەلێکی باش لەم چەشنەن: رووداوی رۆمانەکانی ئەو لە برایتۆن، ئافریقای رۆژاوایی، مەکزیک و هیندوچیندا دەقەمێن؛ چەند تایبەتمەندی گرینگ لە نێوان کۆی ئەم شوێنانەدا هاوبەشە کە پێوەندییەکی بە چۆنیەتی ژیانی راستی لەواندا

PDF4Kurd

نیە،بەڵکوو ئاکامی ئەو شتەن کە کەسێتییەکان و نموونەی سۆزەکانی خودی گراهام گرین دەیهەوێ. کاتێک ئەم کارە بە روونی و بە چەشنێکی تەواو عەیار بکردرێ (وەکوو بەرهەمەکانی کافکا) لانی کەم خوێنەر، رێ و شوێن گوم ناکات؛ بەڵام ئەغڵەب بە پێچەوانەی رواڵەتی ریالیزمی ئەم رۆمانانە، هەمان نەبوونی هاوسەنگی لە مێژینە لەواندا بە دیارەوەیە. لە رۆمانی وەسفیی کومەڵگاخوازدا کەموکورییەکی هەروەکوو ئەمە لە لایەنێکی دیکەوە هەیە. لە رۆمانی کەسێتی خوازیشدا کەسێتییەکان ناسێنەری لایەنگەلێکی کۆمەڵگان و لە رۆمانی وەسفیی کۆمەڵگاخوازدا، کۆمەڵگا نیشاندەری لایەنێکی کەسایەتییەکانە. هەروەکوو لە یادتانە، لە هاوسەنگیی مەبەستی ئێمەدا، هەم چۆنیەتی ژیانی جەماوەر و هەم کەسێتییە تاک و یەکەکان، بە رەها دادەندرێن.

ئەڵبەت لە زۆر رۆمانی کەسێتی خوازدا کە لە چەشنی خۆیاندا بە چەشنی ئاسایی باشن، چۆنیەتی ژیانی کۆی جەماوەر تەنانەت بەم چەشنە نیوە حەشاردراوەش نیشان نادرێ، بەڵکوو هەر لە پەردەی شێوەکاری پشت دیمەنی شانۆ دەچێ کە کەلوپەل کڕینی خەڵک لە شەقام، دەست پێکردنی شەڕ، هاموشۆی پاسەکان، یان کەسێتی سەیر و سەمەرەی لاوەکی سەر بە چینێکی دیکەی کۆمەڵایەتی دەتوانین لەودا بدینین. لەم چەشنە رۆمانانەدا، کۆمەڵگا لە دەرەوەی کۆی خەڵکە، باوەکوو بڕێجار تەنانەت بە چەشنێکی توندوتیژ خۆی بە سەر خەڵکدا دا دەسەپێنێ. ئەڵبەت دەبێ ئەمەشمان لە بەرچاو بێ کە رۆمانی کەسێتی خواز کە لەواندا نووسەر بابەتێکی تایبەت هەڵدەبژێرێ و دەیخاتە ناوەندی سەرنجدانی خۆیەوە، زۆر بایەخدارن، لە بەر ئەوەی ئەزموونگەلێکی گرینگی بێ ئەژمار هەن کە بە ئاشکرا کەسانە و تایبەتن و نووسەر دەتوانێ بە چەشنێکی زۆر شیاویی سەرنجدان شرۆڤەیان بکات. بەڵام بە گومانی من، لە بەرابەر هەر

PDF4Kurd

هەڵبژاردنێکی هۆشیارانەدا (وەکوو بەرهەمەکانی پرۆست کە ناوەندی سەرنجدانێکی تەواوەن سەلماوی هەیە و لە عەینی حاڵدا بە چەشنێکی ناڕاستەوخۆ، وێنایەکی پسپۆڕانە لە چۆنیەتی ژیانی کۆی جەماوەر بە دەستەوە دەدەن)، رەنگە بتوانین هەزار شوێن بژمێرین کە سنووردار بوونیان هەربە سۆنگەی نەبوونی ئاگاداری و فامست نەکردنی ئەم بابەتەوەیە کە چەندایەتی و چلۆنایەتی ژیانی کۆی جەماوەر هەتا تایبەتی‌ترین ئەزموونە کەسانە و تایبەتییەکان دەخەنە ژێر کاریگەرییەوە. ئەڵبەت چما کۆمەڵگا بۆنووسەرانی ئاوا بۆتە بابەتێکی دەرهەستکارانە و خەم و خورپەساز، لە خەرابترین چەشنی رۆمانی کۆمەڵگاخوازدا،ئیدی نابێ سەرمان سووڕ بمێنێ کە ئەوان هۆکارێک بۆ سەرقاڵبوون بەوانەوە نابینن. ئەم جۆرە رۆماننووسانە جەخت دەکەن کە مرۆڤ لە پلەی یەکەمدا مرۆڤن و نەک یەکەکانی کۆمەڵگا، بە رای منیش تەواوەن حەق بەوانە. بەڵام ئەو شتەی لە چاوی ئەوانەوە نەبیندراوە، هاوبەشییەکانی مرۆڤە کە بە رواڵەت «ریالیزمییەکان» لە بەرهەمەکانی خۆیاندا سەرنجیان ئەدایە. کەسێتی تاک لە هەر گرووپێکی بیچکۆلانەدا بە خاوەن بایەخ دادەندرێ، بەڵام لە دەرەوەی گرووپیدا، تا ئاستی هیچ دادەشکێتەوە. لە کاتی خوێندنەوەی رۆمانگەلی ئەم چەشنەدا، خوێنەر وای بۆ دەچێ کە رۆماننووس وتوویەتی «مرۆڤ خودی ئێمەین؛ ئەم شتانە بۆ ئێمە گرینگن». ئەم وتەیە هەر بە واتای فڕێدانی کۆمەڵگا یان نیشانەی خۆبەزلزانین نیە، باوەکوو رەخنەگرتنێکی ئاواش بە جێیە،بەڵکوو نیشانەی فامست نەکردنی توخمی کۆمەڵایەتی لە ژیانی خودی ئێمەدایە. ئەم جۆرە رۆماننووسانە دەڵێن: «ئێمە بۆ خۆمان مرۆڤین، خەڵقین، خەلق،تەواو بوو و رۆیی. ئەو شتەی دەمێنێتەوە جیهانی هەبوون یا کۆمەڵگا یا سیاسەت و . . .سیە. یانی ئەو شتە بێزارکەرەیە کە رۆژنامەکان سەبارەت بەوان

PDF4Kurd

دەنووسـن». ئێمـە مرۆڤـین؛ ئەمـە راسـتە،بەڵـام لـە راسـتیدا مرۆڤـێک لـە کۆمەڵگادایین، هەر ئەم رایە تەواوی تەوەری رۆمانی ریالیزمی بوو.
زۆربەی رۆمانە وەسفییە کەسێتی‌خوازەکان،بە پێچەوانـەی سـنووردار بـوونی ئەم چەشنە رۆمانانە، دەستکەوتە گرینگەکانی رۆماننووسینن،بەڵام بە رواڵەت وەرچـەرخانێکی بـەرچاو لەوانـدا بـەرە بـەرە دەیانگۆڕێتـە سـەر چەشـنێکی دیکەی رۆمانی «کەسـێتی‌خـواز، یـانی رۆمـانی فەرموولـەی کەسـێتی» .لـەم چەشنە رۆمانەشدا هەروەکوو رۆمانی فەرموولەی کۆمەڵایەتی، نموونەیـەکی تایبەت لە کۆی ئەزموونەکانی مرۆڤایەتی جیا دەکەنەوە و لە پاشان لـە سـەر بنچینـەی ئـەو نموونەیـە، کەسـێتیگەلێک (نـەک کۆمەڵـگایەکی نـوێ) دەخولقێنن. وێڕای کەڵک وەرگرتن لەو شێوازە، زۆر رۆمانی گرینگ و لە چەشنی خۆیانـدا بایەخـدار، نووسـراون، بەڵـام بـە گومـانی مـن ئـەم چەشـنە نووسینە، هەروەها بەخێرایی دەبێتە هۆکاری کرانەوەی دەرگایەکی نـوێ لـە ئەدەبی چیرۆکیدا کە دەتوانین نێـوی بنـێین:« بـە تـەنیا چوونـە لای دادوەر».
سەبارەت بە رۆمانی ئاوا دەتوانین بـڵێین لەوانـەدا تاقـە هـەر کەسـێتییەک بـە چەشنێکی هەژڵ «جیددی» شرۆڤە دەکرێ. ئەڵـبەت دەبـێ بـڵێینەوە کـە ئـەم شرۆڤەیە، لە راستیدا زۆر جیددییە. رۆمانی *وێنەی هونەرمەند لە تافی لاویدا* بەرهەمی جەیمز جۆیس نەک هەر رۆمانێکی لەم چەشنەیە، بەڵکوو هەر ئـەم تایبەتمەندییـە تـەوەری سـەرەکی ئـەو پێکـدێنێ. هێنانـە گـۆڕێی نـاوی ئـەم بەرهەمە کەڵەکارە بـە مانـای سـەلماندنی چڕکردنـەوەی راسـتی و بـەرزایی راستی شێوازی چیرۆکنووسینە کە ئەو تایبەتمەندییە باسـکراوە، زەمانـەت و پشتگیری لێکراوە. لەم رۆمانەدا جیهان بە پێی هەستەکانی مرۆیەک پێکـدێ، بە وتەیەکی دیکە، جیهان ناگێڕدرێتەوە و ئێمەش هەست بە مەودا و نێوانێک دەگەڵ ئەودا ناکەین، بەڵکوو جیهان هەر بەو چەشنەی لـە راسـتیدا هەیـە لـە بەر چاوی دەگرین. جەیمز جۆیس لە رۆمانی *ئوولیسووس*دا جیهانی بە پێـی

PDF4Kurd

زەینییەتی سێ کەس (نەک کەسێک) پێکهێنا و بەو کارە سەرەتاکانی بەرزی ئەم شێوازەی لە چیرۆکنووسیندا نومایش کرد.

لە *ئوولیسووس*دا، سێ ڕوانگە یان سێ جیهانی جیاواز هەیە کە ڕوانگە و جیهانی سێ کەسێتی بە نێوی ستیفن (Stephen) بلۆوم (Bloom) و مالّی (Molly)ن. بەڵام لە ڕاستیدا ئەم سێ جیهانە پێکەوە جیهانێک پێکدێنن کە بریتییە لە جیهانی کۆی ڕۆمانەکە. ئەم هاوسەنگییە لە تەواوی *ئوولیسووس*دا بەرچاو ناکەوێ. ئاوێتەی سێ جیهانی باسکراو بە گشتی لە سێ بەش لە چوار بەشی سەرەتایی ڕۆمانەکەدا پێکدێ و بەشی چوارەمی ڕۆمانەکە، دۆخی پاژێک یا بەشێکی سەر بە خۆی هەیە. بەم حاڵەشەوە،نەریتی ریالیزمی لەم ڕۆمانەدا دەتوانین بە فۆڕمێکی نوێ بدینین. لەم فۆڕمەدا بە چەند تەکنیکی جیاواز سەرقاڵی شرۆڤەی هەمان ئەزموونەکانی لەمێژینەی مرۆڤ بوون.

ئەم دەستکەوتە لە پاش ڕۆمانی *ئوولیسووس*دا درەوشاوەیی سەرەتایی خۆی بزر کردووە، وەک شتێک دەڵێی ئەم تەکنیکەی ڕۆماننووسین بایەخی سەرەتایی خۆی نەماوە.

ڕۆمانی *زاری ئەسپ* نووسراوەی جۆیس کەری (Joyce Cary) (نووسەری بەریتانیایی، ١٩٥٧ـ١٨٨١) نموونەیەکی سەیرە. لە بەر ئەوەی نووسەر گۆشەنیگا و شێوازێکی لە جیهانڕوانینی تایبەتی هەڵبژاردووە و جیهانی پێ هەڵسەنگاندووە. ئەم ڕاڤەیە هەروەها کلیلی فامستی ڕۆمانگەلێکی گشتخوازی تازەیە کە نموونەکانی بریتین لە: *ئەو هەستە نادیارە*، ڕۆمانی کینگزلی ئێمیس (Kingsley-Amis) (نووسەری بەریتانیایی، بە دونیاهاتووی ١٩٢٢)، هەروەها ڕۆمانی *ژیان لە زەمانی ئێستادا*، ڕۆمانی جان واین (John-Wain) (ڕۆمانووسی بەریتانیایی، بەدنیا هاتووی ١٩٢٥). پارادۆکسی ڕواڵەتی ئەم ڕۆمانانە لەوەدایە کە لە لایەکەوە دەڵێی

PDF4Kurd

ڕاستیی‌نوماترین ڕۆمانی ئەم سەردەمەن (ئەو پێشوازییەی کە لێیان کـراوە بـەم هۆکارەوە بووە کە زۆربـەی هەسـت و سـۆزەکانی ڕاسـتیی ئێستایان تۆمـار کردووە)، لە لایەکی دیکەشەوە لـە ئاکامـدا ڕاسـتییان بـە گاڵـتە و تەوسـەوە نیشان داوە.

گرفتی گشت ڕۆماننووسانی ریالیستی سەردەم هەر ئەوەیە کە ئەم نووسەرانە لە سەرەتای ڕۆمانەکانیاندا هەستە ڕاستینەکانی مرۆڤ شرۆڤە دەکەن،بەڵام لە درێژەی کاریاندا بۆپۆزیتیو نیشاندانی ئـەو هەسـت و سـۆزانە، لێدەبـڕێن ئـەو جیهانە ڕاستییەی کە ئەم ڕووداوانە لەوێدا دەقەومێن،بەرەو کاریکـاتێر بـەرن. چارلز دیکەنزیـش کاتـێ لـەو شـتەدا کـە بـە ئاشـکرا دەیتـوانی بیـدینێ یـان بینووسێ دوچاری سنوور و گرفت دەبوو، هەر بەم چەشنە، گێـرە و کێـشەی بۆساز دەبوو، بەم مانایە، کاریکاتێرگەری و نقوومبوون لـە هەسـتەکاندا (ئـەم دیو و ئەو دیوی پووڵ و پارەیەکن کە لە بۆچوونە ناو پـەڕاوێزەوە کەڵـکیان لێ وەردەگیرێ). هێنانە گـۆڕێی ئـەم هەسـتانە لـە جیهـانی ڕاسـتیی خۆمانـدا (نەک لە جیهـانی ئـەو ڕۆمانانـەدا کـە لـە قەیرانـدا بـە چەشـنێکی تەوسـاوی دوچاری گۆڕانکاری دەبن)، لە ڕاستیدا بە واتـای گومـانکردن سـەبارەت بـە هەقدار بوونی ئەو هەستانەیە و ـ لەویش چەتوونتر ـ گومانکردن سەبارەت بە حەقدار بوونی ڕاستییە. بەڵام لە جێگای ئەم کێشە ڕاستییە، لە ڕۆماندا لە گەڵ ئاراسـتەی خەیاڵـات هەمبـەر دەبینـەوە: جـوێن فرۆشـی کەسـایەتییەکان لـە ئاخـــافتنی تەلەفۆنیـــدا، مژوولیـــایش کـــردن (ســـوخەنڕانی) لـــە لایـــەن کەسێتییەکەوە، یان دۆزینـەوەی کەسـێتییەکی تیپیکـاڵ کـە دەبێتـە مەبەسـتی هێرش بۆ بردن. بەوەیدا کـە ئەمانـە چـالاکترین نووسـەرانی ئێمـەن، گـرفتی دەورە و زەمانی ئێمە لە بەرچاوترین دۆخی خۆیدا وێنـا دەکـەن. قەڵـشت و درز لە نێوان هەستەکانمان و ئـەو شـتانەدا کـە لـە کۆمەڵـگادا دەیـدینین، بـە چەشنێکی پڕمەترسی زۆر و گەورەیە.

PDF4Kurd

ئەدەبی چیرۆکیی *بە تەنها چوونە لای دادوەر* لە ئاشکراترین قاوغ و دۆخدا لە زۆربەی رۆمانەکانی سەردەمدا دەبینین کە لەواندا ویڕای یەکە و رەها کردنەوەی هەست و هەوجێکانی تاکێک، ئەو کەسێتییانەی دیکە بە پێی ئەو هەست و هەوجێیانە دەخولێن. ئەم چۆنیەتی کەسێتیسازاندنە لە گێڕانەوە گشتخوازییەکانی تاکەکەسدا زۆر و زەبەن بەرچاو دەکەون و ئەغڵەب گۆشەنیگای یەکەم کەس تاقە هەر بۆ ئەم مەبەستە دەکار دەکرێ. لە بەشەکانی نێوەڕاستی رۆمانی *هاکلبری فین*دا ـ رۆمانی مارک تواین ـ راستییەکی گشتی پێکدێ کە چوارچێوەی بەرین بوونەوەی گێڕانەوەی کەسانە و تایبەتی لەودایە. رۆمانی *«دەشتەوان»*ی دەیوید سەلینجەر (رۆماننووسی ئەمریکی، ١٩١٩ ـ . . .) خاوەن تەوسێکە کە دەیپارێزێ، بەڵام لەم بابەتەوە کەموکووڕی هەیە و ئەوەندەی بەشگەلی زیاتری لێدەخوێنینەوە، ئەم کەموکووڕییەمان زیاتر بۆ دەردەکەوێ. رۆمانی *هۆدەی ژووروو* بەرهەمی جان براین (John Braine) (نووسەری بەریتانیایی، لە دایکبووی ١٩٢٢) بە جارێک تێکدەچێ، لە بەر ئەوەی راستییەکی دیکە لە بۆ گەڕانەوە بۆسەرچاوە هەبوونی نیە؛ تەنیا هەر هەمان ئاڵوێری لە مێژینەی بەزە و بێبەزەیی وەکوو خۆی ماوەتەوە کەلە باشترین دۆخدا ئۆین و ئەدایەکی ئاکاری نیگاتیوە. بۆ وێنە رۆمانی *ئەندامی نەریتی زەماوەندی* کارسن سمیت مەکالەرز (Carson Smith Macullers) (نووسەری ئەمریکی، ١٩٦٧ـ١٩١٧) بۆ هەڵسەنگاندن بدەنە بەر زەین کە ریالیستییە و راستیی هەستە کەسانە و تایبەتییەکان لەودا دەبنە خەیاڵاتکردن. لە کاتی کێشە دەگەڵ ئەو دنیادا کە دەبێ ئەم هەستانەی تێدا ئەزموون کرێ، ئاڵوێر دەکردرێ. یان رۆمانی *«سڵاو لە خەم»* نووسراوەی فرانسوا ساگان (Francoise Sagan) (ژنە نووسەری فەرانسی، لە دایکبووی ١٩٣٥) لە بەر چاو بگرن کە کەسێتییەکان لەوێدا دەوێکی بەرچاویان هەیە، بەڵام

PDF4Kurd

کردەیـان دەگـەڵ خەیاڵـاتکردنی کەسـایەتی سـەرەکی ڕۆمانـدا هەمبـەر کراوەتەوە. هەمبـەر کردنـەوە و پێکگـرتنی مەکالـەرز دەگـەڵ سـاگاندا لـە ڕاستیدا پێکگرتن و هەمبەر کردنەوەی ڕیالیزم و گەندەڵبوونەکەیەتی. دەبـێ مایەی مەخابن و ئەسەف بێت کە هەموو وێنە هێنانەوەکانمان لە تێـداچوونی ڕیالیزمـە. گێڕانـەوەی یەکـەم کـەس کـە تـا ئـەو ڕادەیـە تەکنیکـەکانی بـە درەوشاوە داندراوە، لە ئێستادا ئەغڵەب حوکمی هۆکار و سۆنگەیەکی هەیـە بۆ ماقووڵ نواندنی ئەم تێداچوونە.

بەم حاڵەوە، ئەدەبی چیرۆکی *بە تەنها* چوونە *لای دادوەر* ئـەو ڕۆمانانـە دەگرێتەوە کە لە باری ڕواڵـەتییەوە هێـشتا لـە ڕۆمانـە ڕیالیـستییەکان دەچـن. بـۆوێنـە لـە ڕۆمـانی *گـەرمای ڕۆژی* ئـەلیزابێت بـۆئیندا (Elizabeth Bowen) (ژنـە ڕۆماننووسـی ئیرلەنـدیایی، ١٩٧٣ـ١٨٩٩) کەسـێتییەکان لـە پلەی یەکەمدا لە جیاتی تۆخمگەلێکن لە وڵاتی سۆز و هەستەکانی کەسـێتی سەرەکیدا و لە سەر هیچ بنچینەیەکی دیکە نابیندرێن یان هەڵناسـەنگێندرێن، باوەکوو گێڕانـەوەی یەکـەم کـەس نیـە و تەنانـەت وەسفگەلێکی ڕیـالیزمی وردیشی تێیا هەیە هەتا خوێنەر زۆر هەسـت نـەکات ئـەوا نووسـەر بـە تـەنێ چۆتە لای دادوەر.

ڕۆمانی کەسێتیخـواز لـە درێـژەی ڕەوتی کامـڵبوونی خۆیـدا، ڕەفـزی زۆربەی کەسـایەتییەکان دەکـات. لـەم چەشـنە ڕۆمانـەدا، ڕاسـتیی کۆمەڵـگا وەلانراوە و دەیجا لە ئاکامدا هـەموو ئەندامـەکانی کۆمەڵـگا بـێج لـە چەنـد کەسێکی زۆر کـەم چارە ناچـار وەلا دەنـدرێن. بـەم چەشـنە نابـێ سـەرمان سووڕ بمێنـێ کـە بەشـێکی گـەورەی هەسـتەکان کـە لـەم چەشـنە ڕۆمانـەدا وەسف دەکردرێ، لە ڕاستیدا دەبێ ئاکامی ئەزموونی تێداچوون بێ.

ئـەم پـۆلێن کردنـە چـوار لایەنەیـە (وەسـفیی کۆمەڵـایەتی،فەرموولـەی کۆمەڵایەتی، وەسفیی کەسێتی، فەرموولـەی کەسـێتی) لـە بـەر ئـەو مەبەسـتە

PDF4Kurd

پێشنیاز دەکەم کە هەم بتوانین ڕۆمانی سەردەم بە گشتی ڕاڤە و شرۆڤە بکەین و هەم بتوانین وەسفێکیشمان لە نەریتی ریالیزم خستبێتە بەردەست کە ئەم چەشنە چوارانەیەی ڕۆمان بە چەندان چەشنی جیاواز بوونەتە جێگری ئەوان. پرسیارێکی کە ئێستا دەبێ وەڵامی بدەینەوە ئەمەیە کە بڵێی ئەم چەشنە چوارانەیەی کە نێوبردم کرد دەگەڵ چەشنێک ڕاستیی ئاڵوگۆڕ بەسەرداهاتوودا هاودەنگی هەبێ و نەریتی لەمێژینەتری بە ڕاستی وەکوو داشقە وەلا نابێ یان لە ڕاستیدا نیشانەکانی قەیرانێکی هەموو لایەنە لە ئەزموونـدان کە بە پێچەوانەی باروبەرهەم هێنانی ئەم هەموو بەرهەمە هونەرمەندانەیە، هەروەها بە بێ ئەوەی لێکدرابێتەوە درێژە دەدرێن و بە پێی پێویست دەبنە هۆی نارەزامەندی ئێمە. حەتمەن ناڵێم کە وەلانانی ئەم هاوسەنگییە ریالیزمییە بە چەشنێکی بە ئانقەستە بووە و ئەم جۆرە نووسەرانە بە قیرسیچمەییەکەوە کە زۆرێک لە خوێنەرانی گێژوویژ بەوانەوەی دەلکێنن، بە ئانقەستە پشتیان کردۆتە نەریتێکی لەمێژینە. بە ڕای من، ئەم قەیرانە ئەوەندە بەرین و بەربڵاوە کە ناتوانین بە سانایی و بە لۆمە کردن چارەسەری بکەین، دەسا لەم قاوغەدا شوناسی گشتی ئەم قەیرانە چییە؟

هۆکارگەلێکی تایبەت ڕاستەوخۆ لەم قەیرانەدا دەستیان تێدایە و شرۆڤەی ئەوان، بابەتەکە ڕوون دەکاتەوە. ڕۆمانی ریالیزمی بە پێی یاسا هەوجێی بە کۆمەڵگایەکی ڕاستی ڕاستی هەیە، یانی کۆمەڵگایەک کە ئەندامەکانی نەک هەر بە سۆنکەی پێوەندییەکەوە (بۆ وێنە پێوەندی پیشەیی،هەڤاڵانە یان بنەماڵەیی)، بەڵکوو بە سۆنگەی چەندان پێوەندی پێکەوە لکاوەوە، پێوەندییان بە یەکەوە هەیە. بە بێ ئەوەی بە زار بیڵێین دەزانین کە دۆزینەوەی کۆمەڵگایەکی ئاوا لە سەدەی بیستەمدا کارێکی چەتوونە.

PDF4Kurd

رۆمانی *میدڵ مارچ* کۆیەک پێوەندی تایبەتی و بنەماڵەیی و پیشەیی لە خۆ دەگرێ و پێکهاتنی رۆمان بە گشتی لە ئەنجامی کارتێکردنی ئەم پێوەندییانە بە سەر یەکدیدا، لە رەوتێکی یەکە دایە، لە حاڵێکدا پێوەندی نێوان کەسایەتییەکانی زۆربەی رۆمانەکانی ئەم سەردەمە، تایبەتمەندییەکی تا رادەیەک تەک ڕەهەندی و مات بوون و بە بێدەوامەی هەیە. ئەڵبەت ئەم بابەتە،لە پێش ئەوەیدا کە گۆڕانکارییەک لە قاوغی ئەدەبدا بێ، گۆڕانکارییەک لە کۆمەڵگادا بوو (یان لانی کەم لەو بەشە لە کۆمەڵگادا کە زۆربەی رۆماننووسان زۆرترین هەڵس‌وکەوتیان دەگەڵیدا بوو). هۆکارێکی دیکە کە پێوەندی بە خاڵی نێوبردکراوەوە هەیە، بەڵام هەروەها لە ژێر کاریگەری هۆکارگەلێکی بەهێزی دیکە دایە،ئەزموونی تایبەت نومای ئەم سەدەیە، یانی دەربڕینی یەکە بوون و پاراستنی ئەوە (کە دیسانەکەش شەباهەتێکی زۆری دەگەڵ ئەزموونی مرۆڤ لە سەدەی هەژدەدا هەیە). ئەمە بەراورد کەنەوە دەگەڵ ئەزموونی تایبەت‌نومای مرۆڤ لە سەدەی نۆزدەهەمدا کە بریتی بوو لە دۆزینەوەی شوێن و رێک‌کەوتن. هەروەکوو هەر توێژەر و رەخنەگرێک دەزانێ رۆمانی سەردەمی ڤیکتۆریا ئەغلەب وێڕای کۆیەک رێک‌کەوتن و بەرپرسی و ئیلتیزامی نوێ و پێوەندییە نەریتییەکان دەگاتە کۆتایی، لە حاڵێکدا لە کۆتایی رۆمانی سەدەی بیستەمدا مرۆڤێک خۆی لە دەست زاڵبوونی دیتران رزگار کردووە و لە بەر ئەوەی بەم کارە خۆی ناسیوەتەوە، دەست لە ماڵ و سامانی خۆی هەڵدەگرێ و بە تاقی تەنێ رێگایەکی تازە دەگرێتە بەر. ئەم چەشنە کردانەش لە پێش ئەوەیدا لە بەرهەمی ئەدەبیدا ببێتە یاسا و باو، لە راستیدا رووی دەدا و دەقەوما. لە دەورە و زەمەنی گۆڕانکارییە گەورەکاندا، خۆ رزگار کردن و خۆ ناسینەوە و خۆ دۆزینەوە بەم شێوازە،بە بزووتنەوەیەکی پێویست و بایەخدار دادەندرا. سەربوردی تۆمار کراوی یەکەکان، مێژووی گشتیی

PDF4Kurd

دەورەیەک پێکدێنێ. هەتا ئەو زەمانەی کە هێشتا دامودەزگا کۆنەکان هەر ماون و دامودەزگا زاڵبوونخوازەکان هەر وەها پێکدێن، ئەم دابڕانەش دەبێ هەر ئاوەها بەردەوام بێ، خۆ نیشاندانی یەکە و تاک دەبێ وەها قاوغ و ناوەرۆکێک بە خۆوە بگرێ کە تەنانەت بتوانێ ببێتە تەنها بابەتی ئەدەب. لە بەر ئەوەی دەزانم چ زەحمەت و گوشارهایەک لە گۆڕێدایە، ئەم وەڵامانە دەسەلمێنم؛ بەڵام قسەی من ئەمەیە کە ئێمە بەرە بەرە دەگەین بە بن بەست و کۆڵینەوە و توێژینەوە بۆ گەیشتن بە وەسفێکی نوێ لە ریالیزم کە دەتوانێ ڕێگای دەربازبوون لەم بن بەستە بێ و دۆزینەوەی بەستێنێکی نوێ بێت.

رۆمانی ئەم سەردەمەش نیشاندەری قەیرانی کۆمەڵگای ئێمە و هەرووەها دەبێ رووناککەرەوەی شوناسی ئەو بێت. ئەڵبەت دەتوانین هەرووەکوو رابردوو هۆکارساز کەین کە هەر بە پێکهێنانی کۆمەڵگایەکی جیاواز دەتوانین گرفتەکانی ئەدەب چارە سەر بکەین. بەڵام ئەدەب ئەرکی خۆیەتی کە سەرقاڵی پاژەکانی ئەزموونگەلی بەڕاستی مرۆڤ بێت و هەر چەشنە گۆڕانکارییەکی بایەخدار راست هەر وەکوو ئەدەب کردن،بەرپرسانە و شیاوی ئەوەیە بە کردە بکردرێ.

لە سەرەتا و دەسپێکدا دەبێ ئەم دۆخی ئێستایە بناسین و بە گومانی من، تایبەتمەندی گرینگی ئەم بارودۆخە بە وردی بریتییە لە هەمان مەودای نێوان تاک و کۆمەڵگا بە دوو هەبوونی رەهاوە کە دووبارە وێناندنەوەکەی لە قاوغی رۆمانی سەردەمدا دەبینین. چالاکی بە راستی خولقێنەرانە لە سەردەم و زەمەنی ئێمەدا یانی خەبات بۆ پێکهێنانی پێوەندی بێ کەم و کووڕی، هەم لە رەهەندی کەسانە و تایبەتیدا و هەم لە رەهەندی کۆمەڵایەتیدا. بە وتەیەکی دیکە، دەبێ لە کردەدا فێر ببین کە چۆن پێوەندییەکانمان بەربڵاو بکەین، ریالیزم بەو چەشنەی کە لە نەریتی لەمێژینەیدا خۆیا بووە، یاسا و ڕێسایەکە بۆ پێکهێنانی ئەم مەبەستە، چونکە رەخنەی هزر بۆ جیهانی هەست

PDF4Kurd

و ڕەخنەی تـاک بـۆنێـو کۆمەڵـگا و هـەر وەهـا گۆڕانکـاری بـەرەو قـورس وقایمبوون کە هەوجێیەکی ئاشکرا و زۆرمان پێی هەیە، لەم دەورە و زەمەنـە لـە یـەک هەڵـپچڕاو و دابڕدابـڕەدا بـە دەرکـەوتووە. لـە بـەرزترین فـۆڕمی ریالیزمدا، کۆمەڵگا لە بنـەڕەت و بنچینـەدا بـە پێـی تاکـەکان و تاکـەکان بـە سۆنگەی پێوەندییەکانـەوە لـە کۆمەڵـگادا لـە بـەرچاو دەگیرێـن. یەکپارچـە بوونی ئەم دوانە، دەورێکی کاریگەر و دامەزرێنەری هەیە، بەڵام هەر بە پێـی ویـستن وە دەسـت ناکـەوێ. چمـا بێتـوو بـە دەسـتیش کـەوێ، حـوکمی دۆزینەوەیەکی ئەفرێنەرانەی هەیە و بۆی دەچێ هەر لە چوارچێوەی پێکهاتە و یاسای رۆمانی ریالیزمیدا بتوانین تۆماری بکەین.

لە عەینی حاڵدا، چونکە یەکپارچـە بـووتی تـاک و کۆمەڵـگا حـوکمی دۆزینـەوەی هەیـە و نـەک دووبـارە دۆزینـەوە،هـەر وەهـا چونکـە خۆزیـا بۆرابردوو و لاسایی کردنەوە لە نموونەکانی رابردوودا، نـەک هـەر شـیاوی نیە بەڵکوو هەروەها لەمپەر و راگرێکیشە لە کۆنـدا، ریـالیزمی نـوێ لـە هـەر دۆخێکـدا لـە گـەل ریـالیزمی سـەلەفی جیـاوزای دەبـێ و دەچێتـە ریـزەی دۆزینەوەکانی ریالیزمی کەسێتیخوازەوە کە دەسکەوتی گـەورەی سـەدەی بیستەمە. دەتوانین لایەنی تیۆریکی و گریمانەی ئەم بابەتـە وێـڕای ئامـاژە بـۆ دۆزراوە نوێیـەکان سـەبارەت بـە فامـست و پێوەندییـەکانی مـرۆڤ شرۆڤـە بکەین.

لە هەر حاڵێکدا فۆڕمی قەدیمی و ساویلکانەی ریالیزم ئیدی مردووە، لـە بەر ئەوەی لە سەر بنچینەی تیۆر و گریمانەیەک لە بەستێنی بینـینی سروشـتدا داڕژابوو کە لەمڕۆدا ناکرێ و ناگونجێ. لـە رابـردوودا فیکرمـان دەکـردەوە هەر ئەوەندەی دەوێ چاوەکانمان بکەینەوە تا تـەواوەتی جیهـانی یەکـسانی ببینین و هەر بەم هۆکارەوە دەمانتوانی وایدانێین کە ریالیزم تاک و تەرا هەر لە ڕەوتی تۆمار کردنی راستیدایە، کە نووسەر بە چەشـنێکی ناهۆشـیار چێـی

PDF4Kurd

دەکا. بەڵام لەمڕۆدا دەزانین کە لە ڕاستیدا خودی ئێمە خوڵقێنەری ئەو جیهانەین کە بە چاو دەیبینین و ئەم خوڵقاوەی دەست و زەینی ئینسان ـ یانی دۆزینەوەی چلۆن ژیان بە سەر بردن لەم جیهانە ماددییەدا ـ بە پێی پێویست شوناسێکی دینامیک و چالاکی هەیە. بەم چەشنە، ریالیزمی کۆن بووی بینەری بێ کردە کە تایبەتمەندییەکی نادینامیک و بەرەو مەرگی بوو، ئیدی لە نەریتێکی نەحاواوەی سەخت و رەق بەو لاوە هیچی دیکە نیە.

لە سەرەتای دۆزینەوەی ئەم بابەتەدا کە ئینسان بە سۆنگەی جیهانی فامستەکانی خۆیەوە دەژی و ئەم جیهانی فامستانە، شرۆڤەی ئەو لە جیهانی ماددی لە دەرەوەی زەینی خۆیدان، وا دادەندرا کە ئەم گۆشەنیگایە دەبێتە بناغە و دەستپێکێک بۆرەفز کردنەوەی ریالیزم، چونکە بە پێی ئەم تیۆر و بیرۆکەیە،هەر گۆشەنیگایەک بە پێی پێویست پاڵپشتی بە بینەرەکەیەوە هەیە. باڵام هونەر هەر فامستی راستی نیە، بەڵکوو چەشنێکی تایبەت لە تێکۆشان و چالاکییە و بەشێک لە کۆی پێوەندییە مرۆڤایەتیەکانە. دەیجا راستی شتێکە کە مرۆڤ لە ڕێگەی کار یا زبانەوە، تایبەتمەندییەکی گشتی دەدەنێ. بەم چەشنە، ئەم ئالۆیرە کردەییە لە نێوان ئەو شتەدا کە مرۆڤ دەیدینێ و شرۆڤە و یاسامەندی دەکات و لە گەڵ ئەو شتەدا کە کۆمەڵگا راڤەی دەکا و دەیناسێ و قاوغی دەداتێ،ئەمە بە چەشنێکی ساماندار و زەریف لە فامست و پێوەندییەکاندا دەردەکەوێ.

حاڵیبوون لەم ئالۆیرە بنەڕەتییە، زۆر دژوارە، بەڵام حەتمەن سەرەدەزوویەک بە دەستەوە دەدا هەتا باشتر بتوانین سەبارەت بە ئایدیۆلۆژی کەسانە و تایبەت و پێوەندییە کومەڵایەتییەکان و هەروەها پێوەندی تاک و کۆمەڵگا فیکر بکەینەوە. هەر کەسێک میراتبەری مۆخێکە کە بەرە بەرە لە مرۆڤدا کامڵ بۆتەوە و بەردی بناغەی هاوبەشی ئەو و ئینسانەکانی دیکەیە. مرۆڤ بە سۆنگەی ئەم میراتەوە هەروەها بە هۆی ئەو فۆڕم و قاوغانەوە کە

PDF4Kurd

کەلتووری فێر دەکەن، چۆنیەتی روانین لە جیهان فێر دەبێ. بەڵام چونکە فێربوون رەوتێکی چالاک و دینامیکە و هەروەها بەوەیدا کە ئەو جیهانەی وا ئەو لێیدەڕوانێ، گۆڕانکاری بە سەردادێ و دەگۆڕدرێ، فامستەکان، شرۆڤەکان و نەریتە تازەکان، نەوەکوو هەر ئەگەری هەیە، بەڵکوو لە راستیدا پێویستە. ئەمە مەزنبوونی مرۆڤە کە لە سەر بناغەیەکی تاکە کەسییە، بەڵام مەزنبوونی شوناسی مرۆڤ لە ئاڵوێرێکدایە کە لە داهاتوودا دەتوانێ لە چالاکی تاکە کەسدا بۆ پێکهێنانی پێوەندی و گواستنەوەی ئەو شتانەدا کە فێریان بووە، هەروەها بەراورد کردنەوەی ئەوانە دەگەڵ ئەو راستییەدا کە خوومان پێگرتووە و پێکهێنانی راستییەکی نوێ بە سۆنگەی کار و زبانەوە، روو بدا و بقەومێ، راستی هەمیشە بە چالاکی هاوبەشی ئینسانەکان پێکدێ و هونەر یەکێک لە بەرزترین قاوغەکانی ئەم رەوت و پرۆسەیەیە. بەڵام دەبێ لە یادمان بێت کە لەم پرۆسەیەی بە پێویست دژواری پێکهێنانی راستییەدا،بۆی دەچێ کێشەیەکی زۆر پێکبێ و چەندان چەشنە شکست و ناکامی بێتە پێشێ. بە رای من لە دەورەی پێشکەوتنی لەڕادەبەدەری مرۆڤدا (وەکوو دەورەی ئێمە کە پێشکەوتنی مرۆڤ لەودا لە رادە بەدەر بووە و هەرواش دەڕوا و هەواش دەبێ) کێشەش بە چەشنێکی لە رادە بەدەر زۆر دەبێ و بۆی دەچێ بڕێک سەرنەکەوتن و تێکشکان لە تایبەتمەندییەکانی ئەم دەورەیە بێ.

تۆمار کردنی چەند و چۆنی ئەم چالاکییە بۆ مەبەستی لێکدانەوەی هەمە لایەنەی سەرنەکەوتن و تێکشکانی ئاوا لە هەموو لایەنێکەوە، ناکرێ بە سانایی لە بەد کەڵک وەرگرتن لە سەرنەکەوتن ـ کە بە بێ هەر چەشنە سەناعەت و تەکنیکێکە و. بە چەشنێکی ناشارەزایانە سەرسووڕهێنەرە ـ ناناسرێتەوە. لە غەیری ئەم دۆخەدا، روو دەکرێتە قاوغگەلێک کە ئەو راستییانەمان بە یاد دێننەوە وا لە رابردوودا فێریان بووین، تا لەم رێگەوە،

PDF4Kurd

چەشنێکی تایبەت وەکوو «ئەگەرێک» وەبەر چاو بخەن. بەم چەشنە، یا دەتوانین کێشە کەم کەینەوە (هەروەکوو لە ڕۆمانی کۆمەڵگاخوازدا وا دەکرێ) یان دەتوانین زیادی بکەین (هەروەکوو لە ڕۆمانی کەسێتیخوازدا دەکرێ). لە هەر دوو دۆخەکەدا، ئاکامێکی بێج لە دوور کەوتنەوە لە ریالیزم بە مانای پێش نیاز کراوی من پێک نایە، چونکە ریالیزم بە وردی هەر ئەم کێشە زیندەیەیە کە لە قاوغێکی پێشنیاز کراودا وەدەست دەکەوێ. چ ئەم کێشەیە بە گرفتی تاک لە کۆمەڵگادا دابنێین و چ بە گرفتی وەسف کردنی بێنینە گۆڕێوە و بە ئاشکرای بزانین، لە هەر دۆخێکدا دەگەڵ کێشەیەکی خوڵقێنەر ڕووبەڕوو دەبینەوە. دەستکەوتی ریالیزم بریتییە لە هاوسەنگی بەردەوام، دەیجا نەبوونی هاوسەنگی لە چەندان چەشنی ڕۆمانی سەردەمدا دەتوانین هەم بە چەشنێک هۆشدار و وەخەبەرهێنانەوە دابنێین و هەم بە چەشنێک کێشە. حەتمەن چالاکی بۆ دەست پێڕاگەیشتن بە هاوسەنگی لە ڕۆمانی سەردەمدا، بە هەر حاڵ کارێکی ئاڵۆزکاو و دژوارە، بەڵام بێت و بمانهەوێ خوڵقێنەر بوونی خۆمان بپارێزین، ئەم چالاکییە و هەروەها ریالیزمێکی نوێ پێویستە.

PDF4Kurd

تێبینی و پەڕاوێزەکان

١ــ **بۆرژوایی و بۆرجوایی**: هەردووکیان بە مانای نەریتی سەرمایەداری و دارایی و ماڵ و سامانخوازی دەوترێ

٢ــ **نیچرالیزم**: سروشتخوازی، شێوازی لێدوانی زۆر ورد و رەشبینانە لە ئەدەب و هونەردا.

٣ــ **پەڕنیچرالیزم**: ئەوپەڕی سروشتخوازی، لەولای سروشتخوازییەوە.

٤ــ **رۆمانی کەسێتی خواز**: رۆمانی سەبارەت بە کەسێتی.

٥ــ **رۆمانی کۆمەڵگاخواز**: رۆمانی سەبارەت بە کۆمەڵگا.

٦ــ **رۆمانی فەرموولەی کەسێتی خواز**: رۆمانێک لە سەر بناغەی تیۆر و فەرموولەی ناسینی کەسێتی.

٧ــ **رۆمانی فەرموولەی کۆمەڵگاخواز**: رۆمانێک لە سەر بنچینەی تیۆر و فەرموولەی ناسینی کۆمەڵگا.

PDF4Kurd

رۆمانی سەدەی بیستەم

نووسەر: دەیڤید دەیچز (David Daiches)
جان ستۆلووردی (Jon Stallworthy)

ساڵانی ١٩١٢ تا ١٩٣٠ زاینی «چاخە زێڕینە» ی رۆمانی مۆدێرن و بەرهەمی رۆماننووسانێکی وەکوو: جۆزێف کۆنراد، جەیمز جۆیس ، دی ـــ ئێچ لارێنس ، ڤێرجینیا ڤۆڵف و ئی ئێم فۆرستەر بوو.

گۆڕانکاری تەکنیک و روانگەکانی ئەدەبی چیرۆکی لەم سە ردەمەدا بە گشتی سێ هۆکاری بوو. یەکەم هۆکار ئاگادار بوونی نووسەران لەو پێش بەستێنە چیرۆکە گشتییە بوو کە ئەوانی لە هەڵکڕاندن و لێحاڵیبوونێکی هاوبەش سەبارەت بە ئەزموونگەلێکی گرینگ دەگەڵ خەڵکی رەشۆکی و ئاساییدا یەکگرتوو دەکرد ، کە ئەمە ئیدی نەمابوو. لە رۆمانی سەردەمی ڤیکتۆریادا دەکرا قەیرانە سەرەکییەکانی گەڵاڵەی چیرۆک لە گۆڕانکاری پلەوپایەی کۆمەڵایەتی یان بارودۆخی ئابووری و ماڵ و سامانی کەسێتیە سەرەکییەکاندا نیشان بدرێ، بەڵام ئەم بایەخە گشتییانەی رۆمانی سەردەمی ڤیکتۆریا لە رۆمانی مۆدێرندا جێگای خۆیان داوەتە چەندان چەمکی تایبەتی‌تر لە بایەخەکان کە پاڵپشتیان زیاتر بە سەلیقە و هەستی ناسیاری خودی رۆماننووسەکانەوەیە، نەک بە بیرۆکەی گشتییەوە. ڤیرجینیا ڤۆڵف (لە باسێکدا سەبارەت بە جین ئاستین) دەنووسێ: «بڕوا پێکردن بەوەی کە هەڵکڕاندن و لێحاڵیبوونی کەسانە و تایبەتی ئێمە بە لای دیترانیشەوە

PDF4Kurd

بەڕاست دەناسرێن ، ئێمە لە سنوور و کەندوکۆسپە تایبەتییەکانمان رزگار دەکات.» بەڵام ڕۆماننووسە مۆدێرنەکان ئیدی نەیاندەتوانی بڕوایەکی ئاوایان هەبێ. بەڵکوو دەبایە ڕوویان کردبایەتە کەسێتی و لە بۆ دۆزینەوەی چەندان هۆکار بە مەبەستی بڕیار دەرکردن سەبارەت بەوەی کام لایەنی ژیانی مرۆڤ خاوەنی گرینگییە «بە وتەیەکی دیکە ، بۆ هەڵبژاردنی یاساگەلێک بۆ مەبەستی هەڵبژاردنی بابەتی بەرهەمەکانی خۆیان»، لە زەوق و سەلیقەی تایبەتی خۆیانیان کەڵک وەردەگرت. سەبارەت بەم هۆکارە ، نووسەرانی مۆدێرن لێبڕابوون دروست بوونی بڕوای خۆیان سەبارەت بە گرینگبوونی ئەو ئەزموونە مرۆڤایەتییانەی کە بە نێوی بابەتی بەرهەمەکانیانەوە هەڵیاندەبژارد، بۆ خوێنەرانیانی بسەلمێنن. بەم چەشنە کاری ڕۆماننووس بە هۆی ئەو تەکنیکانەوە کە لە پەخشانی خۆیدا دەکاری دەکردن ، دژوارتر بوو، چوونکە ئیدی دەبایە لە جیاتی کەڵک وەرگرتن لە بایەخە ئامادەکان کۆیەکی تازەی لە بایەخەکان بنیات بنایە. ڤیرجینیا ڤۆڵف تێکۆشا بۆ چارەسەرکردنی ئەم گرفتە بڕێک لە تەکنیکەکانی شیعر لە ڕۆمانەکانیدا دەکار بێنێ هەتا لەم ڕێگەوە هەڵکڕاندنی تایبەتی ڕۆماننووسی لە بایەخ و گومانی ئەوی سەبارەت بە جیهان نیشان دابێ . لە لایەکی دیکەوە ، جەیمز جۆیس هیچ هەوڵی نەدا تاکوو ڕوانینێکی تایبەتی یەکە کاریگەر بکات ، بەڵکوو لە دژەکردە بۆ ڕووخاندنی بایەخە گشتییەکان ، چەشنە نووسینەوەیەکی ڕەچاو کرد کە دەلالەتە جۆراوجۆرەکانی ئەو، دەربڕینی هاوکاتی ڕوانگە جیاوازەکان بێت و نووسەر لەم دۆخەشدا وێڕای پاراستنی بابەتخوازیی«عینیت گرایی» فرەلایەنە ، نەبێتە پشتیوان و پارێزەری هیچکام لەم ڕوانگانە و ــ ئەڵبەت ئەم چەشنە نووسینە پێویستی بە پسپۆڕییەکی بەرچاو لە بەستێنی تەکنیکەکانی چیرۆکنووسیندا بوو. ـ

PDF4Kurd

دووهەم هۆکاری گۆڕانکاری تەکنیک و روانگەکانی رۆمانی مۆدێرن ، هەڵکڕاندنێکی تازە لە چەمکی زەمان بوو. لە رۆمانی سەدەی بیستەمدا، ئیدی زەمان بە هەودایەک لە کاتە یەک لە پاش یەکەکان دانادرێ کە بڕیار وابێ رۆماننووس بە نۆرە و جاروبارە بە نیگایەکی مەبەستدار و بە ئانقەستەوە بۆ رابردوو پێشکەشی بکات، وەکوو(ئەم بابەتە وەیادی هێناوە کە ...، یان وە یادی هاتەوە کە ... و . . .) بەڵکوو پڕۆسە و رەوتێکی بەردەوام لە زەینی تاکدا دادەندرێ کە لەوێدا ، رووداوەکانی رابردوو بەردەوام دەڕژێنە زەمانی ئێستاوە و روانینی دووبارە بۆ رابردوو دەگەڵ پێش‌بینینی داهاتوو ئاوێتەی یەکدی دەبن. ئەم هەڵکڕاندن و بۆچوونە نوێیە بۆ زەمان ، پێوەندییەکی چڕوپڕی دەگەڵ سێهەم هۆکاری کاریگەر لە گۆڕانکارییەکانی رۆمانی مۆدێرندا هەیە: تێفکرینە تازەکان سەبارەت بە سروشتی زە ین کە بە چەشنێکی گشتی لە توێژینەوە و کۆڵینەوە رێخۆشکەرەوەکانی زیگمۆند فرۆید و کارل گۆستاف یۆنگدا سەبارەت بە ئاوەڵناوی ناهۆشیار «نەست و ناهۆشیار»ەوە خۆیا دەبێ. بەڵام هەروەها بەشێک لە روانگەی زاڵی زەمان بوو و تەنانەت لە رۆمانی ئەو نووسەرانەشدا کە بەرهەمەکانی هیچکام لەم دوو دەروونناسەیان نەخوێندبۆوە ، بەرچاو دەکەوت. بە پێی ئەم تێفکرینە نوێ یانە ، زەینی مرۆڤ خاوەن سروشتێکی چەند لایەنەیە ، رابردوو بەردەوام لە یەکێ لە لایەن و رووکەشەکانی زەینی ئێمەدا ئامادەیە و هەمیشە کاریگەری بە سەر دژەکردەکانی ئێستای ئێمەدا هەیە. لە فەرەنسادا مارسێل پرووست لە ماوەی زنجیرەی چەند بەرگی رۆمانی بەرزی «بە دووای زەمەنی لە کیس چوودا» لەم بابەتەی کۆڵیبۆوە کە چۆن رابردوو کاریگەری بە سەر ئێستادا دەبێ و چۆن بیرەوەری دۆخ و قاوغ ئەداتە زەینییەتی ئێمە. ئەم روانگەیە کە دەڵێ (ئێمەی مرۆڤ لە

PDF4Kurd

بیرەوەری بەدەر هیچ نین ، زەمـانی ئێستای ئێمـه کـۆی داهـاتی رابـردووی ئێمەیە ، کە بە لێکۆڵینەوە لە زەینی ئینساندا، دەتوانین سـەرەنـدەری هـەمـوو شتێ سەبارەت بە ئینسان بکەین ، بـە بـێ ئـەوەی پێویـست بـێ چاوەنـواڕی تێپەڕبوونی ساڵژمێری زەمەن بین هەتاکوو ئەوانـە لـە بـارودۆخی دژواردا بـە ئێمە بناسێنێ ،) ئـەمانـە بـە زۆرە ملـە و چـارە ناچـار بوونـە هـۆی شـۆڕش و گۆڕانکاری لە تەکنیکی رۆماننووسیدا ، لە بەر ئەوەی ئیـدی رۆمـاننووس لـە جیاتی ئەوەی ڕووداوەکانی ڕۆمـان بـە چـەشـنێکی راستـەوخـۆ لـە مـەودای زەماندا بەرنە پێشەوە، دەیانتوانی بە کۆڵینەوە لە قووڵایی زەیـن و بـیرەوەری کـەسـێتییەکـان ، رۆمانێـک بنووسـن کـە بـە رواڵـەت تاقە رۆژێکـی ژیـانی کەسێتییەکی سەرەکی لە خۆ دەگرێ (وەکوو رۆمانی *ئـوولیسی* جـەیمـز جۆیس و *خاتوو دەلۆوی* ڤیرجینیا ڤۆڵف).

ئەم روانگەیە سەبارەت بە کردەی هاوکاتی ڕووکەشەکانی چـەنـد لایـەنـەی زەین وێڕای ئەو روانگەیەی کە زەمان بـە پڕۆسـەیـەکـی بـەردەوام دادەنـێ، نەک کاتە پچڕپچڕە جیا لە یەکەکان، بەو مانایە بوو کە رۆماننووسـەکـان لـە جیاتی ئەوەی گەڵاڵەیەکی دەرەکی لە گێڕانەوەیەک لە سەر بناغەی نەریتی زەمان بە دەستەوە بـدەن، وایـان پـێ باشـتر بـوو لـە زەیـنی کـەسـێتییەکـانی چیرۆکەکانیاندا بین بخۆنەوە و لەم ڕێگەیەوە سەربووردی ئە وان بگێڕنـەوە. تە کنیکی » شەپۆلانی زەیـن« کـە نووسـەر وێـڕای کـەڵـک وەرگـرتن لـەو تێدەکۆشێ بنەمای زەینیی کەسێتییەکان راستەوخـۆ و بـە بـێ گێڕانـەوەی تـە واو عەیار و بێ کەم و کووڕی نیشان بدات، لە دەیەی ١٩٢٠ دا بە چـەشـنی میتۆدێکی تازە و گرینگ لە رۆماننووسیندا دەکار کرا . ئەم تـەکنیکـە، لانی کەم بۆ ئەو کەسانەی کە هەر خوو و خدەیان بە تـەکنیکـەکـانی پێـشووتری رۆمانـەوە گرتبـوو ، خوێندنـەوەی دژوارتـر دەکـرد، لـە بـەر ئـەوەی هـیچ

PDF4Kurd

«دەروازەی ڕێنوێنی»یەک دەکار نەکرابوو هەتاکوو خوێنەر بتوانێ زانیاری سەرەتایی پێویست لە بۆچوونە ناو جیهانی ڕۆمانەکە وەدەست خات، بەڵکوو ئەم زانیارییانە هاوکات دەگەڵ بەرەو پێشەوەچوونی ڕووداوەکانی ڕۆمان، لە زەینی کەسێتییەکانەوە و لە نێوان دژکردەی ئەوان سەبارەت بە زەمانی ئێستا و وێڕای دەنگدانەوەکانی زەمانی ڕابردوو، وەچنگ دەکەوت. ڕۆماننووسان بە پێچەوانەی ئەو کارەی لە ڕابردوودا «باو» بوو، سەری تاڵە دەزوویەکیان بۆ خوێنەر دانەدەنا هەتاکوو سەرەندەری چۆنیەتی هەموو شتێ بکات، چوونکە بە بڕوای ئەوان ئەم کارە لێحاڵیبوون و هەڵکڕاندنی ڕاستەوخۆی خوێنەر ڕەفز دەکاتەوە. بەڵام لە گەڵکوو خوێنەر فێر بێ کە چۆن ڕێگای خۆی لەم وڵاتە بە بێ نیشانەی ڕێنوێنییەدا بدۆزێتەوە، وردبینیێکی تازەی لە بەستێنی ئیدراک «لێحاڵیبوون» و جوانییەتازەکانی هەرێمی ناسیاری ڕاستەقینەدا وەدەست دەکەوێ.

سەرنجدان و وردبوونەوە لە «شەپۆلانی زەین» و وەیادهاتنەوەی فیکرەکان لە زەینی تاکدا، لێبڕاوانە گەیشتە ئاکامی جەخت کردن لە سەر تەنیایی سروشتی تاک؛ لە بەر ئەوەی هەر زەینییەتێک خۆی لە خۆیدا تاکە و جیاوازی دەگەڵ زەینەکانی دیکەدا هەیە و؛ چما ئەم جیهانە ڕاستە قینەیەش کە تێیایدا دەژین هەر ئەم جیهانە تاک و کەسێتییەی ناو زەینی ئێمە بێ، چما ئەو بایەخە گشتی‌یانەی کە لە ناو کۆمەڵگادا مەجبوورین لە قسەدا یارمەتیدەری بین، ئەو بایەخە ڕاستەقینەیە نین کە واتا دەدەنە کەسێتی ئێمە، دە یجا هەمووومان بەرحوکمی ئەوەین کە لە بەندیخانەی زەینییەتی سەرەندەر نەکراوماندا درێژە بە ژیان بدەین. چلۆن دەتوانین لە جیهانێکی ئاوهادا هەڵس و کەوتمان دەگەڵ دیتراندا هەبێ؟ ئەو فیگۆرە گشتییانەی کە کۆمەڵگا بە سەر ئێمەیدا دادەسەپێنێ؛ ببڕابڕ ناتوانێ دەگەڵ پێداویستییەکانی

PDF4Kurd

ناخ و هەناوماندا سازگاری هەبێ . ئەم فیگۆڕانە بە واتای ناحەزی و شەوەجیاواز و بە بێ دەروونن و چەشنێک هاوتابوونی گەندەڵ بە سەر جوانییەکانی بێ سنووری ئەزموونەکانی مرۆڤایەتیماندا دادەسەپێنن .
بێتوو هەوڵ بدەین بە چەشنێک سروشتی ڕاستەقینەمان نیشان بدەین، کاتێک ئەو هەوڵدانە لە لایەن سروشتێکی دیکەوە بخوێندرێتەوە کە کەسێتییەکی تەواوەن جیاوازی دەگەڵ ئێمەدا هەیە، حەتمەن خەراپی سەرەندەر دەکات. بەم هۆکارەوە، نێوەرۆکی زۆربەی ڕۆمانە مۆدێرنەکان بریتین لە ئیمکانی پێکهاتنی ئەوین و پێکهێنانی هەڵس و کەوتی سۆزخوازانە لە نێو زەینە تاک و تایبەتەکاندا.نێوەرۆکی ڕۆمانەکانی جۆیس و ڤۆڵف و فۆرستەر و کۆنراد(لە ئەندازەیەکی کەم و زۆر جیاوازدا و نەک هەمیشە بە چەشنێکی ڕاستەوخۆ) ڕوخسارگەلێکی جیاواز هەر لەم نێوەرۆکەن. تەقالا و هەڵسووڕانی لیئۆپووڵدبلوم لە ڕۆمانی *ئوولیس*دا بۆمەبەستی پێکهێنانی هەڵس و کەوتی ڕۆحانی یە و دوورەپەرێزی مەجبوورانەی ئەو، حاڵ و ڕۆژی مرۆڤ لە ڕوانگەی ڕۆماننووسەوە بە چەشنێکی هێمایین و سەمبۆلیک نیشان دەدا. فۆرستەر بە توێژینەوە لەو عورف و نەریتانەی کە بە ڕواڵەت ژین و ژیان ئاسانتر دەکەن، بەڵام لە ڕاستیدا دەبنە دژی پێکهاتنی پێوەندی ڕاستینەی مرۆڤایەتییەکان، ڤۆڵف بە ویناکردنی پێوەندی نێوان هەوجێی زات و سروشت بۆخەڵوەت و هەوجێی زات و سروشت بە هەڵسوکەوتی ڕاستەقینە،دەست دەکەن بە لێکۆڵینەوە لە سەر چۆنیەتی ژین و ژیانی ئینسان لەم خولە نوێیەدا . نێوەرۆکی هەموو ڕۆمانەکانی لاڕنس، پێوەندییەکانی مرۆڤە و ئەم نووسەرە تەواوەتی ماوەی نووسەرایەتی خۆی کەم و زۆر لە پێناوی ئەم توێژینەوەیە سەبارەت بە ڕوخساری ئاڕمانج خوازانەی ئەم پێوەندیەدا تەرخان کرد. بە بڕوای لاڕنس عورف و نەریتە بە بێ ڕۆحەکانی

PDF4Kurd

کۆمەڵگا،چەمک گەلێکی وەکوو کردەوەی پەسند و شیاوی رێز و دەغەڵبازییەکان و جامەلووسیکیە باوەکانی ژیانی چینی نێوەڕاستی کۆمەڵگا وەکوو دەسەڵاتخوازی و پووڵ و پارەپەرەستی و داواکاری سەرکەوتن، پێوەندییەکانی مرۆڤ زۆر بە سانایی لە نێوەرۆکی رەسەنی خۆی بەتاڵ دەکەن . بە متمانەوە دەتوانین بڵێین : درەوشاوەترین رۆمانە مۆدێڕنەکان سەبارەت بە دژواربوون و لە هەمان حاڵدا لێبڕانی ئینسان بوونە . لە راستیدا، ژیانی مرۆڤ لەم رۆمانانەدا هەروەها چەتوون و بێ سەرەوبەرەیە. بەڵام ئاگاداربوون لەو شتەی کە دیترانیش ئەم دژوارییەیان هەیە (ئاگادارییەکی کە لە رۆمانی *ئوولیسوس*دا زۆر عالی کاریگەری دەبێ و فۆرستەریش بە تەوس و توانجێکی زۆرەوە دەینوێنێ) ،دەتوانێ هەم رووناک کەرەوە و هەم هێمنایەتی بەخش بێت .

ئەڵبەت تەواوی رۆماننووسانی ئەم خولە سەرقاڵی ئەم نێوەرۆکانەی سەرەوە نەبوون و تەکنیکی نوێی شیاوی ئەم نێوەرۆکەیان دەکار نەکرد. رۆماننووسانی «بەڵگەنامە نووس» وەکوو ئارنۆڵد بنێت و جان گاڵزوردی و ئێچ ـ جی ـ ڤۆڵز لانی کەم لە برێک لە رۆمانەکانیدا ـ زۆر جار بە پسپۆڕییەکی زۆرەوە روخساری بەرەو گۆڕانکاری کۆمەڵگایان وێنا کردووە و بە کردەی کەسێتی رۆمانەکانیان، زانیاری و هاودەردییەکی زۆریان لە تۆمارکردنی لایەنە جۆرانجۆرەکانی ئە م گۆڕانکارییە لە خۆیانەوە نیشان داوە. ویرجینیا ڤۆڵف ناوی ئەم چەشنە نووسەرانەی نابوو «مادە خواز = مەتریالیست» ، چونکە بڕوای وابوو کە ئەمانە رواڵەت دەنوێنن و بەس، ئیدی لەو لایەنانەی زەین یا ژینی ناوەکی و راستیی ئێمە ناکۆڵنەوە کە لە خۆگری سروشت و هەناوی ئێمەن . لەبەر ئەوەی ڤۆڵف بۆ دادوەری سەبارەت بە بەرهەمی ئەو نووسەرانە یاسا و رێسای ناشیاوی دەکار دەکرد،

PDF4Kurd

رەنگە بتوانین بڵێین دادوەرییەکەی ناعادڵانە بووە. وێـڕای ئـەمانـە، رەخنـەی ئەدەب لەم خولی هاوسەردەمەدا درووستی بیر و بڕوای ئەوی سـەلمانـدووە. لـە زۆربـەی ئـەدەبی چیرۆکـی مۆدێڕنـدا (بـەڵـکەم لـە هـەمـوان زیـاتر لـە *ئوولیس*دا) پاژەکانی رووکەشـی سـەرەوەی چیـرۆک کـە دەڵـێی خـاوەنی پێوەندییەکی لۆژیکی نـین، لـە راسـتیدا بنـەمـای ژێـرەوەی ئـەویـان لـە هـەر بابەتێکەوە حەشار داوە. ئەمە یەکێ لە داهاتەکـانی ئاوێتـە کـردنی ریـالیزم و سەمبۆلیزم، یان تێکەڵ کردنی شیمانەی رووداو و قەومـانی رووداوێـک لـەم سەردەمەدایـە و دەلالـەتێکـی هـەمیـشەییـە . ئـەڵـبەت لـە ئـەدەبی چیرۆکـی درەوشاوەی هـەمـوو سـەردەمێکـدا، ئاوێتـە کـردنی ئـاوا دەکـردرێ، بـەڵـام نووسـەرانی مۆدێـڕن لـە چـاو پێـشینیانی خۆیـان ئـەم پێکـەوە ژیانـەیـان بـە خۆهۆشیارییەکی زیاترەوە پێکهێنا.

تێبینی و پەراوێزەکان:

١ـ رەوتی شـەپـۆلانی زەیـن: شـێوازی نووانـدنی دەروون و زەیـن و هۆشـی مـرۆڤ لـە چـیرۆک و رۆماننووسیندا، فارسەکان پێیدەڵێن «پروسەی سیّال رهن»، لە کوردیدا بە رەوتی شەپۆلانی زەین و پرۆسەی سێڵاوی هۆش دەناسرێ.

٢ـ جوزێف کۆنڕاد: (١٩٢٤-١٨٧٥) رۆماننووسی بە رەگەز پۆڵـاندیایی کـە بـەرهـەمـەکـانی بـە ئینگلیـزی دەنووسی. لۆرد جیم ـ لاوی ـ دڵی تاریکی ـ لە چاوی رۆژئاواییەکەوە، لە رۆمانەکانی ئەون.

٣ـ جەیمز جۆیس: (١٩٤١-١٨٨٢) رۆماننووسی ئیرلەندیایی خاوەن رۆمانی ئۆلیسووس و وێنەی هونەرمەند لە تافی لاویدا و فینەگانەکان و کۆچیرۆکی دوبلێنییەکان.

٤ـ دی ئێچ لارنس: (١٩٣٠-١٨٨٥) رۆماننووسی ئینگلیزی و خاوەن رۆمانی خـاتوو چـەتـرلی ـ رێـوی ـ ئەوین لە ناو کۆما یۆنجەکاندا و . . . .

٥ـ ڤیرجینیا ڤۆڵف: (١٩٤١-١٨٨٢) خاتوو رۆماننووسی ئینگلیزی و خاوەن رۆمانی شـەپۆلـەکـان ـ خـاتوو دەلۆڤی ـ بەرەو فانووسی زەریایی و . . . .

٦ـ ئی، ئێم، فۆرستەر: (١٩٧٠-١٨٧٩) رۆماننووس و رەخنەگری زۆر نێوداری ئینگلیـزی و خـاوەن کتـێبی تیۆری «لایەنەکانی رۆمان» و رۆمانی گەشتێ بە ئیندیادا.

٧ـ زیگمۆند فرۆید: (١٩٣٩-١٨٥٦) دەروون ناس و دەروون توێژەری نەمسایی «ئۆتریشی».

٨ـ کارل گۆستاڤ یۆنگ: (١٩٦١-١٨٧٥) دەروون ناسی سویسڕایی، لە پێشدا قوتابی فرۆید بوو، لە پاشان شێوازێکی جیاوازی گرتە بەر و بۆ ناسینی دەروون بایەخی دەدایە سەمبۆل و تۆتەمەکانی مرۆڤ.

٩ـ مارسێل پرۆست: (١٩٢٢-١٨٧٥) رۆماننووسی مۆدێڕن و نێوداری فەرەنسی و خـاوەن رۆمـانی هـەشـت بەرگی «بە شوێن زەمەنی لەکیس چوودا» و . . .

PDF4Kurd

سەرەتایەک بۆ رۆمانی مۆدێرن

نووسەر: ئارنۆصد کێتص (Arnold Kettle)

ئا:یەکەم چارەکی سەدەی بیستەم

بە چیرۆکەکانی جۆزێف کۆنرادەوە «Joseph – conrad» رۆمان بووە خاوەن شوناسێکی سەدەی بیستەمی و ئەمەش هەر بە هۆکاری زەمەنی بڵاوبوونەوەی بەرهەمەکانی ئەوەوە نیە، بەڵکوو روانگەی مێژوویی بە گشتی گۆڕانکاری بە سەردا هات. جیهانی رۆمانی *ناسترۆمۆ* nnastromo «ناوی یەکێک لە رۆمانەکانی کۆنراد» جیهانی ئەمپریالیزمی سەردەمی نوێ، شەڕ و توندوتیژی و هۆردووگاکانی کاری بێگاری ـ بە زۆری ـ جیهانی ئینسانی دەربەدەر و ئاوارە و دەروون شێواوی خەڵکی ئاسایی و رەشۆکییە، ئەویش بە چۆنیەتییەکی وەها قووڵ و بەرین و بەربڵاوەوە کە دەگەڵ هیچ بڕگەیەک لە مێژووی ئەزموونەکانی رابردووی ئینساندا بەراورد ناکرێ.

دارِمانی کۆمەڵگای بۆرجوایی سەردەمی ڤیکتۆریا گەیشتۆتە قۆناغێکی دژوارتر کە لە رۆمانی «*بڵندایيە باگرەکان*»ی ئێمیلی برۆنتێدا پێش بینین کرابوو، ئەو قۆناغەی کە ئیدی تەواوی دەمامکەکانی دووڕوویی و خۆ بە چاک نواندن و خۆ بە خاوەن ئاکاری پاک و خاوێن و باش نواندن لابردراون و گێرە و کێشمەوکێشەی وەکوو شەڕی نێوان خەڵکی رەشۆکی، قەیرانێکی ئابووری چاوەڕوان نەکراو و پێکدا هەڵشاخانی شۆڕشگێڕانەی چینە دژ بە یەکدییەکان، تایبەتمەندییەکی راستەوخۆ و خۆیایان بە خۆوە گرتووە.

PDF4Kurd

سەیر و سەمەرە نیە کە راویژی زۆربەی بەرهەمەکانی سەدەی بیستەم، بێج لەو روانگەیەی کە لەواندا هاتۆتە ئاراوە، راویژێکە کە لاوی کە و رەها نەبوون «نەبوونی رەهایەتی». تەنانەت لە رۆمانەکانی خاوەنگەلی هێدی و هێمنترین خووخدە، خاوەن سروشتی هەرە زەریف و بە رواڵەت دوورەپەرێزترین رۆماننووسانی سەدەی بیستەمدا یانی کەسانێکی وەکوو ئی ـ ئێم ـ فۆرستەر و ڤیرجینیا ڤۆڵف هەستی گوشار و بێ ئەمنایەتی تەواوەن لە بەرچاوە .گشتمان وای دادەنێین کە بە هۆکاری ئاڵۆزکاوی لە رادەبەدەری ژین و ژیان لەم سەردەمە نوێیەدا، هەروە ها بە هۆکاری نەبوونی سەقامگیربوون و نەبوونی رەهایەتی لەم سەردەم و زەمانەی شۆڕشگێڕییەدا کە هەموو شتێ بەردەوام گۆڕانکاری بە سەردا دێ، چیرۆکنووسینیش لە رادەبەدەر دژوارە. لەم نیگایەدا ، بارودۆخی گشتی کۆمەڵگای ئینگلیزی لەم پەنجا ساڵەی ئەم دواییانەدا، حەتمەن ئەم روانگەیە دەسەلمێنێ.

ئەڵبەت لەم نووسراوەیەدا، مۆڵەتی شیکاری کردن یا ئاخافتنێکی هەمە لایەنەمان سەبارەت بە بارودۆخێکی ئاوا ئاڵۆزکاو و مایەی سەرەگێژە نیە و منیش لە جیاتی هێنانە ئارای ئاکام گرتنە گشتییەکان کە لە نووسراوەیەکی ئاوا کورتدا ناسەلمێندرێن، هەر دەمهەوێ ئاماژە بۆ چەند خاڵێکی گرینگی ئەم باسە بکەم:

١ـ خاڵی هەرە بەرچاو لە برێ لایەنەوە سامناکترین تایبەتمەندی گۆڕانکاری رۆمان لە سەدەی بیستەمدا قەڵشت و مەودایەکی بەرەو زۆربوونە کە لە نێوان رۆمانە «باشەکان» و رۆمانە گشتخوازەکاندا پێکهاتووە. لە لایەکەوە، زۆربەی ئەو رۆمانانەی کە دادوەران و رەخنەگرانی رووناکبیر زۆریان بە سەردا هەڵدەڵێن و پێیان بایەخدارن، تەقریبەن خەڵکی ئاسایی هەر نایانخوێننەوە (لە سەردەمێکدا کە والتر سکات و چارلز دیکەنز رۆمانیان دەنووسی، بارودۆخ

PDF4Kurd

ئاوا نەبوو) لە لایەکی دیکەوە رووناکبیرانیش بە دید و نیگایەکی زۆر سووکایەتی پێکردنەوە دەڕواننە ئەو کتێبە عامخواز و پڕفرۆش و نیوە رووناکبیرانەیەی کە زۆرینەی خەڵقی رەشۆکی پەسندیان دەکەن ، رووناکبیران ئەم کتێبانە هەر ناخوێننەوە. داهاتەکانی ئەم بارودۆخە هەر وەک هۆکارەکانی، جۆرانجۆرە. بە بازرگانی بوونی ئەدەب، نەک هەر کاریگەرییەکی کارەسات سازی بە سەر مەزندەکردنی خەڵکەوە بۆ پەسندکردنی کتێب داناوە، بەڵکوو هەر وەها بۆتە هۆکاری ئەوەی کە نووسەری «باش» هەستێکی بەهێز دایبگرێ کە مرۆڤێکی تەنیا و گۆشەگیرە و دەڤەرێکی زۆر سنووداری لە ئەزموونەکانی ئینسانی بە سۆنگەی رەزابوونی بەردەنگانێکی بە ئەژمار کەمەوە داوەتە بەر لێکۆڵینەوە . یەکێ لە ئاکامەکانی ئەم کارە ئەوە بوو کە لە زەینی ملیۆن بە ملیۆنی خەڵقی رەشۆکیدا، ئەدەبی «باش» بە راستی بە واتای تەم و مژ و دەستکرد و تەواوی تایبەتمەندییەکانی فیکری و کۆمەڵایەتی کردەی رووناکبیرانە دادەندرێ؛ لە عەینی حاڵدا، ئیدی زۆربەی نووسەرانی هزرساز خوازیاری خۆشەویست بوون لە لایان خەڵکی ئاساییەوە نین و هەر وەها بە چاوی سووکایەتی پێکردنەوە دەڕواننە خۆشەویست بوونێکی لەم چەشنە.

٢ـ بەم چەشنە، لەبەر ئەوەی ئیدی نووسەران خۆیان بە مولتەزەم نازانن تاکوو بەرهەمێک بنووسن کە بە چەشنێک بە گشتخواز دابندرێن، مەیل و لایەنگری ئەو دەستە نووسەرانەی کە لە بنەماڵەی توێژی رووناکبیری چینەکانی ناونجی کۆمەڵگادا لە دایک دەبن، یان خولق و خووی ئەم توێژەیان گرتووە بۆتە ئەوەی کە سەرقاڵبوونی فیکری خۆیان تا دەتوانن خەریکی کۆڵینەوە لە بەستێنی پسپۆڕیی حەساسییەتێکی تایبەت بۆ تاک و زیاتر زۆر ناتیپیکاڵ بکەن. تیۆر و بیرۆکەکانی دەروون زانستەکی فرۆید و

PDF4Kurd

یۆنگ، هەروەها لایەنگەلێکی تایبەت لە نووسراوەکانی دەستایۆڤسکی و مارسیل پرۆست و بەرهەمە سەیروسەمەرە و دوژمنانەکانی کافکاشدا ئەم مەیلەیان توندوتیژتر دەکرد. هەستی گۆشەگیربوونی هونەرمەند ـ رووناکبیر لە کۆمەڵگای هاوسەردەمدا، لە بەرهەمەکانی کافکادا دەگاتە تەشقی خۆی، ئەو بەرهەمانەی کە لەواندا مەترسی و کابۆس دەبێتە راستەقینە و تاک لە جیهانێکدا گرفتار بووە کە نەک هەر لە گەڵ خودی ئەودا دژایەتی دەکردرێ، بەڵکوو رواڵەتەن کردەی مرۆڤیش کاریگەری بە سەردا دانانێ. شێوازی تێفکرینی سەلماوی ناو زۆربەی ئەو بەرهەمانەی هاندەری هزر لە سەدەی بیستەمدان، لە رادەبەدەر رەش بینانە و دەروون پەرێش و هیوا براوانەیە.

٣ـ تەنانەت لە بەرهەمی بەرچاوترین نووسەرانی ئەم دەورەیەدا (کۆنراد و لارنس و جۆیس) شەڕ و کێشەی نێوان رۆماننووسان و هەوێنی خاوی رۆمانەکەیان زۆرکات شەڕێکی نابەرانبەرە. هیچکام لەم نووسەرانە پێملی لایەنە گەندەڵەکانی کۆمەڵگای خۆیان نابن، بەڵام لە عەینی حاڵدا هیچکامیان هێز و توانای گەیشتن بە فەلسەفەیەکی تایبەت و لە ئاکامدا دید و بۆچوونێکی هونەری کامڵیان نیە هەتاکوو بەم پێیە توانایان هەبێ بە چەشنێکی تەواوەن رازی کەرەوە لە تەک ئەو دونیایەی سەروکاریان لە گەڵیدا هەیە رووبەڕوو بنەوە و بەسەریدا زاڵ بن. هەست کردنی گوشار،نەبوونی هێمنایەتی وێڕای نەبوونی متمانە بە زات و سروشتی خود (هێمنایەتی لە هەر نووسەرێکدا، چ فیلدینگ و چ تالستۆی)، ئیجازی لە رادەبەدەر (چڕکردنەوەی بێ سنوور) و مەیلی بەردەوام بەرەودواکەوتن لە سنووری ساخ و سڵامەتی دەروون بۆ نووسینی پڕ لە رەمز و نەهێنی، تەم و

PDF4Kurd

مژاوی و بگێڕەوەی راپەڕینی دەروونی کە بە پێچەوانەی دەروشانەوەی رۆمانە مۆدێرنەکان لە بەرچاوە، هەر لەم کارەوە سەرچاوە دەگرێ.

٤ــ لە شانی رۆمانی نووسەرانێکی وەکوو کۆنراد، ڤیرجینیا ڤۆلف، لارێنس،جەیمز جۆیس و فۆرستەردا، لەم سەدەیەدا هەروەها بڕێک رۆمانی دیکەش لە روانگەی چینی کرێکارەوە بە واتای تایبەتی وشەوە نووسراوە کە ئەمە روانگەیەکی لە بنەڕەتدا جیاوازە.

هەرکام لەم رۆمانانە بایەخی تایبەتی خۆی هەیە و لەم نووسراوەیەدا ناتوانین بەو چەشنەی شیاوە باسیان لەسەر بکەین. بەس هەر لە رۆمانی «*مرۆخۆشەویستانێک بە شەڵواری کۆنەوە*» لە نووسینی رابرت ترسال و رۆمانی *کوایرێکی سکاتلەندیایی* نووسراوەی لوویز گراسیک گیبۆن وەکوو رۆمانهایەکی گرینگ و راچڵەکێنەر باس دەکەن کە لە بەستێنی مێژوویی خۆیاندا گێڕەوەری بەرهەمگەلی بزاڤێکی تازە لە ئەدەبی چیرۆکی دان.

٥ـ لە یەکەم نیوەی سەدەی بیستەمدا ، تەقەلای لە مێژینەی رۆمانی ئینگلیزی بۆ وەدەست خستنی ریالیزمێکی تەواو عەیار و فرەگر ، زۆرکات لە بەستێنی مێژوویی خۆی لاڕێ دەبوو. هاوکات لە گەڵ توندوتیژتر بوون و توندڕۆتر بوونی بابەتەکان، خەبات و تێکۆشان بۆ وەدەست هێنانی روانگەیەکی بەردەوام و هەمەلایەنە سەبارەت بە ژیانیش تا دێ دژوارتر و وزەبەزێنتر دەبێ. بەقەولی مەکسیم گۆڕکی: «مەبەستی زۆربەی خەڵک لە تێفکرین و دایەلۆگ و گوتار ئەمە نیە کە دیاردەکانی ژین و ژیان لێکدەنەوە ، بەڵکوو زیاتر دەیانەوێ هەتا زووترە پەنایەکی ئەمن و ئاسوودە بۆ تێفکرینەکانی خۆیان بدۆزنەوە و چەندان «راستی سەلماو» دیسانەکەش بسمەلمێننەوە.

PDF4Kurd

به رای من، دژواری و گرفتی گەورەی رۆماننووسی سەدەی بیستەم شوناسی ئامێر و هەوێنی کاڵی رۆمانەکانی نیە، بەڵکوو دژواربوونی دەست گەیشتن بە روانگەیەکە کە بتوانێ لە سەر بنچینە و بناغەی ئەو، ئەزموونەکانی ژیانی مرۆڤ خۆیا و بە ئاراوقارا و کۆنترۆڵ کات . هۆکارییەکی تایبەت لە ئارادا نیە کە هونەری باش نەتوانێ لە سەردەم و زەمانەی گۆڕانکاری گەورەی کۆمەڵایەتی مەعنەویدا پێک بێ.بە پێچەوانەوە سەبارەت بە هۆکارە مێژووییەکان و ئەو شتەی هزری ساخ و سەلیم حوکمی بۆدەکا، دەتوانرێ بڕوا هەبێ کە ئەگەر و ئیمکاناتی هونەری بە تایبەت لە دەورەیەکی ئاوادا دەتوانێ ساماندار و دەوڵەتمەند بێ.

ب: دووەم چارەکي سەدەي بیستەم

لە دووەم چارەکی سەدەی بیستەمدا، هیچ رۆمانێکی گەورە نەنووسراوە و لە راستیدا ئەو کتێبانەی کە مرۆڤ پێی خۆش بێ بۆ وەسف کردنیان ئاوەڵناوی «باش» دەکار کات، هەر بە پەنجە دەژمێردرێن. ئەڵبەت بەڵکەم بڕیار وابێ بەرهەمگەلێکی نەدۆزراوەی بلیمەتێک وەدەست کەون یا شایەد نەوەی داهاتوو لەم بەرهەمانەدا کە ئێمە بە دەرەجە سێی دادەنێین، تایبەتمەندیهایەک بدۆزێتەوە کە ئێمە هەرگیز گومانیشمان بۆی نەدەچوو یا سەرنجمان نەدەدایە. بەڵام زیاتر وا دیارە شیمانەی هەیە کە مێژوو نووسانی ئەدەب، ئەم دەورەیە بە دەورەیەکی بەبێ داهات بژمێرن کە رۆمانەکانی بێت و بشخوێندرێنەوە، زیاتر لە حوکمی دیاردە سەیروسەمەرەکانی کۆمەڵگاناسەکی دا دەبن،نەک لە ریزەی هونەری زیندوودا.

بە شیمانە دوو تایبەتمەندی کە لە لێکدانەوە و کۆڵینەوەی رۆمانی ئەم دەورەیەدا زیاتر سەرنج راکێش دەبن، «سنووردداربوون» و «رەش بینین» دەبن. ئەم دوو تایبەتمەندییە تەقریبەن لە یەکدی جیا نابنەوە و هەردووکیان لە

PDF4Kurd

بەستێنی مێژوویی خۆیاندا بە باشی دەناسرێنەوە. سنووورداربوون هەتا رادەیەکی زۆر ئاکامی لاوەکی رەش بینینە، ئەو نووسەرانەی کە بۆیان دەردەکەوێ ناتوانن بە گشتی لە گەڵ جیهاندا رێک کەون، پێیان خۆشە لە تەنیا گۆشەیەکی دوورەچاودا کە کەم و زۆر هەستی متمانە و هێمنایەتی دەکەن، «یانی لە گێروکێشەی دەروونی خۆیان و کەسانێکی وەکوو خۆیاندا» دوورەپەرێزی و گۆشەگیری بکەن. هەر بەم هۆکارەوەیە کە نووسەرانی چینە ناونجییەکان لە سەدەی بیستەمدا دڵیان پێوەیە مرۆڤگەلێکی گۆشەگیر بن و هەر سەرقاڵی دەروون پەرێشی خۆیان بن، یان لە دۆخێکی دیکەدا هەرسەرقاڵی جیهانێکی لە رادەبەدەر سنووردار بن کە خۆیان لەوێدا غەریب و نامۆ هەست ناکەن، بە وتەی یەکێک لە رەخنەگر و توێژەرانی ئەم دواییانە: «لە پێداچوونەوەی ئەدەبی چیرۆکی ئینگلیز لە مەودای دوو شەڕی جیهانیدا، بە متمانەوە دەتوانین بڵێین کە باشترین چیرۆکەکانی ئەم دەورەیە تەقریبەن هەموانیان چیرۆک گەلێکی کەمبایەخن کە کەسێتییەکانیان لە ئەدەبی قەدیمتر و پێشووتردا، زیاتر دەورێکی چکۆڵانەیان دەبوو نەک دەوری گەورە پیاوان و مەزنە ژنان». بڵێی «سنووورداربوون» و «رەشبینین» هەر وشەگەلێک نەبن کە خوێنەرێک بۆ دەربڕینی بیروڕای خۆی سەبارەت بە چیرۆکێک کە سەرنجی ئەوی رانەکێشاوە، دەکاریان دەکات؟ بە رای من بە باس و خواسێکی ئاوا ناتوانین خۆمان لە بابەتی سەرەکی حەشار دەین، ئەم شتەی کە کاریگەری گشتی بەرهەمی رۆماننووسانێکی وەکوو ئاڵدۆس هاکسیلی و جۆرج ئۆروێل و ئارتوور کۆستلەر و گراهام گرین و ئیولین ڤۆ رەشبینانەیە. یا رۆمانەکانی ئەم نووسەرانە کە لە ئاکامدا وێنەیەکی هیوابڕدراوانە و بێ خێرەوبێرە لە حاڵ و رۆژی مرۆڤ وێنا دەکەن، ئەمانە هەر هەڵکڕاندنێکی کەسانە و تایبەت نین، بەڵکوو دەتوانین ئەمانە وەکوو

PDF4Kurd

حوکمێکی دیکە لە رەخنەی ئەدەبدا بسەلمێنین. باس لە سەر ئەوە نیە کە ئەم نووسەرانە بابەتگەلێک هەڵدەبژێرن کە تامەزرۆیی خوێنەر ختووکە نادەن و رۆمانەکانیان سەبارەت بە کۆمەڵگایەک دەنووسن کە هەموو لایەنەکانی مێژینەی لارێیی گەندەڵ بوون لەوێدا لە بەرچاوە. خاڵی گرینگ ئەمەیە کە ئەم نووسەرانە، خۆیان تا رادەیەکی زۆر لە بایەخەکانی کۆمەڵگایەکدا کە وێنای دەکەن بەشدارن، بە وتەیەکی دیکە ئەوان هەر وێناگەرانی گەندەڵبوون نین، بەڵکوو خۆشیان گەندەڵ بوون. ئەڵبەت ئەم پرسیارە دێتە ئاراوە کە بۆچی رۆماننووسی مۆدێرن بەم چەشنە نەبێ؟ رەشبینین و گەندەڵبوون چ عەیبەیەکی تێدایە؟ وای بۆ دەچم وەڵامی سانای ئەو پرسیارە ئەمە بێ کە روانگەی ئاوا، ژیان نزم و داڕماو دەکەن و دەسا هەر ئەمەش بە سەر هونەر دێنن. ئەڵبەت هیچ کەس نایهەوێ چاوی لە حاندی چارەڕەشی و تاواندا بقووچێنێ، یا حاشایان لێ بکا و بڵێ رەشبینین و گەندەڵبوون بەشێک لە ژیانی ئینسانن و دەبێ بە گرینگ دابندرێن ـ نەک بە کەم بایەخ ـ هیچ کەس نایهەوێ حاشا لەوە بکات ئەو شتەی کە لە شانۆی *ماکبێس*دا دەقەومێ بە قەرا چیرۆکی «*زستان*» خاوەن درووستی و گرینگییە. بەڵام دەبێ لە بەر چاوی بگرین، باوەکوو شەکسپیر لە *ماکبێس* دا بە رووناک روانینێکی بێ وێنەوە ئێمە لە گەڵ تەڵە و داوەکانی ناحەزیدا دیوناس دەکات و مۆڵەت و دەرفەتمان نادا لەو راستییە رابکەین، بەڵام ببڕابڕ پێملی ئەم هەستە نابێ کە سروشتی ژیان ناحەز و نگریس یان بێ واتایە، یاخۆ مرۆڤ بوونەوەرێکە کە بێ کیفایەتییەکانی خۆی بەر حوکمی تێداچوونیان کردووە. ئەمە خودی *ماکبێس*ە کە هەتاهەتایە لە ئازاب دایە، نەک وڵاتی سکاتلەند.

PDF4Kurd

ئەمە ئاشکرایە کە کاتێک خوێنەرێک بڕوای وابێ کە ژیان لە رووداوەکانی رۆمانەکانی گراهام گرین دەچێ، ناتوانین بە سانایی بیهێنینە سەر ئەو رایە کە گراهام گرین رۆماننوسێکی گەورە نیە.

وەک هەمیشە دووایین دادوەری بە دەست جیهان و خەڵکی جیهانەوە دەبێ. باوەکوو کاتێ ئەم دادوەرییە درەنگ دەردەبڕدرێ، بمانهەوێ و نەمانهەوێ برێک پڕ بە زار دێتە بەرچاو؛ کەچی بێتوو بڕیار وابێ رەخنەی ئەدەب بە بێدەروون و باندخواز نەبێ، دەبێ سەرچاوەکەی هەر لەم دادوەرییەوە بێ.

تێبینی و پەراوێزەکان:

١ــ جۆرج ئۆرویل: (١٩٥٠-١٩٠٣) نازنێوی ئەریک بلەر رۆماننووسی ئینگلیزی، خاوەن قەڵای ئاژەڵەکان، رۆژانی بێرمە، لات و لووت لە پاریس و لەندەندا، هەروەها رۆمانی خەیاڵاوی و پڕ لە کابۆس و پێش بینینی «١٩٨٤».

٢ــ ئاڵدووس هاکسەلی: (١٩٦٣-١٨٩٤) رۆماننووسی ئینگلیزی کە رۆمانەکانی بە شێوازی زانستی و خەیاڵاوی دەنووسی، خاوەن رۆمانی زۆر نێوداری جیهانی قەشەنگی نوێ و . . . .

٣ــ ئارتوور کۆستلەر: (. . . . — ١٩٠٥) رۆماننووسی مەجارستانی (هەنگری) کە لە پاشان خۆی کردە بەریتانیایی، خاوەن رۆمانی توونیەتی، خەزەرەکان، گەیشتن و گەڕانەوە و . . . .

٤ــ گراهام گرین: (١٩٩١-١٩٠٤) رۆماننووسی ئینگلیزی کە زیاتر بە شێوازی دەروون توێژەرانەی پۆلیسی رۆمانەکانی دەنووسی و خاوەن: کابرای هێمن، باڵوێز، وەزارەتی خۆف و . . .

PDF4Kurd

هێنری جەیمز،
پێشەنگی نوێخوازی لە رۆماننووسیندا

نووسەر :*پیتەر فاکنەر* (Peter Faulkner)

ئەو رۆماننووسەی کە لە هەموان زیاتر تێکوشا هەتا فۆرمێکی نوێی ئەدەبی چیرۆکی لە چاخی مۆدێرندا بخولقێنێ ، هێنری جەیمز (-1843 1916henry – jamez ز،رۆماننووسی ئامریکایی) بوو، کە لە پاشان خۆی کردە بەریتانیایی . هێنری جەیمز بێجگە لەو رۆمان وچیرۆکانەی کە نووسیونی ، وتارێکی زۆریشی لە سەر رەخنەی ئەدەب نووسیوە کە ئەم کارە نیشانەی تامەزرۆیی زۆری ئەو بۆ لایەنەکانی تەکنیکی هونەری رۆماننووسینە. هەر ئەم بابەتە (نووسینی رۆمان و هاوکات دەگەڵ ئەودا ، سەرنجدان بۆ گوتار و تیۆری هونەری رۆماننووسین) لە خۆیدا تایبەتمەندییەکی تایبەت بە نوێ خوازی دەژمێردرێ. هێنری جەیمز لە ساڵی ١٨٨٤ز دا لەو تارێکدا بە نێوی *هونەری ئەدەبی چێروکی* ئاماژەی بەم گۆڕانکارییە کردووە :

«هەتا ئەم دواییانە شیمانەی بوو وایدانێن کە رۆمانی ئینگلیزی بە قەولی فەرەنساییەکان «قسەی لە سەرنیە».

لەوە دەچێ کە رۆمان هیچ چەشنە تیۆر و روانگە و سەرنجدانێکی تایبەت بە خۆی نەبێ کە پشتیوانی بێت و گێڕەوەری بیر و ڕایەکی هونەرمەندانە یان ئاکامی هەڵبژاردن و بەراورد کردن نیە .»

PDF4Kurd

بە بڕوای جەیمز، گۆڕانکاری رۆمان لە چارلز دیکەنز و ولیەم تەکری بەرەو ئێرەوە دەبێ بە خۆش ئێقبالی دابنێین ، لە بەر ئەوەی لەو سەردەمەدا «بەگشتی ئەم بڕوا خۆشباوەڕانەیە و ئەم ڕووانینە ساویلکانەیە» باو بوو کە دەیووت: [رۆمان ، رۆمانە ئیدی ! هەر وەکو دیسێر ، دیسێرە و هەردەبێ قووت بدرێ] لە راستیدا جەیمز دەلالەتی بەوە دەکرد کە ناسیارییەتی تیۆریکی رۆمان بەو چەشنەی کە لە رۆماننووسانی فەڕەنسیدا ـ لە گۆستا فلەوبێرەوە تا ئێمیل زۆلا ـ وەبەر چاو دەکەوێ ، لە بۆ مەبەستی پەسن کردن «کامڵ کردن»ی سەرکەوتنی هونەری رۆمان پێویستە و خودی جەیمز لەو پێشەکییانەدا کە بۆ چاپی رۆمانەکانی لە نیۆیۆرکدا نووسینی (٧- ١٩٠٦) بە ڕادەیەکی هەرە بە هێز و بەردەوام رەخنەی رۆمانی بە زبانی ئینگلیزی نووسی و ئەم ناسیارییە تیۆریکییەی خۆیا کرد .هیچ سەر سوڕمانی پێ ناوێ کە جەیمز لەم پێشەکییانەدا راست و دروست بوونی زۆربەی گریمانەکانی سەردەمی ڤیکتۆریای سەبارەت بە رۆمان هێنایە ژێر گومانەوە .

جەیمز لە وتاری *هونەری ئەدەبی چیرۆکی*دا رەخنە لە رۆماننووسانی دەورەی ڤیکتۆریا دەگرێ کە بۆچی بە دەربڕینی بیرو بڕوای راستەوخۆ ، بە بێ داوا لێکردن، دێنە ناو رۆمانەکانیانەوە .

هێنری جەیمز دەنووسی : «لەم دواییانەدا کە زۆربەی بەرهەمەکانی ئانتۆنی ترالێپ (anhonytrollope)م دەخوێندەوە، زۆر توند هەڵبەزیمەوە کە بۆچی ئەو لەم بەستێنە تایبەتەدا ورد بوونەوەی نەبووە لەو پێ و شوێنانەدا کە دەچێتە پەراوێزەوە یا راستەوخۆ بۆ خوێنەر دەدوێ و رایان بۆ دەردەبڕێ . لە راستیدا پێمل دەبێ کە لە گەڵ هەڤاڵەکەیدا [گێڕەوەری چێروک] کە خوێنەری بە مەحرەم داناوە ، هەر «زاهیر سازی» دەکەن .ترالێپ دەیسەلمێنێ کە ئەو ڕووداوانەی گێڕدرانەوە لە راستیدا هەرگیز نەقەوماون و ئەو دەتوانێ بە هەر

PDF4Kurd

چەشنێک کە خوێنەر پەسندی بێ ، درێژە بە چیرۆکەکە بدات . دەبێ پێی لێ بنێم کە ئەم چەشنە پشت لە ئیلتزام و بەرپرسی کردنە ، بەڕای من جینایەتێکی سامناکە ...)

جەیمز لێرەدا بە چەشنە دەلالەتێک کە رەنگە لەمڕۆدا زۆر کاڵ بێت و پەسند نەبێ، جەخت دەکات کە دەبێ رۆماننووس دەوری خۆی لە پلە و پایەی بگێڕەوەی راستیدا بە کەم نەگرێ. لە گوتاری ئەودا ، پێوەندی سادە و ساویلکانەی نێوان رۆماننووس و مرۆی ئاسایی جێگەی خۆیان دەدەنە بەر پرسایەتییەکی «جیددی» لە هەمبەری خودی بەرهەمدا. جەیمز کاتێ ئاماژە بۆ بەرهەمی ئەدەبی دەکات، جەخت و تەئکید لە سەر یەکیەتی دەق دەکا : «رۆمان، گیانلەبەرێکی زیندووە کە وەکوو هەر گیانلەبەرێکی دیکە خاوەنی ئەندامێکی یەکە و یەکگرتووە ، هەر چەندەش زیاتر لە تەمەنی تێپەڕ بێ ، زیاتر وەدەر دەکەوێ کە لە هەر پاژێکیدا نیشانێک لە پاژەکانی دیکەی تێدایە.»

لە راستیدا هێنری جەیمز بە زبانی رەخنەگرانی رۆمانسی و بە تایبەت کۆلێریچ(Samuel Talylor Coleridge) سەبارەت بە رۆمان قسان دەکات. جەیمز هەمیشە سەرنجێکی زۆری ئەدایە چەمکی «یەکیەتی ئەندامەکان» هەر ئەم بابەتەش بووە هۆکاری دوورکەوتنەوەی ئەو لە نەریتی رۆمانی سەردەمی ڤیکتۆریا . ئەڵبەت ئەو هەمیشە دەیووت کە «یەکیەتی» هەر بە واتای هەڵبژاردنی چەند بابە تێکی بەرتەسک و سنووردار نیە، بە پێچەوانەوە، ئەو شتەی کە ئەدەبی چیرۆکی زیندوو ڕادەگرێ تێکۆشان لە بەستێنی وەدەست خستن و گەیشتن بە «تان و پۆی ژین و ژیان و کوتەی ئاوازی نارێکوپێک و سەرسووڕهێنەری ئەوە.»

PDF4Kurd

لە کۆتایی وتاردا ، وێڕای گوتارەکەی بە راوێژێکی تەوس و توانج ئامێزەوە سەبارەت بە ڕەزامەندی ڕۆماننووسانی سەردەمی ڤیکتۆریا لە ئاکاری پاک و خاوێنی ڕۆمانی ئینگلیزی دەبێژێ : «ڕۆمانی ئینگلیزی مەبەستی نیە ، بەڵکوو نەبوونی متمانە بە سروشت و زاتی هەیە.» مەبەستی جەیمز ئەوەیە کە ڕۆماننووسانی ئینگلیزی لەوەی کە سەر قاڵی بابەتی دەردیسەرساز بن ، خۆ کلا دەگرن ـ بەتایبەت لە بابەتی ئاکاری جەستەیی مرۆڤ ـ دوور دەکەونەوە هەتا ڕۆمان ، ئاوێتەی کێشەی ئاکاری پیس و چەپەڵ و ناحەز نەبێ . کەچی لەوە بێ ئاگان ئاکار خاوێنییەکی ئاوا پاک، بە بێ نێوەرۆک دەردەچێ . بەم چەشنە هێنری جەیمز ڕەخنە لە ڕۆمانی سەلەفی و باو دەگرێ ، لە بەر هۆکاری ڕادەربڕینی ڕاستە و خۆی نووسەر و هەر وەها بەو هۆکارەوە کە ڕۆماننووسان خۆیان لە بڕێ بابەتی تایبەت دەشارنەوە هەتاکوو لە یاساوڕێسای گشتی ئاکاری لایان نەدابێ و پێداگری لە سەر داخوازی کامڵ و پەسندی خۆی «یانی گەیشتن بە پێکهێنانی یەکیەتی زیاتر لە نیوان پاژەکانی ئەندامی ڕۆمان»دا دەکا.

هێنری جەیمز لە پێشەکی گەلێکی ڕەخنەگرانەدا کە لە سەر ڕۆمانەکانی خۆی دەنووسێ و لە دوواتردا ر- پ - بلەکمیر (R-P-Blakmur) ئەم وتارانەی لە کتێبێکدا بە نێوی *هونەری ڕۆمان* لە چاپ دا، سەبارەت بە بەرهەمەکانی خۆی و ئەو تەقالا و تێکۆشانەی بۆ چارەسەرکردنی گرفتی سنوورداربوونی ڕۆمانی دەورەی ڤیکتۆریا کردوویە، باس دەکات. ڕەنگە نێودارترین بەشی کتێبی *هونەری ڕۆمان* ئەو بەشەی پێشەکی جەیمز لە سەر یەکێ لە ڕۆمانەکانی بێت کە لەوێدا دەڵێ: «ئەو تابلۆیەی کە پاژەکانی لە گەڵ یەکدیدا هاودەنگی و ڕێکەوەندیان نەبێ، پشتی کردۆتە بایەخدارترین ئیقباڵی خۆی لە بۆ جوانبوون و چما شێوەکار نەزانێ کە چۆن ئەم خاڵەی

PDF4Kurd

زامنی دروست بوون و پاراستن [یانی هاودەنگی و ریکەوەندی پاژەکانی وێنە] لە پلە و پایەی هونەرێکی تەواوەن دەستکرد و قەستینەدا بە سەر بەرهەمەکەی ئەودا زاڵ بووە، لەو دۆخەدا لە بنەڕەتەوە بەرهەمێکی هونەری نەخوڵقاندووە. گومانی تێدا نیە کە بە پێچەوانەی نەبوونی هاودەنگی، بەرهەمی هونەری دەتوانێ خاوەن ژین و ژیان بێ، هەروەکوو رۆمانی *بنەماڵەی نیۆکام* بەرهەمی ولیەم تەکری و *سێ تفەنگداری* ئالکساندر دۆما و *شەڕ و ئاشتی* تالستۆی خاوەن ژیانن، بەڵام ئەم بوونەوەرە ئەندام گەورە و هەڵمساوە شل و شەوێقانە کە ئەستوونەکانی هەبوونیان لە سەر رووداوەی بە هەڵکەوت و لە خۆڕایی و سەیروسەمەرە دامەزراون، خاوەنی کام واتای هونەرین ؟. . .

چەشنەکانی ژین و ژیان جۆراجۆرن و بەوەیدا کە زیادینەکانی بەرهەمێک شتی خاوەن ژین و ژیانن کە چاوپۆشینیان لێدەکرێ تاکوو «نەیەنە ئەژمارەوە»، من لە ئیجازێکی «چڕبوونەوەیەکی» هەمەلایەنە و فۆڕمێکی ئەندام ئاسا تام و چێژ دەبەم.

جەیمز ئاوێتەبوونی توخمەکانی رۆمان لەگەڵ ئاوێتەبوونی پاژەکانی تابلۆیەکی شێوەکاریدا بەراوەرد دەکا، تا بەم چەشنە جەخت لە سەر پێویست بوونی یەکیەتی جوانی ناسەکی لە رۆماندا بکات. لە راستیدا شێوەکارانی سەردەمی ڤیکتۆریاش وەکوو رۆماننووسانی ئەو دەورەیە، پاژگەلێکی زۆریان لە بەرهەمی خۆیاندا دەگونجاند . بەڵام جەیمز بە دووای رۆمانی یەکدەست و یەکپارچەوە بوو، راست هەر وەکوو ویسلەر (j-wistler) شێوەکاری ئامریکایی کە سەرقاڵی ئەفراندنی هونەرێکی دیداری (بَصری) بوو کە پاژەکانی بە چەشنێکی سەرسووڕهێنەر هاودەنگ و یەکهەوا بن. رەنگە لەمڕۆدا لە شان یەکدانانی رۆماننووسانێکی وەکوو

PDF4Kurd

تەکری و دۆما و تالستۆی سەیروسەمەرە بێت، بەڵام مەبەستی جەیمز ئاماژە کردن بە مەیل کردنی باوی رۆمانی سەدەی نۆزدەیە بەو شتە کە - بە قەولی جەیمز ـ ببێتە *میدل مارچ* رۆمانی جۆرج ئەلیەت. یانی (خەزێنەی پاژەکان ، بەڵام ... بەگشتی خاوەن چۆنیەتییەکی نزم .)

چەمکی «یەکیەتی» یان «قاوغێکی ئەندام ئاسا» لە ئەندێشەی جەیمزدا سەبارەت بە رۆمان پلە و پایەیەکی گرینگی هەیە. لەم دۆخەشدا، ئەو بە شوێن جێ کردنی ئەم یەکیەتییە لەو شتە نیە کە رەنگە ساناترین رێگەی ئەم کارە بێ یانی (نووسینی رۆمانی کورت یان چیرۆک گەلێک سەبارەت بەم بابەتانە)باوەکوو جاروبار ئەم کارە دەکات، حەتمەن جەیمز رۆمان لەو بابەتەوە بە گرینگ دانانێ کە رۆمان سەرقاڵی برێ بابەت نابێ، بەڵکوو زۆرکات لە سەر جۆراجۆری رۆمان لە پلەوپایەی بایەخێکدا جەخت دەکات، بۆ وێنە لە پێشەکی رۆمانی *وێنەی خاتوونێک*دا دەنووسێ:

«لێرەدا بایەخی زۆری رۆمانمان لە دۆخی فۆڕمێکی ئەدەبیدا بە تەواوی بۆ وەدەر دەکەوێ ـ بە توانا و هێزیەوە ... لە بەر ئەوەی وێڕای ترازان لە قاوغی‌خۆیان وێڕای تێکشکاندنی قاوغی‌خۆی بە خێراییەکی دوورە چاوەوە، کەسێتییەکانی لە گوێنی راستی بێنێتە ئاراوە.»

جەیمز زیاتر لە رەخنەگرانی رابردوو لە سەر ئەگەری جۆراجۆر بوونی دژە کردەی خوێنەرە جیاوازەکان لە هەمبەری رۆمانێکدا، یان بە وتەیەکی دیکە جەخت و تەئکید لە سەر زەینییەتی هەر بینەرێکی تایبەتی رووداوە مرۆڤایەتیی‌یەکان دەکات :

«ئەو و هاوسێکانی سەرقاڵی روانین لە شانۆیەکی یەکەن، بەڵام یەکیان زیاتر دەبینێ و ئەوی دیکە کەمتر، یەکیان رەشایی دەبینێ و ئەوی دیکەیان

PDF4Kurd

سپیایی ، یەکیان گەورەیی دەبینێ و ئەوی دیکەیان بیچکۆڵەیی، یەکیان زبری دەبینێ و ئەوی دیکەیان نەرمی و . . . »
ئەم ڕوانگەیەی لە سەر بنچینەی ڕەسەنایەتی زەین «نووسەرانی سەردەمی ڤیکتۆریای دەهەژاند، بەڵام جەیمز لەوە ڕازی بوو (بەختەوەرانە ناتوانین بڵێین کە بۆ جووتێک چاوی تایبەت، پەنجەرە بە سەر کام ڕوانگەدا ناکرێتەوە) بەم حاڵەوە، سەلماندنی ئەم خاڵە کە جیهان لە لایەن بینەرانێکی جیاوازەوە بەچەشنی جیاواز دەبینرێ، بۆ هونەرمەندێک کە بەگشتی سەرنجی بەرەو یەکیەتی پاژەکانی بەرهەمەکەی دایە، چەندان کێشەی گرینگ پێکدێنێ. ئەو چۆن دەتوانێ ئەو توخمە دژوازانەی کە دەزانێ ژیان لە قاوغ ئەدەن، یەکپارچەکات. بەتایبەت لەو دۆخەدا کە ئاگاداری هەیە هەر زەینێک، ژین و ژیان لە چەشنێکی جیاوازدا ئەزموون دەکات.
وەڵامی جەیمز بەم پرسیارە ئەو شتەیە کە بەلکمەر پێیدەڵێ: «هزری ورد بینینی ناوەندی.»
لە ڕۆمانی *وێنەی خاتوونێک*دا ئەم هزرە (کە من وام پێباشە پێی بڵێم «زەینییەت») کەسێتییەکە بە نێوی ئیزابل ئارچر (Izabel Archer) جەیمز لە ڕاڤەکردنی ئەم خاڵەدا کە چۆن ئیزابل ئارچری بە وەڵامێک بۆ کێشەی ناوەندی سەرنجدانی ڕۆمانەکە دانا، دەڵێ :
بە خۆم ووت: «تەوەری بابەتەکە لە سەر زەینی ئەم ژنە دامەزرێنە هەتا گرفتێکی سەیروسەمەرە و جوانت هەبێ کە دەتوانی بە ئاوات بیخوازی و بتهەوێ . بۆ تەوەری ڕۆمان ، پاڵپشتت هە ر بەو زەینەوە بێ، زۆرترین بەردی تەرازوو بخە ئەو تاتەرازووەوە، ئەو تا تەرازووەی کە زیاتر خۆیا کەرەوەی پێوەندی ئەو لە گەڵ خۆیدا دەبێ.»

PDF4Kurd

جەیمز وێڕای کەڵک وەرگرتن لە کەسێتییەکی ئاوەها، گرفتی یەکیەتی پاژەکانی ڕۆمانی بە بێ چاوپۆشین لە ئەگەری ئاڵۆزکاو بوونی ئەو شتە چارەسەر کرد.

ئەو لە چەمکی سانای یەکیەتییەک کە وەکوو ڕۆمانی *تام جۆنز* بەرهەمی هێنری فیلدینگ بە سۆنگەی کەسێتییەکی ناوەندییەوە وەچنگ دەکەوێ، تێپەڕی. بەم چەشنەی کە زینییەتی ئەو کەسێتییەی وەها لە بەر دڵان کرد کە هێزی ڕاکێشانی ناوەندی ڕۆمانەکە بێ. جەیمز لە کەڵە ـ ڕۆمانگەلێکی وەکوو *وێنەی خاتوونێک* و *باڵوێزەکان*دا لەم شێوازە کەڵک وەردەگرێ، بەڵام لە ڕۆمانی *کاپی ئاڵتوونی*دا هەنگاوێکی دیکەی بەرەو پێشەوە هەڵگرت و بەشی یەکەمی ڕۆمانەکەی بۆ شازادە و بەشی دووهەمی بۆ شازادە خاتوون تەرخان کرد. ئەم کارە بە واتای بەڕەسمی ناسینی «ڕەسەنایەتی زەین» بوو. بەڵام لە هەمان کاتدا بە چەشنێکی توندتر کێشەی یەکیەتی پاژەکانی ڕۆمانی هێنایە بەر لێکدوانەوە. ڕێگە چارەسەری جەیمز لەم ڕۆمانەدا، کەڵک وەرگرتن لە وێنەیەکی ناوەندی (خودی ئەو کاپە) و بەرەوپێشەوە بردنی ڕووداوەکان بە چەشنێکە کە شازادە خاتوون جێگەی کەسێتی ناوەندی بگرێتەوە. وێڕای هەمووی ئەمانە، پرسیارگەلێکی دیکەش دەتوانێ بێتە ئاراوە، بۆ وێنە: بۆچی لە زەینییەتی ئاغای وێروێر یان زەینییەتی شارلوت ستەنت کەڵک وەرنەگیراوە؟ ئایا گۆڕانکاری کەسێتی شازادە خاتوون زیاتر بە هۆکاری پێویستی ناوەکی هەڵکراندن و ڕوانگەی نووسەرەوەیە؟ یان بە هۆکاری سروشتی خودی شازادە خاتوونەوە؟ لە ڕاستیدا ، جەیمز لە ڕۆمانی *کاپی ئاڵتوونی*دا (The Golden bowl) بە سەرکەوتنێکی زۆرەوە دەتوانێ هەم لە نێوان پاژە جیاوازەکانی بەرهەمەکەدا

PDF4Kurd

یەکیەتی پێکبێنێ و هەم ئەم هەستە بگوێزێتەوە بۆ خوێنەر کە زەینییەتی ئینسانەکان، ئاڵوزکاو و تەم و مژاوی و جۆرانجۆرە .

تێبینی و پەراوێزەکان:

١ـ هێنری جەیمز: (١٨٤٣-١٩١٦) تیۆرزان و رەخنەگر و رۆماننووسی نوێخوازی ئەمریکی کە لە پاشان خۆی کردە بەریتانیایی. بەرهەمەکانی بریتین لە: ئەورووپییەکان، کابرای ئەمریکی، باڵوێزەکان، وێنەی خاتوونێک، کاپی ئاڵتوونی و . . .

٢ـ دیسێرِ: ئەو شیرینی و میوەیەی لە پاش شێو خواردن یان لە پاش نیوەڕۆژەدا دەیخۆن.

٣ـ ویلیەم تەکری: (رۆماننووسی سەدەی نۆزدەی ئەمریکی، خاوەن رۆمانگەلی گاڵتەبازار، بنەماڵەی نیۆکام و . . . .

٤ـ ئالەکساندەر دۆما: رۆماننووسی نێوداری سەدەی نۆزدەی فەڕەنسی کە بەرهەمەکانی زۆر گشتخوازن و پێشوازی گشتییان لێ کراوە، وەکوو: سێ چەکدار، گوڵە مێلاقی رەش، کۆنتی مۆنت کریستۆ و . . . .

PDF4Kurd

رۆمانی پاش نوێخوازی (پۆست مۆدێرنیستی)

نووسەر: دەیڤید لاج (David – Lodge)

دەتوانین مێژووی ئەدەبی نوێ وەکوو جم وجۆڵ و هات و چۆیەک لە نێوان کۆیەکی قوتبی کراوی رووانینەکان و تەکنیکەکانی نووسین بناسین: نوێخوازانە، سەمبۆلخوازانە یا ئوستوورەسازانە، نووسەرانە و خوازەیی لە لایەکەوە، دژی نوێخوازانە،ریئالیستی، خوێنەرانە و مەجازی لە لایەکی دیکەوە. بەم هۆکارەوە ئەوشتەی کە لە دەسپێکدا وەک چەشنێک داهێنانی تازە دەنوێنێ (چەشنە نووسینێکی تازە کە لە کاتی کۆنە بوونی شێوازی باوی نووسیندا، لە هەمبەری ئەودا قوت دەبێتەوە) هەروەها بە بۆچوونێک گەڕانەوەیەکە بۆ یاساکان و ڕەوتەکانی چاخێکی پێشووتر. خەیاڵات کردنی مرۆڤ کە هەوێنی کارەکەی ئامێرە تازەکانی بەرهەمی مێژووی جیهانی ماددییە، جۆرانجۆری و بەرهەم هێنانێکی ئەوندە بێ کۆتایی هەیە کە پێش بینینی بەرهەمگەلی داهێنراوی هیچ چاخێک ناکردرێ، باوەکوو رادەربڕینی ڕەخنەیی لە دوو قوتبی خوازە و مەجازدا ئاشکرای دەکات کە بۆچی مێژووی ئەدەب لە قووڵترین لایەنەکانی خۆیدا خاوەن چەشنێک سووڕانەوەی دەورانە، لەبەر ئەوەی کەلام دەبێ لێ بڕاوانە بەرەو یەکێک لەم دوو قوتبە وەرسووڕێ.

بەڵام چەشنێکی تایبەت لە هونەری پێشڕۆی سەردەم هەیە کە دەوترێ تایبەتمەندی نوێخوازانە یان دژی نوێخوازانەی نیە، بەڵکوو پاش نوێخوازانەیە (پۆست مۆدێرنیستی)یە.

PDF4Kurd

پاش نۆیخوازی درێژە بە رەخنەی مۆدێرنیستی لە هونەری «مەحاکاتی» واتە هونەری لاسایی کردنەوەی راستەوخۆ لە سروشت و کۆمەڵگا دەدات و وەکوو مۆدێرنیزم بە شوێن داهێنانی نوێوەیە، بەڵام بە شێوازی تایبەت بە خۆی وەشوێن ئەم مەبەستانە دەکەوێ. هونەری پاش نۆیخوازی تێدەکۆشێ بگاتە ئەو پەڕی نوێخوازی یا دەوروبەری ئەو، یان هەرە قووڵاییەکەی و کەم و زۆر ئەوەندەی رەخنە لە مۆدێرنیزم دەگرێ ئەوەندەش دژی مۆدێرنیزم وەبەر رەخنە دەدات.

بە ئاشکرایی ئەم دیاردەیە لە بازنەی نڤیساریدا، بە چەشنێکی سەیروسەمەرە کێشە لەگەڵ هێزی ناسینەوە و ناساندنی ژانرناسینی ئەدەب دەکات. لەم وتارەدا بە تەمام وەسفێک لە ئەدەبی چێرۆکی پۆست مۆدێرنیستی بە دەستەوە بدەم و بزانم جیاوازی نێوان خوازە و مەجاز چەند لە شیکاری ئەودا بەکەڵکە. چیرۆکی پاش نوێخوازی لە ماوەی ئەم دە ـ پانزە ساڵەی ئەم دواییانەدا بە چەشنێکی زۆر ماقووڵ لە رۆمانی نوێی فەڕەنسی و ئەمریکیدا، وەکوو چەشنێک «نڤیسار» بە مانای بارتی کەلام (یانی چەشنێک نووسینەوە کە ئەژمارێکی زۆر لە نووسەرانی چاخێکی تایبەت کەڵکی لێ وەر دەگرن) سەلماوە و جێی خۆی کردۆتەوە. من لەم وتارەدا زیاتر چاوم لە ئەدەبی چیرۆکی ئەم دوایانەی ئامریکایە، بەڵام لە هەر کوێدا پێویست بێ ئاماژە بۆ نووسراوەی چیرۆکنووسانی بەریتانیاییش دەکەم، لە دەسپێکدا لەسەر بەرهەمەکانی ساموئێل بیکێت(Samuel _ Beckett) دەدوێم کە لە راستیدا دەبێ بە یەکەم نووسەری گرینگی پاش نوێخوازی بژمێردرێ.

بیکێت لە گەشە و کامڵبوونی ئەدەبی خۆیدا، کاریگەرییەکی بە هێزی مۆدێرنیزمی کلاسیکی بەسەرەوە بوو. یەکەم نووسراوە پەخشانییەکانی ئەو بریتی بوون لە: وتارێک کە بۆ کۆنفرانسێک سەبارەت بە جەیمزجۆیس

PDF4Kurd

(James-Joyce) لـە ١٩٢٩ دا نووسـیبووی و لێکۆڵـینەوەیـەک سـەبـارەت بـە بەرهەمەکانی مارسیل پرۆست (Marcel _ Proust) بوو. لـە ١٩٣٠دا چیرۆکـی *دانتێ و قرژاڵ* لە سەرەتای یـەکـەم کتێبـە چیرۆکـەکـانی دا(١٩٣٤) نیـشانەی یەکەم تێکۆشانەکانی ئەون بۆ دابڕان لە نـەریـتی مۆدێـڕنیزم و بـە تایبـەت لـە تەکنیکەکانی جۆیس، یانی لەو کەسەی کە لە نێـو هـەمـوو نوێخـوازەکانـدا زۆرترین نزیکایەتی لە گەڵیدا هەیە(ماوەیەکیش وەکوو مـیرزا [تاپییـست و پیتچن] کاری بۆ کرد) ئەم چیرۆکە سەرقاڵی لێدوان سەبارەت بە بابـەتی لـە مێژینـەی «هـەبـوون، مـەرگ، زەمـان» دەبـێ. نووسـەر باسـی کـارە جۆرانجـۆرەکـانی رۆژانـەی خوێنـدکارێکی دووبلـینی بـە نێـوی بێلـە کـووا (Belacqua) دەکات. بێلە کووا بـە نـانی سـووخاری و پـەنـیری گۆرگـۆنزولا سەندویچ (بابۆڵە) بۆ نیوەڕۆژەی خـۆی سـازدەکـات. دەچێتـە یانـەی زبـانی ئیتالیایی و لە بۆ شێوی خۆی و پووری، لە دووکـانی ماسـی فرۆشـتن قـرژاڵ دەکڕێ، هەواڵی جۆرانجۆر دێنە زەینییەوە، یـەکـێ لـەم هـەواڵـانە ئـەمـەیـە: سبەینـێ پیـاوکوژێکی مـەحکـووم لـە دار دەدرێ لـە شـەقامـەکانـدا، وێـڕای تێفکرینی ناوەکانی سەبـارەت بـە دانتـێ (aLIghiri-Dante) (بـە تایبـەت ئـەم دێڕەی کتێبی *دۆزەخ* کە دەڵێ [رەحم لێرەدا دەژی لە کاتێکدا کە بە کـردە مردووە.]، ئەم فیکرانە دەبنە هۆی ئەوەی کە بێلە کووا لە رێگـەی گـەڕانـەوە بۆمالێدا لە خۆی بپرسێ: «بـۆچی نـەوتـرێ رەحـم و تـەقـوا (خـۆ لـە تـاوان پاراستن) هەر دووکیان، تەنانەت لە قووڵاییدا«؟ لە پاشـانە بـۆ «بـرێک رەحـم دەرحـەق ئـەم گوشـاری دەروونیـەی قوربـانی» دۆعـا دەکـا و لـە گـەڵ جینایەتکاری مەحکووم کراودا دەبێتە هاو دەرد:

PDF4Kurd

«ئای بۆ مێکێیبەی چارەڕەش، دەمەوبەیان تەنافی لە ئەستۆ توند دەکەن. لەو کاتەدا چی دەکات؟ چ هەستێکی دەبێ؟ بڵەی ئەو کاتە لە چەشتێکی دیکە یا شەوێکی دیکە تام و چێژ ببات؟.

بەڵام قەدرێکی دیکە دەردەکەوێ کە ئەم دۆخە دەروونییە، تاقە خەیاڵاتێکی هەست ئامێزە و بەس، لەبەر ئەوەی ئەوشتەی کە ئەو بە چەشنێکی سەرسامهێنەر دیوناسی شوناسی رەنج و مەرگ دەکات ئەم شتەیە کە لە ناکاودا بۆی دەردەکەوێ ئەو قرژاڵەی کڕیویەتی هێشتا زیندووە و دەبێ هەر بەو زیندووییە لە ئاودا بیکوڵێنن هەتا بێلە کووا بتوانێ بیخوات.

بێلە کووا وتی: «یا عیسای مەسیح ! خۆ زیندووە.» پووری تەماشای قرژاڵەکەی کرد. قرژاڵەکە هەمیسان جوڵاوە. جولانەوەیەکی تورە و بێهێزی کرد کە نیشانەی ژیانی ئەو لە سەر موشەماکە بوو. لەسەر سەری قرژاڵەکە راوێستابوون و سەیری ئەویان لەو ژێرەدا دەکرد کە بەسەر موشەماکەوە، قاوغێکی خاچی وەدەرخستبوو. هەمیسان جووڵاوە. بێلە کووا هەستی کرد خەریکە بڕشێتەوە.

بێلە کوواناڵاندی و وتی: «ئای خواگیان، خۆ زیندووە، دەبێ چی بکەین؟»

پووری بە راوێژێکی تووڕەوە وتی: «لەخۆڕا هەراو هوریا دەکەی و خولقی من تاڵ دەکەی، کەچی لە پاشان کە دەتهەوێ شێوەکەت بخۆی، هێرشی بۆ دەبەی.»

پووری قرژاڵە کەی لە سەر مێزەکە هەڵگرت. بە قەرا سی چرکە ساتی دیکەی لە ژیداندا مابوو. بێلە کووا لە دڵیدا فیکری کردەوە: باشە، مردنێکی خێرایە، خوا یارمەتی هەمووومان بکات. وانیە؟

کۆتایی چیرۆک بەم چەشنە (کە من زۆر کورتم کردۆتەوە) لە مووبەقیماڵە پووریدا دەقەومێ، کە هەروەک دۆزەخی دانتێ، «لە قووڵایی زەوی

PDF4Kurd

دا»یە. دەڵێی *بەزمەساتی خودایی* دانتێ لە چیرۆکی بیکێتدا هەمان دەورێکی هەیە کە *ئۆدیسووس*ی هۆمێر لە رۆمانی *ئوولیسوس*ی جەیمز جۆیس‌دا هەیەتی. ناوی بێلە کووا (کە هەروەکوو ناوی دێدالووس ـ کەسێتی سەرەکی رۆمانی *ئوولیسووس* ـ نامۆیە) لە *بەرزەخ* وەرگیراوە؛ لە سەرەتای چیرۆکدا، بێلە کووا زۆر جیددی تێدەکۆشێ بەشێکی چەتوونی *بەهەشت* شیکاری بکات، وت و ویژی ئەو لە گەڵ مامۆستای زبانی ئیتالی سەبارەت بە رەحم جووڵاندنە دەگمەنەکانی دانتێ لە *دۆزەخ* دایە.

چیرۆکی بیکێت بە رووالەت ئەمە دەردەخات: حکیمەتی مەسیحی (کە دانتێ ئەوشتەی جوان روون کردۆتەوە) لە ئاکامدا لە کێشەی رەنج و مەرگدا کاربوردی نیە. وێڕای ئەمەش، هێماخوازی مەسیحایی و تەلبەندییە (تەلمیح) کە بە تایبەت لە رەنج و ئازارەکانی عیسای مەسیح دا) لە تەشقی چیرۆکدا تەواو لە بەرچاوە، باوەکوو چەشنە راوێژێکی بە گشتی نزم (وەکوو «یا عیسا مەسیح!»، «قاوغێک لە خاچ»؟ «ئای خوایە گیان»، «هێرشی بۆ دەبەی» ئەم هێما نووسین و تەلبەندییەی (تەلمیح)ەی حەشار داوە، بە رووالەت مەبەست جەخت کردن لەسەر ترس و خۆف کردن بە هۆکاری ناسینی پێناسە و سروشتی راستی جیهان بووە، یانی ترس و خۆف لە زانینی ئەم راستییە کە هەرکام لە بوونەوەرانی زەنجیرەی هەبوون، زۆر بێ بەزەیانە بوونەوەرێکی دیکە قوربانی دەکات هەتا خۆی درێژە بە ژین و ژیان بدات.

لە یەکێ لە بەشەکانی پێشووی ئەم چیرۆکەدا، کاتێک بێلەکووا لە ئاخافتن دەگەڵ مامۆستایەکی فەرەنسیدا لێدەبڕێ لە وشەی «ماسی» کەڵک وەردەگرێ، وەکوو یەکبوونی شوناسی قرژاڵ و عیسا مەسیح لە چیرۆکدا دەردەکەوێ:

PDF4Kurd

«هاوتای فەرەنسی قرژاڵی نەدەزانی. وشەی ماسی مەبەستی ئەوی بە چاکی دەگەیاند. بۆ عیسای مەسیح، کوڕی خودا و رزگارکەرەوەی مرۆڤ، ئەم وشەیە کیفایەتی کردبوو، بۆ ملێ گلێین کیفایەتی کردبوو. تەنانەت روداوی گاڵتەجاڕی نیوەڕۆژ سازکردنی بێلە کوواش لە گەڵ ئەم بابەتەدا هاودەنگی هەیە، چوونکە وەسفی بیکێت لە کاری بێلە کووا کە چۆن نانەکە تا رادەی ئەوەی بسووتێ، برشتە دەکات و پەنیری پێدا دەسوێ، کارەکانی ئەو چەشنی کردە گەلێکی بێ بەزەییانە دەنوێنێ کە سەبارەت بە گیان لەبەرێکی زیندە و بێ ئازار بیکات:

نەرمەی نانەکەی نایە سەر کوڵمەکانی خۆی، ئیسفەنجی و گەرم و زیندوو بوو، بەڵام ئەو زۆر زوو رواڵەتی پەروار (دابەستە) و سپی ئەوەی دەسڕییەوە. . . [تەئکیدی دەیوید **لاج**] بە گومانەوە سەیری پەنیرە بڕدراوەکەی کرد. وەریسووڕاند تا بزانێ بڵێی ئەو بەری باشتر بێ یان نا؟ ئەو بەری خەرابتر بوو. . . سوویەوە ئارەقەی دەڕشت. ئەمە بووە شتێک. دانەوی و بۆنی پێوە کرد. حیزە بۆنێکی گەنین. بە کاری چی دەهات، بۆنی نەدەویست، خۆ ئەو چێشت ناسێکی زۆرزان نەبوو، بۆگەنێکی راست و دروستی دەویست. قاشە پەنیرێکی گۆرگۆنزولای دەویست کە زۆر باش کەڕووی هێنابێ، بوگەن و ڕزیو بێ، زیندووبێ، بەو خودایە هەر چۆنێک بێ وەگیری دەخات.[ئەمە تەئکیدی دەیوید **لاجە**].»

کردەی بێلە کووا لەگەڵ پەنیردا، پێشەکییەکە بۆ ئەو کارەی کە پووری لە کۆتایی چیرۆکدا لەگەڵ قرژالەکەیدا دەکات : «قرژاڵەکەی هەڵگرت و پشتەو قەفار داینا. دەجووڵاوە. وتی: هیچ شتێ هەست ناکەن» دەیجا بۆمان دەردەکەوێ کە دەتوانین چیرۆکی *دانتێ و قرژاڵ* تا رادەیەک وەکوو رووداوێکی لاوەکی لە رۆمانی *ئوولیسووس*دا راڤە بکەین، یانی وەکوو

PDF4Kurd

رووداوێک سەبارەت بە ژیان لە سەردەمی نوێدا بە تەلبەندییەکەوە لەسەر ئوستوورەیەکی لە مێژینە کە بە مانایەک کلیلی مانا کردنەوەی ئەوە، زنجیرەی رواڵەتی بەبێ هۆکاری رووداوە بێ تام و چێژەکانیش کە بە سۆنگەی ئەو نێوەرۆک و بابەتە چەند پات کراوەوە کە بە وردی چندراون، لە ئاکامدا دەگەنە خۆیا بوونی بابەت و نێوەرۆکی چیرۆک. بەڵام چەند بەشێکی چیرۆکەکە ناتوانین بەم چەشنە لێکدەینەوە. بۆ وێنە کردەی سەرشێتانە و وەسواسی و نائاسایی قارەمانی چیرۆک (کە هیچ لە هەوا و هەوەس و کارە خۆڕافە شیرینەکانی بلووم (bloom) ناچێ)، بە لەونێک لە چیرۆکەکەدا «راڤە» نەکراوە. بێلە کووا کردەیەکی گاڵتەجارٍ و بەڵام لە عەینی حاڵدا نارەحەتی هەیە. دێڕی کۆتایی چیرۆک یانی (وانیە؟)ش دۆخێکی ئاوای هەیە. ئەمە یەکەم کەڕەت نیە کە نووسەر لە پلە و پایەی ئەو کەسەدا کە رووداوەکە «دەگێڕێتەوە» لە بێلە کووا (کە بەشی هەرە زۆری چیرۆک لە گۆشەی نیگای ئەووەوەیە) دەبێ لێک جیا کرێنەوە، بەڵام حەتمەن ئەم جیاوازیە لێرەدا بە زۆرترین جەختەوە زەق کراوەتەوە، لەبەر ئەوەی ئیدی ئەمە هەر رادەربڕینێک نیە، بەڵکوو لە راستیدا رەفز و وەلانانی ئاشکرای پاڵەوانی چیرۆک یانی(ئیشراق) ە درۆیینەکەی ئەوە.

نووسەر لە رستەی کۆتاییدا بە ئیستلاح چیرۆکەکەی زایە دەکات وئەمە دەبێتە هۆکاری ئەوەی کە خوێنەر نەتوانێ وێڕای دەلالەتی دژ بە هێمنایەتی خۆی لە وتەزای «ئەدەب» یا «ئەدەبی چیرۆکی»دا خۆی ئاسوودەخاتر کات. ئەم تایبەتمەندییانە لە چیرۆکەکانی بیکێتدا (بەگشتی لە دەقە پۆست مۆدێڕنیستیەکاندا) بەرەبەرە زەقتر دەبن. لەدۆخێکدا (هەروەکوو تی ـ ئێس ـ ئەلیەت لە وتارێکدا سەبارەت بە جۆیس دەڵێ:

PDF4Kurd

«شێوازی ئوستوورەیی» (بۆ وێنە هاوتاکانی ئەم چیرۆکەی بیکێت لە *بەزمەساتی خودایی* دانتێدا)کە بریتیە لە هاودەنگی و قەوارە و مەعناداان بە روانگەی بەرینی بێ هۆیی و ئاژاوە و شێواوی، لە مێژووی سەردەمدا» کاڵ دەبێتەوە لە جیاتیدا یەگجار زۆر لەسەر ئەم شتە پێ دادەگرن کە هیچ هاودەنگی و پێکهاتە و واتەیەک لە هیچ کوێدا وەگیر ناکەوێ.)

چیرۆکی دوایی بیکێت یانی *مۆرفی* (Murphy) ـ ١٩٣٨ـ ئاوا دەست پێدەکا:

«خۆر لێبڕا بەسەر ئەو شتەدا کە تازە بوونی نەبوو، بدرەوشێتەوە. مۆرفی وەک بڵێی ئازاد بێ، لە کۆڵانێکدا لە شەقامی برامپتنی ڕۆژ ئاوایی (Weg Brompton) دا لەو لای تیشکی خۆرەوە دانیشتبوو ... بە ڕووتی لەسەر کورسی حەسانەوەی خۆی دانیشتبوو، کورسییەکە لە داروتەختەی درەختی ساجی بێ ڕووکەش ساز کرابوو زەمانەت کرابوو: نەقەڵەشێ، شل نەبێتەوە، نەڕزێ و بە شەودا غژەغژ نەکات.

کورسیی خۆی بوو وببڕاببڕ بە جێی نەدەهێشت. لە سووچێکی وادا دانیشتبوو کە پەردەیەک دەبووە هۆی ئەوەی تیشکی خۆری نەگاتێ، ئەو خۆرە پیرە چارەڕەشەی کە بۆ میلیاردەمین کەڕەت کچێنی هەرمابوو. حەوت ڕێسمان مۆرفی‌یان لەو دۆخەدا ڕاگرتبوو. بەدوو ڕێسمان بەلەکی قاچەکانی بە پایەی کورسییەکەوە بەستبوو، بە ڕێسمانێک ڕانەکانی بە سەر کورسییەکەدا، بەدوو ڕیسمان سنگ و زگی بە پشتی کورسییەکەوە، بە ڕێسمانێکیش جومگە و مەچەکی دەستەکانی بە «بەست»ی پشت کورسییەکەوە بەسترابوون. هەر ئەوەندە بووکە دەیتوانی لە جێی خۆیدا بجووڵێتەوە. ئارەقە لە لەشیەوە دادەچۆڕا و تەسمەکانی توندتر دەکرد. هەست بە پشووکێشانی نەدەکرا. چاوەکانی سارد و بەبێ‌جووڵانەوە بوون، ڕاست وەک چاوی گاکی. لە

PDF4Kurd

trووسکە trووسکی تیشکی خۆری سەر «گەچ بڕی»ی ساپیتکی ژوورەکە کوڕ ببۆوە، تیشکەکە خەریک بوو ڕەنگەکەی دەدۆڕاند و بزر دەبوو.

کەلامی نووسەر دەبێتە هۆی پرسیاری جۆراnjۆر لە زەینی خوێنەردا. بڕێک لەم پرسیارانە لە ناو چیرۆکەکەدا وەڵام دراونەتەوە، بۆ وێنە: مۆرفی بۆیە ئەندامی خۆی بەم چەشنە سەیروسەمەرەیە بەکورسیەوە بەستۆتەوە تاکوو تەواوەن لە زەینیدا بژی؛ بە وتەیەکی دیکە، ئەو زۆر توند بڕوای بە «ڕەسەنایەتی زەین»ە.

بەڵام مۆرفی چۆن دەتوانێ بە بێ یارمەتی دیتران خۆی بەو کورسیەوە ببەستێتەوە؟ حەوتەمین ڕێسمان لە کوێیە؟ لەم چیرۆکەدا دەنگی کێ دەبیستن؟ چ کەسێک بۆ خۆری پیری چارەڕەش دڵسۆزی دەکا؟ کێ چاوەکانی مۆرفی دەگەڵ چاوەکانی گاکیدا بەراورد دەکا و واتای ئەم سەناعاتی ئەدەبیە چیە؟ زۆر ئەستەمە ئەم پرسیارانە وەڵام دەینەوە.

چیرۆکی *دانتێ و قرژاڵ* بەرهەمەکانی جۆیس‌مان بە یاد دێنێتەوە و *مۆرفی*ش رۆمانی دەیەی ١٩٣٠ بیکێتە.

زەمەن و شوێنی مانووکەرە و تایبەتی ئەم رۆمانە (لەندەنی١٩٣٥) و بابەتەکەی (لاوێکی دەست تەنگ و لەخۆ نامۆبوو کە کارێکی شیاوی بۆ نیە و لە چارە سەرکردنی هەوجێ و مەخاریجی کێژە دەسگیرانەکەیدا گرفتی هەیە)، لە بڕێ لایەنەوە لە رۆمانەکانی ئیشرووود (Christopher_Isherwood) و ئۆروێل (George-orwell) دەچێ، بەڵام دەبێ بە چەشنێکی تەواوەن جیاواز بخوێندرێتەوە. رۆمانی *مۆرفی* لە عەینی ڕەفز کردنەوەی هاوتاسازی ئوستوورەیی جۆیس سەبارەت بەوەسفی دۆبلین (پاتەختی ئیرلەندیا) نەریتە ریالیستییەکانی رۆماننوسانی گەورەی دەیەی ١٩٣٠ زایینیش لە بەر چاو ناگرێ و گاڵتەیان پێدەکا. لەم رۆمانەدا ڕەنگی ناوچەیی هەبوونی نیە و

PDF4Kurd

وەسفی کەسێتی و شوێن وێڕای کەڵک وەرگرتن لە (مەجازی مورسەل) و بە چەشنێکی بیرەوەری ئاسا نەقەوماوە. لە سەرەتای بەشی دووهەمدا، بۆ وەسفی کەسێتی سیلیا (Celia) پێرستێک لە ئەژمار و ئاگاداری و زانیاری نووسراوە کە بەشێکیان بەو چەشنەیە:

تەمەن	بایەخی نیە
سەر	چکۆڵە و خڕ
رەنگی چاو	سەوز
رەنگ و روو	سپی
قژ	قاوەیی
دۆخی روخسار	جۆرانجۆر
گەردن	$13\frac{3}{4}$

نووسەر بەم چەشنە شئوازت باوت وەسفت رووافەیت کەسئیتەکان لە رژماندا بە گاڤیە دەگری، هەر وەکوو وەسفت کژی و شەڤوارت سەترو رەنگ سەوزت مژرفت لاساتت کردنەوەتەکت گاڤیە جاڕانەتە لە دەسیەوداوئن بوونت رژماننوسانت رتالتسی بژ رەمز و نتشانەت لتباس وەکوو یاتبەیمەندت کەسئیت. چاخئوەر (گئڕەوەر= بگئڕەوە = راوت) زتایر رژمانەکە بە بی باسکردنت بڕوات یاتبەیت خژت و بە راویژئکت بی لاتەنگرت کردن دەگئڕئیەوە بەڤام هەروەها خژیئهەڤقوریاندنت نابەجی دەکا. خوئنەرتش بژ گوی دئر بوون دەنگ دەدا (چەت خوئنەرت پاتەبەرز کە چەم رژمانە بە چەشنئکت رووکەش وچاوەکت دەخوئنتتەوە) بترووڕات «پەڕ

PDF4Kurd

چترژکـــت»ش دەردەبــڕی (ســئلتا، شـــوکر بــژ خودا، نـــاوئکت مەستحت». . . «چەم بەشـەت سـەرەوە بـە چانقـەسـیەت یـەواو و بـژ مەبەسیت ناحەزکردنت چاکارت خۆئنەرت چتماندار نووسراوە»).

زۆر چەتوونە بکرێ شێوازی بەشە جۆرانجـورەکـانی رۆمـان یـان زنجـیرەی رووداوەکان پێشبینی بکەین و باوەکوو چیروکێکی زۆر پێکەنین سازە، بەڵام خوێندنەوەکەی هەر بەم هۆکارەوە هیچ کارێکی ئاسان نیە. رۆمـانی *مۆرفی* قاوغ یان ریتمێکی یەک هەوا هەڵناگرێ کە بتوانین بە سانایی دەست نیشانی کەین و بەم سۆنگەوە لە هـەمبـەری خوێنـەردا خـۆی بـە دەسـتەوە نـادا؛ ئـەم رۆمانە بەم چەشنە لە باری نەریتەکانی خوێندنەوەوە، خۆ بە دەسـتەوە نـەدانی جیهانی هەستی سەبارەت بە راڤە و شیکاری دەکاتە سەرمەشقی خۆی.

ئەم ئیدەیە لە رۆمانی دوای مۆرفیدا بە نێوی *وات* (Watt) نوسـراوەی سالـانی ١٩٤٢-٤٣ دا و بـڵاوەوە بـووی سالـی ١٩٥٣ ز. دۆخێکـی ئاشـکرا بـە خـۆوە دەگرێ، بە تایبەت لە رووداوی لاوەکی هاتنی باب و کوڕێک بە نێوی گاڵ (Gall) بـۆ بـەر دەرگـای ماڵـی ئاغـای نـات (Natt) کـە وات لـەوێ وەکـوو خزمەتکارێک کار دەکات:

ئیمە گاڵین، باب وکوڕ، بابـەتی گـرینگیش ئـەمـەیـە کـە دنیایـەک بـەرێـدا هاتووین، لە شارەوە بۆ ئێرە، تا کۆکی (قورمیش)ی پیانۆکەتان میزان کەیـن. دووکەس بوون و ژێر باڵی یەکـدییان گرتبـوو، بـەم چـەشـنە، چوونکـە ئـەو باوکە، وەکوو زۆربەی ئەو کەسانەی لەم پیشەیەدان، کوێر بوو. چونکە چما ئەو باوکە کوێر نەبایە، ئیدی هەوجێی بەوە نەبوو کوڕەکەی ژێر باڵی بگـرێ و لە چوونە ئەم لاو ئەولادا رێنـوێنی بکـات، نـا، بـەڵـکوو کـوڕەکـەی ئـازاد دەکرد تا بڕوات و کارەکانی خۆی جێ بە جێ بکات. ئەمە بۆ چوونی وات بوو، باوەکوو لە روخساری ئەو باوکەدا هیچ نیشانەیەکی کوێری نەدەبینـدرا،

PDF4Kurd

هەروەها لە چەشنی راوێستانەکەشیدا.تەنها چەشنێک پاڵی بە کورەکەیەوە دابوو کە دیار بوو هەوجێی زۆری بە کەسێک هەیە کە پاڵی پێوەدا. بەڵام بەڵکوو هۆکاری ئەم چەشنە راوێستانەی عەیبدار بوونی قاچەکانی یان هەر بە هۆی ماندوو بوون بە سۆنگەی تەمەنی زۆرەوە بوو. ئەوەندەی هزری وات کاری دەکرد، هیچ لە یەکچوونێکی بنەماڵەیی لە نێوان ئەو دووانەدا نەبوو، وێڕای ئەمەش دەیزانی کە لە لای باب و کوڕێکە، چما هەر خولەکێک پێشتر وایانی پێ نەوتبوو؟ یان بەڵکەم زڕباب و زڕکوڕی یەکدی بوون. ئێمە گاڵین، باوە پیارە و زڕکوڕ ـ رەنگە پێویست بایە ئەم رستەیە بووترایە ـ بەڵام سروشتی بوو کە ئەو رستەیەی دیکە هەڵبژێردرێ ـ نەک هەر هیچ لێک نەچن و باب و کوڕ نەبن، چوونکە بۆی هەبوو باب و کوڕ بن.»
نەبوونی رەهایەتی (عدم قطعیت) هەروەکوو تاعوون خۆی دەسەپێنێتە هەموو جیهانی واتەوە. گێڕەوەری چیرۆک دەڵێ: «بە شوێن رووداوی هاتنی باب و کوڕێک بە نێوی گاڵ، چەند رووداوێکی دیکەی وەکی ئەمەش قەوما، یانی رووداوگەلێک کە بە رواڵەت زۆر لە بەرچاو و زەق بوون بەڵام مەعناکانیان رون نەبوو، واتیش نەیدەزانی بیسەلمێنێ، شیمانەی هەیە ئەم رووداوانە تەنیا گاڵتەی زەمەن لەگەڵ شوێندا بێ. . . شایەد بە هۆکاری کەسێتی تایبەتییەوە، دەبایە لە واتاکەیان حاڵی بایە. . . بەڵام داواکردنی مەعنا لەو کەسەی سەرنج ناداتە مەعنا، یانی چی؟ ئاکامی ئەم کارە چ دەبوو؟ ئەمانە پرسیارگەلێکی گرینگن.»
بە راستی هەروایە، بەڵام ئەم پرسیارانە لە بەرهەمەکانی بیکێتدا بایەخێکی تەواوەن بنەڕەتی یان هەیە. خۆ بەدەستەوە نەدانی جیهانی هەستی لە هەمبەری راڤەکردنی مەعناداردا کە زۆر کات جەختی لەسەر دەکەن، بنەما و بناغەیەکی بە بێداهاتە بۆ رۆماننووسین، مەگەم هەروا مەبەستی مرۆڤ بۆ

PDF4Kurd

تێکۆشان بەرەو راڤەیەکی ئاوا بە چەشنێکی پڕئێش و ژان نیشان بدات، بە تایبەت بە سۆنگەی راستە و پاستەکردنی بیرەوەری کەسانە لە قاوغی گێڕانەوەدا. لە قۆناغی دواتری ریوایەت نووسینەوەی بیکێتدا (یانی ئەو کاتەی بەرهەمی سێ یانەی *ملۆی* (Molloy) «١٩٥٠» ـ *مێلۆن دەمرێ* (Malone Dias) «١٩٥١» ـ *ناو نەهێنان* (Unhamable) «١٩٥٣» بڵاو بۆوە، گێڕەوەری بێ سەرنجی یەکەم چیرۆکەکانی بیکێت کە بە چەشنێکی نائاسایی خۆی لە گێڕانەوەدا تێهەڵدەقورتاند و لەبەر بازییەکانی شیاوی پێش بینین نەبوو، جێگەی خۆیان داوەتە کۆیەک ئاخێوەری یەکەم کەس کە لەو پەڕی دووره پەرێزی دان و لە هانەکانی هەست بێ بەشن و لەو پەڕی داماویدا تێدەکۆشن هەتا وێڕای وەیاد هێنانەوەی رووداوەکانی رابردوو، سەر لەو شتە دەربێنن کە بەسەریان هاتووە دژایەتی نێوان بێ کەڵک بوونی ئەم تەقەلایە و مەجبوور بوون بۆ بە جێ هێنانەکەی، دەبێتە هۆکاری تێداچوون و بێدەنگی، کە ئەمەش لە جێی خۆیدا ترس و خۆف سازە و مرۆڤ پێمل بەوە دەکا تاکوو زۆر شێواوانە پەنا بەرێتە بەر پاشماوەی زانیاریەکانی ـ بەڵام ئەم کارەش ورەبەزێنە.

«. . . خۆزیا شتێک هەبوونی بایە، بەڵام چ ناکرێ، هەبوونی نیە، لە کاتی رۆشتندا هەموو شتێکیان برد، سروشتیان لە گەڵ خۆیاندا برد، هەرگیز کەسێک نەبوو، کەسێک بێج لە خۆم، هیچ شتێ بێج لە خۆم، تا لە گەڵ من باسی خۆم بکا، ناتوانم کۆتایی پێ بێنم، ناتوانم درێژەی پێ بدەم، بەڵام دەبێ درێژەی پێ بدەم، درێژەی پێ دەدەم، یانی کۆتایی پێ دێنم، تەواوی دەکەم، ئیدی کاتی کۆتایی گەیشتووە، مردار، ئەمە چیە؟ چاڵێکی چکۆڵانە،دەڕۆیە قووڵاییەکەی، بۆ نێو بێدەنگی، لە هەڵا و زەنا خەراپترە، دەیبیستی؟ لە قسەکردن خراپترە، نا، نەک خەراپتر، چاوەڕوان دەبی، بە

PDF4Kurd

نیگەرانیەوە، بلێی منیان فەرامۆش کردبێ؟نا، ئەرێ، نا، کەسێک بانگم دەکا، هەمیسان دێمە دەرێ، ئەمە چیە؟قوولکێکی گچکە، لە عەرد و بیابانـدا، کۆتایی لە هەموو شتێ خەراپترە، نا، سەرەتا لە هەموو شتێ خەراپترە، لە پاشان نێوەڕاست، لە دوایە کۆتایی، لە کۆتاییدا ئەمە کۆتاییە کە لە هەموو شتێ خەراپترە، ئەم دەنگە، ئەو، نازانم، هەر چرکە ساتێک لەهەمووی خەراپترە. . . ».

ئەمە زۆر هەڵەیە بێتوو بڵێین هەموو رۆمان نووسانی پۆست مۆدێڕن ئەم سەرقاڵبوونی زەین وگیرۆدە بوونە فەلسەفیەی بیکێت یان هەیە، بەڵام بە گشتی جیهانی هەستی لە هەمبەر چالاکی بێ ئێختیاری زەینی ئینساندا بۆ شرۆڤەی کائینات خۆڕاگری دەکا و ئەم کێشە و گرفتەی کە مرۆڤ یەخسیری بووە، بە واتایەک «پووچ»ە و بناغەی بەشێکی گەورەی چیرۆکی پاش نوێخوازی پێکهێناوە. بەم هۆکارەوە، پاش نوێخوازی بە پێ و شوێنی دۆزینەوەی جێگرێکی رووالەتی لە بەرامبەر مۆدێڕنیزم و هەروەها دژەمۆدێڕنیزمدایە. لایەنی هاوبەشی نوێخوازی و پاش نوێخوازی ئەمەیە کە قاوغی داسەپاو بەسەر ئەزموونەکانی ژیان لە رۆمانی ریالیزمی سەلەفیدا رەفز دەکەنەوە. بەڵام پۆست مۆدێڕنەکان بڕوایان وایە کە مۆدێڕنەکانیش وێڕای ئەم هەموو تازەگەری و واتای داپۆشراو و ئاڵۆزکاوی و تەم ومژاوی بوونی بەرهەمەکانیان، جیهانی هەستییان لە ڕادەبەدەر ساف و سانا نیشان داوە و ئەم هیوا درۆیینەیان پێکهێناوە کە دەکرێ زەینی مرۆڤ دەگەڵ ئەم جیهانەدا ئۆگری یەکدی بکەین. بۆ وێنە، شێوازی کەلام و چۆنیەتی گێڕانەوەی لە ڕادەبەر دژواری رۆمانی *شەونخوونی فینیگانەکان* کە بەرهەمێکی هەرە توندڕۆی خەیاڵاتخوازی ئەدەبی مۆدێڕنیستی‌یە، حەتمەن خوێندنەوە و شیکارییەکەی ئێخسیری گرفت و دژواری دەکات و رەنگە

PDF4Kurd

هێشتا ئەو «خوێنەرە دڵخوازە ڕەموودە (موعتاد) و بە بێخەوە دڵخوازەی» کە جۆیس وتبووی ئەم ڕۆمانەی بۆ ئەو لە بەر چاو گرتووە نەیدۆزیبێتەوە، دیسانەکەش وێڕای ئەمانە شیاوی فامست و لێحاڵیبوونە و ـ ئاخری دەتوانین تەواوەتی ئەو واتایانەی کە جۆیس تێیدا حەشاری داوە، دەری کێشین و ئەم واتایانە بە چەشنێکی یەکپارچە، یەک گرتوویی‌یان دەبێ، پاش نوێخوازی ئەم بڕوایە لەرزۆک دەکات ـ

یەکێک لە کەسێتی‌یەکانی ڕۆمانی *سپیلە بەفرینە* (Snow _ white) بەرهەمی دۆناڵدبار تێلمی (Donald Barthelme) وێڕای ئاماژە بۆ نێوی چیرۆکێکی هێنری جەیمز (henry - games) کە وەکوو سەمبۆلی مەبەستی ڕاقە و شیکاری، بۆتە بنێشتە خۆشەی سەر زاری ڕەخنەگرانی مۆدێڕن، پرسیار دەکا: «ئەی بەس نەقش و نیگاری قاڵی لە کوێیدایە؟» لە پاشان بە چەشنێکی نیگەران کەرەوە تێهەڵدەچێتەوە : «یان خۆ هەر... قاڵی یە؟» زۆرێک لە دەقە پاش نوێخوازییەکان ئەم فیکرە سازدەکەن کە ئەزموون «قالییە و بەس» هەرنیگارێکیش لەوێدا بدۆزینەوە، لە خەیاڵێکی خۆڕایی و گومانێکی «دڵ خۆشکەرە» زیاترنین.

گرفتی خوێنەری ڕۆمانی پۆست مۆدێڕنیستی، ئیبهام (شاردراوەیی) دەق نیە ـ چوونکە دەکرێ شاراوەیی چارەسەر بکەین ـ بەڵکوو ئەغڵەب نەبوونی ڕەهایەتی‌یە (عَدَمِ قطعیت) کە بە سەر هەموو دەقەکەدا دەکشێ و خۆی زیاتر لە ڕادەی گێڕانەوەدا نیشان ئەدا نەک لە شێوازدا. بۆ وێنە، تا هەر ڕادەیەک بە وزەوە ڕۆمانی *مێلۆی* لێکدەینەوە، دیسانیش بە ڕەهایەتییەوە، ناتوانین بڵێین: بڵێی ئەو پیاوەی کە مۆرێن (Moran) دەیدینێ و کۆتی ئەستوور و کڵاو و گۆچانی هەیە، هەمان پیاوێک بێت کە مێلۆی پێیدەڵێ «س» یا خودی مێلۆیە یان کەسێکی دیکەیە؟

PDF4Kurd

ئەو وتەیەی هیۆ کێنێر کە دەڵێ : «بیکێت کەش و هەوایەک لە نەبوونی رەهایەتی پێکدێنێ و چیرۆکێک کە بناغەی لە سەر نەبوونی رەهایەتی بێ زۆرکات زایە دەبێ ... » سەبارەت بە زۆربەی نووسەرانی پاش نوێخوازی راستە. بڕابڕ ناتوانین شاراوەیی ناو گەڵاڵەی رۆمانە پاش نوێخوازییەکان چارەسەر بکەین، چوونکە ئەم چەشنە رۆمانانە ـکە لە کلافێکی ئاڵۆزکاو دەچن، لەم بەستێنەدا، بە تایبەت چەشنی کۆتایی هاتنی ئەم رۆمانانە ـ کە لە جیاتی «دەرگای چوونە دەرێ»ی ئەوانە ـ شیاوی سەرنجدانە. لە جیاتی کۆتایی رەهای رۆمانی سوننەتی (رۆمانی باو و سەلەفی) کە لەواندا هەموو نەهێنی یەکان ئاشکرا دەبن و چارەنووسی کە سایەتییەکان خۆیا دەبێ، هەروەها لەبری کۆتایی نادیاری رۆمانی مۆدێڕنیستی (کە هەر وەکوو کۆنراد (Goseph_ Conrad) سەبارەت بە رۆمانەکانی هێنری جەیمز دەڵێ: «رازیمان دەکەن، بەڵام راستی نین». لە رۆمانی پاش نوێخوازانەدا لەگەڵ کۆتایی چەند چەشنەی درۆیین، دەستکرد، یان لاسایی کردنەوەیەکی گاڵتەجاڕانەدا رووبەڕوو دەبینەوە.

چەشنی کۆنەی کۆتایی «رەها» لە چیرۆکە جیناییەکاندا هەیە کە لەواندا «کاراگا» نەهێنی جینایەت ئاشکرا دەکات. سەری تاڵە هەودای بە ڕواڵەت بێ پێوەندی و ئاڵۆزکاوەکان بە چەشنێکی یەک گرتوو پێکەوە گرێ دەدا و ئەگەری سازدانی «عەدالەت» جێ بە جێ دەکا، میۆرێیل سپارک (Mureil_Spark) بە نووسینی چەشنێک رۆمان کە لەواندا جێ گۆڕکەی دەوری قاتڵ و بەکوژچوو و شاهیدەکان دەبنە هۆکاری شێواوی و دڵەڕاوکەی خوێنەر، نەریتی «کۆتایی رەها»ی چیرۆکە جیناییەکان بە گاڵتە دەگرێ و نیوە ئاماژە و نیوە ئاشکرا، رەخنە لە پڕڕوویی رۆماننووسان و هەروەها ئەو «کارئاگا»یانە دەگرێ کە وادەنوێنن ئەوان سۆنگە و بکەری

PDF4Kurd

جێ بە جێ کردنی چارە نووسی خودایین. بۆ وێنە لە رۆمانی *کورسی سایەق*دا کەسێتییەک بە نێوی لایس (Lyse) لە دوایین رۆژەکانی تەمەنی خۆیدا چەندان سەرە تاڵە دەزوو لە چەند وڵاتی ئەورووپی بە دەستەوە دەدا کە هیچ واتایەکی تایبەتیان نیە، هەتا لە کۆتاییدا بۆمان دەردەکەوێ کە بە وتەیەک ئەو هەم گەڵاڵەی پیاو کوشتنێکی دارشتووە و هەم تێدا چووە.

لە رۆمانێکی دیکەی ئەم نووسەرەدا بە نێوی *سەرەخەر نەبوون* (NottoDisturb) نۆکەر و قەرەواشی کۆشکێکی گەورەی نێزیک زەریالەی ژینێڤ قەرار و بڕیار دادەنێن بە سۆنگەی جینایەتێکی کە بەرێوەیە و ئەمەش بە هۆکاری پێوەندیی ناشەرعی ژنی خاون کۆشکەکەوەیە، بە نان و رۆنێک بگەن. بۆ ئەم مەبەستە هەر لە بەرەوە هەواڵ بە هەواڵنێران دەدەن، چەند بڕیارنامە ئامادە دەکەن، بە تەلەفۆن لە گەڵ هاومامڵەکەیان لە ئامریکادا وتوویژ دەکەن و چەند ئاخافتنێک لە سەر نەوار و فیلم تۆمار دەکەن، ئەڵبەت تەواوەتی ئەم کارانە لە کاتێکدا دەکەن کە خاوەن کۆشک لە کتێبخانەیماڵەکەیدا سەرقاڵی دەمەتەقە دەگەڵ خێزانی و کەڵەگاکەیدایە. هێشتاش پیاو کوشتنەکە نەقەوماوە. لیستەر (Lister) گەورە خزمەتکاری بە ئەدەبی ماڵێ کەهەمووی ئەم کارانە لە ژێر چاوەدێری ئەودایە، سەبارەت بە ئەربابەکانی خۆی دەڵێ: «بە داخەوە خۆیان خستۆتە مەیانی «جەبر»ەوە ئەو ناهێڵێ دووکەس لە کەسێتییەکان بچنە نێو ماڵەوە، هەرلە بەر ئەوەی ئەوان لەگەڵ چیرۆکەکەدا یەک ناگرنەوە» و بە مەرحەمەتی هەورە تریشقەوە (کە هەر کاتێ پێویست بێ دێتە یارمەتی خودایان ورۆماننووسان) ئەم دووکەسە لە رۆمان وەدەر دەنرێن.

PDF4Kurd

جان فالز(Gohn fowles) چەند چەشنە کۆتایی جۆرانجۆر بۆ رۆمانی *ژنی سیتوانی فەڕەنسی* لە بەر چاو دەگرێ و داوا لە خوێنەر دەکات هەرکامیانی پەسەندە، هەڵیبژێرێ.

جان بارت(Gohn Barth) لە کورتە چیرۆکێکدا بە نێوی *ون بوو لە نساری کایەدا* ـ ١٩٦٨ـ کۆیەک لەو کۆتایییانەی ئەگەری هەیە، دێنێتە ئاراوە، بەڵام لە ئاکامدا هەموویان رەفز دەکاتەوە بێج لە کۆتاییە هەرە نارەها و هەرە بێتام و چێژەکەیان. هەر ئەو لە چیرۆکێکی دیکەی لە ژێر سەردێڕی *عینوان*دا کە بە ئاشکرا کاریگەری بیکێتی بە سەرەوەیە، تێدەکۆشێ خۆی لە تەواوکردنی چیرۆک نەدا:

«تەقریبەن تەواو بووە، ئیزن بدەن گرێ کردنەوەی چیرۆک، فەوری و چاوەنوارنەکراوبێ، پڕداخ و کەسەر نەبێ، لانی کەم خێرا بێ و لە هەموو شتێ گرینگتر فەوری بێ. ئێستا، ئێستا! ئاکام چۆن دەبێ؟» لە کۆتایی یەکێک لە رۆمانەکانی ریچارد براتیگان(Richard _ Brautigan)دا بەشێک دەبینین کە نێوەکەی *دووهەمین کۆتایی*یە. نووسەر لە پاشان ئاکامی سێهەم و چوارەم و پێنجەمیشی زیاد کردووە: «دەیجا ئاکامی زیاتر و زیاتریش هەن: ئاکامی ژمارە ٦ـ ژمارەی ٥٣ ـ ژمارەی ١٣١ ـ ژمارەی ٩٤٣٥ و ئاکامگەلێک کە خێراتر و خێراتر بە شوێن یەکدیدا دێن، ئاکامی زۆرتر و زۆرتر، خێراتر و خێراتر، هەتا ئەم کتێبە لە هەر چرکەساتدا ـ ١٨٦٠٠٠کۆتایی هەبێ.

لە رۆمانی *راوکردنی ماسی قزل ئالا لە ئامریکا*دا کە ئەمەیش بەرهەمی ریچارد براتیگانە ـ ١٩٦٧ ـ بەشی پێش کۆتایی لە ژێر سەردێڕی «سۆسی مایۆنێز»دا بەم چەشنە کۆتایی پێدێ:

«بۆ مەبەستی دەربڕینی هەوجێیەکی مرۆڤانە، هەمیشە دڵم پێوە بوو کتێبێک بنووسم کە بە وشەی «مایۆنێز» تەواو بێ. بەم هۆکارەوە، دوایین بەشی ئەم

PDF4Kurd

رۆمانە لە راستیدا روونووسی نامەی *دایک و نانسی* لە ساڵی ١٩٥٢دا بۆ فلۆرانس و هارڤ (Nancy,Floerance,harv) کە لە ژێر نووسیدا نووسراوە: «ببوورن کە لە یادم چوو «سۆسی مایەنز» (هەڵەی ئیملایی وشەی مایۆنێز بە ئانقەستە لە لایەن نووسەرەوە) خودی ئەم خاڵەش دەبێتە هۆی پێکەنین، کە ئەم هەوجێ ئینسانیەش ـ کە زیاتر لە هەوا و هەوەسێک دەچێ ـ بە بێ دوایین بەشیش دەیتوانی چارەسەر بکرێت. چوونکە بەشی بەر لە کۆتاییش بە وشەی «مایۆنێز» کۆتایی پێدێ. «بەشی سۆسی مایۆنێز»یش شێوازێکی لە خۆڕا و دەسکردە بۆ ئەم متمانەیە کە کتێبەکە بە وشەی «مایۆنێز» کۆتایی پێ بێ. چوونکە ئەو نامەیەی لە بەشی کۆتاییدا لە چاپدراوە، پێوەندییەکی لە گەڵ هیچ کام لە رووداوەکانی پێشووتری رۆمانەکەوە نیە. لە راستیدا، هەڵەی ئیملایی «مایۆنێز» وەدەری دەخات کە نووسەر وێڕای نووسینی فۆنۆتیکی ئەم وشەیە، کارێکی کردووە تا مەبەستەکەی وەڕاست نەگەڕێ.

سەبارەت بەوەی تازەبوونی ئەو تەکنیکانەی کە لە رۆمانە پاش نوێخوازییەکاندا دەکار کراون، بە راستی تا چ رادەیەک سەرنج ڕاکێشەر بوون، رەخنەگر بیر و رای جیاوازیان دەربڕیوە. بۆ وێنە «لیزلی فیدلەر»(Leslie Fiedler) بڕوای وایە پۆست مۆدێرنیزم لە مەیدانی رۆماننووسیندا بە راستی شۆڕشێکی پێکهێناوە، لە دۆخێکدا فرانک کرمۆد(Frank Kermode) بڕوای وایە کە پۆست مۆدێرنیزم تەنها بۆتە هۆکاری «پێشکەوتنی ناچیزەی مۆدێرنیزمی کۆن». دەتوانین لە هەر دوو بڕوا پشتیوانی بکەین؛ مەبەستم ئەمەیە کە بە وتەیەک هەر دووکیان «درووست»ن. بەستە بەمەیە کە مەبەستی رەخنەگر چ بێ و لە بۆ گەیشتن بەم مەبەستە، کارەکەی لە کوێ وە دەست پێ بکا. فیدلەر بە گشتی ئەدەب و فەرهەنگی ئەمریکی دەسەلمێنێ (بە واتای مرۆناسییەوە) کرمۆدیش چاوی لە

PDF4Kurd

تەواوی هونەرە پێشتازەکانە لە پانتاییەکی نێو نەتەوەییدا. بە لای فیدلەرەوە پۆست مۆدێرنیزم لە بناغەدا دیاردەیەکی «پەرمرۆڤخوازانە» و زۆر ئی ئەم دووایيانەیە کە دە گەڵ وتەزا و بایەخە جوانی ناسینانەکانی سەلەفیدا دژایەتی دەکا، یان بە هەندیان ناگرێ، قاوغە جۆرانجۆرەکانی ئاینی تام و چێژخوازی بۆ بەردەنگە بە گشتی لاوەکانی خۆی دەناسێنێ و بە شیکاری فۆرمالیستی ناتوانین ئەوە لێکدەینەوە، هونەرەکەی دژی هونەرە و دەبێ بە «شێوازی رەخنەیی مەرگی هونەر» راڤەی بکەین ـ لە لایەکی دیکەوە، کرمۆد لە پلەوپایەی مێژوونووسی هونەر و جوانی ناسیندا پاش نوێخوازی هەڵدەسەنگێنێ. تەقریبەن بە سانایی سەرچاوەی گریمانەی تیۆرەکانی ئەو لە مۆدێرنیسمی کلاسیکیدا یان لە پاژەکانی دادائیزمدا (کە زۆر لە مەوبەر لە ١٩١٦ دا بە بڕوای کرمۆد، لە راستیدا دادائیزم بزووتنەوەیەکی کەمبایەخ بوو و بەرهەمە دادائیستیەکان زیاتر لە شۆخی دەچن نەک لە هونەر. کرمۆد لە وتارێکیدا دەنووسێ: «ئەم بەرهەمانە ئاماژەی لە بەر دڵان بۆ شتی وان کە لە راستیدا لە دادائیزم زیاتر سەرنجی ئێمە بەرەو خۆیان رادەکێشن.»

مەبەستی من لەم وتارەدا ئاشتکردنەوەی ئەم روانگە جیاوازانە نیە، بەڵکوو دەمهەوێ ئەو خاڵ و یاسا رووالەتی یانەی کە بنچینە و بناغەی بەرهەمی پۆست مۆدێرنیزمن روون کەمەوە.

چما ئەم وتەیەی رۆمەن یاکووبسن (Roman Yakobson) راست بێ کە هەموو روخسارەکانی کەلام سەر بە یەکێک لە دوو قوتبی «خوازە» و «مەجاز»ن، دەسا دەبێ بتوانین بەرهەمە پاش نوێخوازییەکان لە سەر بناغەی یەکێک لەم دوو قوتبە پۆلێن بکەین. کورتەی ساناکراوی بیرۆکەی یاکووبسن ئەمەیە: «کەلام لە هەر قاوغ و رووخسارێکدا بابەتێک بە بابەتێکی دیکەوە دەلکێنێ، چوونکە ئەم دوو بابەتە یان لە لایەنێکەوە لە یەکدی

PDF4Kurd

دەچن یان لە نێزیکی یەکدی دان. بە پێی ئەم تیۆرە، بێت و تێ بکۆشین بابەتگەلێک لە سەر بناغەی یاسا و ڕێسایەکی دیکە (یان بە بێ هیچ یاساورێسایەک) پۆلێن بکەین، بۆمان دەردەکەوێ کە زەینی مرۆڤ هەروەها تێدەکۆشێ تا لە دەقی بەرهەم هاتووی پێوەندی ئەو بابەتانە، یەکێک لە پێوەندییەکانی لە یەکچوون یان نێزیکایەتی (یا هەردووکی ئەم پێوەندییانە) بدۆزێتەوە و چما نەتوانین دەقێک بەم چەشنە لێکدەینەوە، لەو دۆخەدا دەتوانین بڵێین لە ڕاستیدا دەقێک لە گۆڕێدا نیە. بە گومانی من دەتوانین دەقە پۆست مۆدێڕنیستییەکان بە پێی ئەم تیۆرە شیکاری بکەین، بەڵام بەڵکوو ئەم کارەش زۆر بە کەڵک نەبێ. چوونکە چما فرەگر بوونی زاراوەی «پاش نوێ خوازانە» ئەوەندە بەربڵاو بێ تا هەمووی ئەو نووسەرانەی کە ئەم زاراوەیە بە ڕواڵەت سەبارەت بەوان ڕاستە و دەیانگرێتەوە، بە پێی یاسا دەبێ بتوانین بە وردی مەعلوومی بکەین کام یەک لەوان خوازیاری کەڵک وەرگرتن لە خوازە و کامیان لە مەجازن. بەڵام بە دژوارییەوە دەکرێ نیشان بدرێ کە بەرهەمەکانیان، بە گشتی، سەر بە یەکێک لەم دوو قوتبەیە. دەڵێی بۆ زەق کردنەوەی تایبەتمەندییەکانی ڕواڵەتی بەرهەمی پۆست مۆدێڕنیستی باشتر وایە بزانین کە چۆن خوازە و مەجاز لەم بەرهەمانەدا بە شێوازێکی تەواوەن نوێ دەکار کراون و نەمانهەوێ کە حەتمەن یەکێک لەم دوو یاسایەی لکاندنی پێوەندی بابەتێک بە بابەتێکی دیکەوە هەڵبژێرین (باوەکوو هەڵنەبژاردنی یەکێ لەم دوو یاسایە لە ئاکامدا کارێکی بێ کەڵک بێ.) بێج لە دوو قوتبی خوازە و مەجازی کەلام، دەتوانین چ جێگر و جێ نشین گەلێکی دیکە بۆ مەبەستی شیکاری دەقە پۆست مۆدێڕنیستییەکان دەکار کەین؟ لە بەشەکانی دیکەی ئەم وتارەدا، بڕێ ناوم بۆ ڕوونکردنەوەی ئەگەری ئەم جێگرانە هێناوەتە گۆڕێ.

PDF4Kurd

١ ـ پارادۆکس (دژوازی، دژایەتی)

«بەڵام قسە کردن سەبارەت بەم شتە، یانی لەگەڵکوو وۆرِم (**Worm**) جووڵاوە و بەڕێ کەوت تا بە هەر چەشنێک بێ خۆی بگەیەنێتە ئەوان، ئەوان چی دەکەن؟ چ کەڵکێکی هەیە؟ لە بەر ئەوەی ئەو ناتوانێ خۆی بجووڵێنێتەوە، باوەکوو دایمە دڵی پێوەیە بجووڵێتەوە، بێت و سەبارەت بەو باسی دڵ پێوەبوون بکەین، ئەڵبەت ناتوانین و ناکرێ. بەڵام چی بکەین؟ دەبێ سەبارەت بەو ئاوا قسە بکردرێ، وایدانێی زیندووە، وەک بڵێی دەفامێ، وەک بڵێی دەتوانێ دڵی پێوەبێ. باوەکوو کارێکی لەخۆڕایی بێ، ئاخە لەخۆڕایی‌شە.»

هەر کۆپلەیەکی ئەو وتەگێڕانەوەیەی سەرەوە کە لە ڕۆمانی *شیاوی ناونەهێنان*ی ساموئێل بیکێتە، کۆپلەکانی دیکەی بەر لە خۆی ڕەفز دەکاتەوە، لە ڕاستیدا ئەو وتەگێڕانەوەیە نموونەی ئەو دەقانەیە کە ئاخێوەرەکەی بەرحوکمی دوودڵ مانەوە لە نێوان ویستەکان و داواکارییە نەحەواوەکەیدایە. لە کۆتایی ڕۆمانەکەدا زۆر پسپۆڕانە نووسراوە: «دەبێ درێژەی پێ بدەی، ناتوانم درێژەی پێ بدەم، درێژەی پێ دەدەم.» بێت و نەزم و تەرتیبی ڕستەکانی ئەم دەستەواژەیە بڕێک گۆڕدرابایە، یانی بەم چەشنە: (ناتوانم درێژەی پێ بدەم، درێژەی پێ بدە، درێژەی پێدەدەم)، ئیدی لەم دۆخەدا لەگەڵ خۆیدا دژایەتی نەدەبوو، بەڵکوو دەگۆڕایە سەر بەردەوامبوونێکی لۆژیکی و (دڵخۆشکەرە)ی پڕ لە ناهومێدی و خۆئامۆژگاری کردن و نوێ کردنەوەی ویست و خواز. هەر ڕستەیەکی ئەم دەستەواژەیە ـ لەم دۆخەی ئێستای خۆیدا ـ ڕستەی بەر لە خۆی ڕەفز دەکاتەوە. ئەم ڕستەیەی کورتەچیرۆکی *دەستایۆڤیسکی* بەرهەمی لیئۆنارد مەیکلز (**Leonard Michels**) کە نووسراوە: «ناکرێ بە خەیاڵات کردن یا

PDF4Kurd

بەبێ خەیاڵات کردن بژی»، لەگەڵ بنچینە و بنەمای زۆر دژوازبوونی نقیساریی پاش نوێ خوازانەدا نێزیکایەتی هەیە. ئاین و نەریتی باکێنیزم (boconusim) لە رۆمانی *دەزووبازی* بەرهەمی کۆرت ڤۆنیگات (Vonnegut)دا لە سەر بنچینەی دژواز نواندنی پرژان و کەسەر...، پێویست بوونی درۆ وتن سەبارەت بە راستی و نەگونجانی غەمناکی درۆ وتن سەبارەت بەو شتەیە».

یەکێ لە هەرە نموودە بەگورِوتینەکانی دژوازبوون کە نەریتی دوویانە (دووگانە) لە بنەرِەتەوە رەفز دەکاتەوە، بوونەوەری دوو نێرمایی‌یە (دوجنسی) و دەیجا نابێ لەوەی کە کەسایەتی زۆرێک لە چیرۆکە پاش نوێخوازەکان لە باری نێرمایی‌یەوە، دوولاخوازن، سەرمان سورِ بمێنێ.

بۆ وێنە دەتوانین ناوی کەسێتی مایرار/ مایرێن برێکینریج Myrar/myron Brechinridge) لە رۆمانەکانی گۆرڤیداڵ دا (GoreVidal) بێنین کە نێرمایی‌یەکی بگۆرِی هەیە، هەروەها کەسێتی سەرەکی لە رۆمانی *لە گواستنەوەدا* (In Transit) بەرهەمی بریجید برِۆفی (Brigid Brophy) کە لە فرِۆکەخانەیەکی نێونەتەوەییدا ئێخسیری فەرامۆشی دەبێ و نێرماییەتی خۆی لە یاد نامێنێ.

(ئاخێوەر ناتوانێ لە ئامادەبوونی جەماوەردا تەماشای ئالەتی نێرمایەتی خۆی بکات، تەنانەت کاتێکیش کە مەبالێکی گشتی وەگیر دەخات، نازانێ بۆ چ مەبەستێک هاتۆتە ئەو شوێنە.)

هێنری (Henry) کەسێتی سەرەکی و نیوەپۆست مۆدێرنەی رۆمانی *وڵاتی نەدۆزراوەوە* بەرهەمی جوولیەن مەیچڵ (Julian Mitchell) وێرِای گۆرِینی نێرمایەتی خۆی لە سەرەتادا دەبێتە ژن و لە پاشان دەبێتە دوونێرمایی (نە نێر، نە مێ) کە بە شوێن بوونەوەرێکی جوان بە نێرماییەتێکی نامەعلوومەوەیە.

PDF4Kurd

لە تەشقی ڕۆمانی *سەمبۆلیستی* (Giles Goat Boy) بەرهەمی جان بارتدا کە داهێنانی کەلامی و زبانی زۆری تێدایە، ئاناستازیا (Anasasia) و پاڵەوانی بزن ئاسای ئەوینداری ئەو لەو کاتەدا سەرقاڵی «نێزیکین»، ولامی ئەم پرسیارەی کەمپیۆتەرێک بە ناوی وێسکاک (WESCAC) کە لێیان دەپرسێ: (نێرن یا مێ) بە چەشنێکی هاوکات و دژواز وەڵام ئەدەنەوە: (بەڵێ، نەخێر)، بەم چەشنە گیانیان لە دەست (سین ـ جیم) و لێپرسینەوەی کەمپیۆتەرەکە ڕزگار دەکەن.

٢ ـ جێ گۆڕکێ (جابە جایی)

هەردوو شێوازی نڤیساری خوازەیی و مەجازی هەوجێیان بە هەڵبژاردنە و لە هەر هەڵبژاردنێکدا دەبێ پێملی لێبووردن لە برێ شت بین. نووسەرانی پاش نوێ خواز زۆر کات تێدەکۆشن لە ئاوێتە کردنی چەند جێگرێکی جۆراجۆری گێڕانەوە لە چیرۆکێکی یەکەدا، ئەو یاسا و ڕێسایەی سەرەوە بشکێنن و وەلای نێن. ئەم کردەیە وەکی چەشنێک پارادۆکس (دژوازی) وایە. باوەکوو لە کردەدا وێڕای پۆلێن و دەرەجەبەندی کردنی جێگرەکان بە پێی ئاستی ڕاست و درووست بوونیان، ئەم دژوازبوونە چارەسەر بکردرێ. ڕێگا و شێوازێکی سەرەکی تر بۆخۆ پاراستن لە هەڵبژاردن، دەکار کردنی تەواوەتی ئاوێتە و ڕێکەوەندەکانە لە بەستێنێکی تایبەتدا.

لە جیهانی خەیاڵات کردنی یەکێک لە حیکایەتە ئاکارییەکانی بۆرخێسدا (Jorge Luis Borges) کە زۆربەی پۆست مۆدێرنە ئامریکاییەکانی ئەویندار خۆی کردووە «بەرهەمە ئەدەبە چیرۆکییەکان گەڵاڵەیەکی یەکەیان هەیە، وێڕای چەندان جێ گۆڕکێی شیاوی بۆچوون و ڕووداوەکانی ئەو گەڵاڵەیە.» گەڵاڵەی دژوازی ڕۆمانی تسۆیی پێن

PDF4Kurd

(Tsui Pen) لە چیرۆکی بۆرخێس‌دا بە نێوی *باغی دووڕێیانەکان* کەم و زۆر لە سەر بنچینە و بناغەی ئەم یاسا و ڕێسایەیە:

«لە هەموو چیرۆکەکاندا لە دۆخێکدا کەسێک لە گەڵ چەند جێگردا هەمبەر بێتەوە، یەکیان هەڵدەبژێرێ و لە وانی دیکە چاوپۆشی دەکات. تسۆیی پێن لە چیرۆکەکاندا تەواوی ئەو جێگرانە پێکەوە هەڵدەبژێرێ. ئەو بەم کارە ڕووداوی جۆراوجۆر و جیاواز لە داهاتوودا و لە زمانە جیاوازەکاندا دەخولقێنێ کە هەر کامیان جیاجیا بەرین و بەرفراوان دەبنەوە و... بەم چەشنە هۆکاری دژوازییەکانی ڕۆمان خۆیا دەبێ. وای دانێن فەنگ (Fang) نەهێنییەکی حەشار داوە، غەریبەیەک دێ بۆ لای و فەنگ بڕیار دەدا بیکوژێ. بە چەشنی سروشتی بۆی هەیە چەند ڕووداوێک بقەومێ: فەنگ دەتوانێ ئەو سەرەخەرە بکوژێ، کابرای سەرەخەر دەتوانێ فەنگ بکوژێ، بەڵکوو هەردووکیان بە کوشت بچن، بەڵکوو هەردووکیان هەڵێن و....

لە شوێنەوارەکانی تسۆیی پێن دا تەواوی ئەم گریمانەیانە دەقەومێن؛ بە چەشنێک کە هەر ڕووداوێک خاڵی دەسپێکی چەند ڕووداوی دیکەیە.

بۆرخێس (مەحاڵ و لامەحاڵ)ـەکان بە چەشنێکی پاساوەبوو وێنا دەکات و بەم کارە خەیاڵات لە کۆت و بەند ڕزگار دەکات. بیکێت کەمتر لە جێ گۆڕکێ کەڵک وەردەگرێ، بەڵام دەتوانێ کاریگەرییەکی غەم هێنەرتر بە سەر خوێنەردا دابنێ، وەکوو ئەم بەشەی چیرۆکی *وات*:

«بەڵام سەبارەت بە قاچەکانی، کاتی وابوو هەرکام لنگە گۆرەوەیەکی مل قوڵی تێ دەکردن، جاری وابوو گۆرەوی مل قوڵی لە پایەک و گۆرەوەی مل بڵندی لە لاقەکەی دیکە دەکرد یا چەکمەی مل قوڵ، یا کەوش یا دەمپایی، یا گۆرەوی مل بڵند و چەکمەی مل قوڵ، یا گۆرەوەی مل بڵند و کەوش، یا گۆرەوەی بڵند و دەمپایە یا هەر هیچ. بڕێجاریش لە هەر لاقێک

PDF4Kurd

و گۆرەوەیەگی مل بلند، یا لە لاقیک گۆرەوە و لە لاقەکەی دیکەی چەکمەی قوڵە، یا کەوش یا دەمپایە، یا گۆرەوی قوڵە و چەکمەی قوڵە، یا گۆرەوی قوڵە و کەوش و...یا... یا... ».

بیکێت لاپەڕە و نیوێکی دیکەش هەر بەم چەشنە لە سەری دەڕوا. زۆر بەشی دیکەی وەکوو ئەمە لە رۆمانی « وات » دا هەیە کە لەوێشدا نووسەر هەموو رێکەوەندە مومکینەکانی لە کۆیەکی جیاواز و بگۆڕدا نێوبرد کردووە. بەڵام رەنگە عالی ترین نموونەی جێ گۆڕکێ لە شوێنەوارەکانی بیکێتدا رۆمانی *مێلۆی* بێ. کەسایەتی سەرەکی چیرۆک (کە ناویشی سەردێڕی ئەم رۆمانەیە) لە خۆیدا جینگڵ دەدا تاکوو شانزە زیخ بە چەشنێک لە گیرفانەکانیدا بەش بەش بکات هەتا هەموو کەڕەتێ بتوانێ ئەوان بە یاسا و رێسایەک و بە دوای یەکدا بمژێ. کەسێتییەکانی بیکێت بە شوێن ئەوەوەن کە بە هۆکاری نەبوونی هەر چەشنە نەریتێکی ئاسمانییەوە، ئەزموونەکانی ژیان لە نەریتێکی ماتماتیک ئاسادا دامەزرێنن. پاڵەوانی رۆمانی *مۆرفی* لە یەکێ لە دیمەنەکانی رۆماندا لەو کاتەدا کە سەرقاڵی جێ بەجێ کردنی نیوەڕۆژەیەک بە قوڕابییە چەند قاوغ و قەوارەکانە، لە نێوان نەتوانینی هەڵبژاردنی چەشنێکی تایبەتی قوڕابی و زەنجەفیلی دا ئەگەری گۆڕینەوەی هەموو قوڕابیەکان دوو دڵ دەمێنێتەوە.

«بێت و بیویستایە یەکەم هەنگاو بنێتە پێشێ و بە سەر تامەزرۆیی زۆری خۆی سەبارەت بە قوڕابی زەنجەفیلی دا زاڵ بێ، لەو کاتەدا کۆی قوڕابییەکان لە بەرامبەر چاوەکانیدا قوت دەبوونەوە و ئەگەری زێڕینەی گۆڕینەوەی هەمووی ئەوانی بە رەزامەندییەوە وەدەردەخست. دەکرا بە سەد و بیست جۆر بیانخوات.»

PDF4Kurd

کاتێک بگۆڕەکان (مُتغَیّرها) هەتا دوو بابەت کەم بکەن جێ گۆڕکێ دەبێتە خواردنی ئەم جارە و ئەو جارە، ئەوی دیکە هیوابڕدراو بوونی بارودۆخی مرۆڤ وەدەردەخەن. وایلی یەکێ لە کەسێتییەکانی رۆمانی *مۆرفی* بڕوای وایە: «هەرکاتێ ئێش و ژانێک سوکنا دەگرێ، ئێش و ژانێکی دیکە دژوار دەبێ.» »مرۆڤایەتی چاڵاوێکە بە دوو سەتڵەوە... یەکیان دەڕواتە خوارێ تا پڕ بێت و ئەوی دیکە دێتە سەرێ تا بەتاڵ کرێ.»

لە رۆمانی *خاڵی بیست و دوو* بەرهەمی **جۆزێف هیلێر**دا (**Joseph Heller**) باسی سەربازێکی زامدار لە نەخۆشخانەیەکدا دەکرێ کە تەواوی لەشی پەڕۆپێچ کراوە و سیرۆمێک و کیسەیەکی هەڵمیزتنی پێوە وەسڵە: «هەرکاتێ لە سەر عەرزی (کیسە میز) پڕ دەبوو، ئەو کیسە سیرۆمەی بە ئانیشکیەوە بوو، بەتاڵ دەبوو، لەوکاتەدا جێ گۆڕکەیان بەم دوو کیسەیە دەکرد، تا ئەو شتە تک تک و دڵۆپ دڵۆپ بگەڕێتەوە ناو لەشی»

٣ ـ نەبوونی یەکگرتوویی (عدم انسجام)

یەکگرتوویی تایبەتمەندییەکە کە لە هەر نووسراوەیەک چاوەڕوان دەکرێ. دەتوانین نووسینەوە بە ئاخافتنێکی یەک لایەنە دابنێین، خوێندکار و رەخنە گران دەزانن کە لایەنی هەرە دژواری نووسینی هەموو کتێب و وتار و پەڕتووک و تێزی خوێندکاران راستەوپاستە کردن و نەریتدانان بۆ هزر و ئەندێشە بڵاو و جۆراوجۆرەکانە بە چەشنێک کە تێپەڕبوون لە بابەتێکەوە بۆ بابەتێکی دیکە دەبێ حەتمی و لۆژیکی و بە بێ پسانەوە بێت و لە عەینی حاڵدا هیچ خاڵێکی گرینگ نە گۆڕدرێ یا نەقرتێ.

ئەم کتێبەی بە دەستانەوەیە، دەستەواژە و رستەی بێ ئەژماری لە خۆی گرتووە کە لە یەکەم قۆناغدا مەبەست لە گونجاندنی ئەوان نەک گواستنەوەی زانیاری و ئاگاداری، بەڵکوو پێکهێنانی پێوەندییەکی رەوان لە

PDF4Kurd

نێوان بابەتە جیاوازەکانی ناو کتێبەکەدایە. نووسراوەی مەجازی لە ئەدەبی چیرۆکدا خاوەن چەشنێک یەکگرتوویی زۆر ئاشکرایە لە سەر نێزیکایەتی کات و شوێن، کە فامست و حاڵیبوون لە دەق زۆر ئاسان دەکاتەوە، لە حاڵێکدا فامستی یەکگرتوویی نڤیساری خوازەیی ئەوەندە سانا نیە. بەڵام بە هەر لەونێک بێ، دەتوانین سەرەندەری بکەین. راست وەک یەکگرتوویی ئەو بابەتانەی لە دەقێکی بابەتخوازانەدا باسیان لە سەر کراوە، خوێنەر سەبارەت بە راست و دروست بوونی ئەو بیر و بڕوایە رازی دەکات و پەرە بەم گریمانەیە دەدات کە بێج لەم نەریتە، هیچ نەریتێکی دیکە ناتوانێ لە باری هزرەوە ئەمەندە و تا ئەم رادەیە رازی کەرەوە بێ، چیرۆکیش هەر بەم نەریتە ـ بێت و چیرۆکێکی سەرکەوتوو بێ ـ گۆشە نیگایەکی تایبەت بە هۆکاری بایەخی یەکگرتوویی خۆیەوە سەبارەت بە جیهانی هەستی دەدا بە خوێنەر و جیهانێکی خەیاڵی دەکاتە جێگری «جیهانی راستی» ـ بە تایبەت بێت و چیرۆک ریئالیستی بێ ـ خوێنەر لە رێی خەیاڵاتەوە لەم جیهانە خوڵقاوەدا دەژی. پۆست مۆدێرنە سەبارەت بە یەکگرتوویی بەدگومانە. بیکێت بە گۆڕانکاری کت و پڕ و چاوەنوارِ نەکراو لە راوێژی ئاخێوەردا، ئاخافتنی پەرچیرۆکی (فرا داستانی) سەبارەت بە خوێنەر، بە سپێتی هێشتنەوەی بەشێکی دەق، پارادۆکس (دژوازی) و جێ گۆڕکێ، بە ئانقەستە یەکگرتوویی وتەی خۆی دەشێوێنێ. تاقمێ لە نووسەرانی ئەم دواییانەی ئامریکایی لەمەش بەولاوەتر رۆیشتوون و چیرۆکەکانیان لە سەر بنچینەی نەبوونی یە کگرتوویی نووسیوە. لە رۆمانی ٩٨/٦ بەرهەمی رۆناڵد سوکنیکدا (**Ronald Sukenick**) دەنگی نووسەر قیرسیچمانە دەڵێ: «دابڕان، نەبوونی یەک گرتوویی، کەم و کوڕی، پاڕادۆکس، چارەسەرێک نیە.»

PDF4Kurd

نیشانەی هەرە ئاشکرا و بەرچاوی نەبوونی یەک گرتوویی لە چۆنیەتی نووسینی ئەدەبی چیرۆکی سەردەمدا ـ (تامەزرۆییەکی رۆژ لە رۆژ زیاتر بۆ نووسینی چیرۆک لە چەندان بەشی زۆر کورتدایە) ــ ئەم چەشنە چیرۆکە دەتوانین لە رۆمانی **٩٨/٦** دا بدینین. درێژی هەر بەشێکی ئەم رۆمانە ئەغڵەب لە کۆپلە و دەستەواژەیەک زیاتر نیە و نێوەرۆکی هەرکام لەم بەشانە لە گەڵ بەشەکانی دیکەدا جیاوازی هەیە. جاروبار بۆ مەبەستی تەئکید کردنی زۆرتر لە سەر نەبوونی یەکگرتوویی لە نێوان بەشە جیاوازە کاندا، لە سەرەتای هەر بەشێکدا نووسەر ژمارەیەک یا سەردێڕێک بە پیتی درشت دەنووسێ، یان پەنا دەباتە بەر تەکنیکەکانی چاپی نێونجی و مام ناوەندی. رۆمانەکانی زۆر ئەم دواییانەی کۆرت ڤۆنێگات و تەواوی رۆمانەکانی براتیگان چوارچێوە و گەڵاڵەیەکی ئاوایان هەیە. بە وتەیەکی دیکە بەشەکانیان ئەوەندە کورتە کە ناتوانین وەک واتای باو پێیان بڵێین بەش (فـصل). **دۆناڵد بار تێلمی** بۆ مەبەستی نەبوونی یەکگرتوویی لە نێوان بەشەکانی دەقی رۆمانی *ژیان لە شاردا* لە برێ لە بەشەکاندا لە وێنەی سەیر و سەمەرە کەڵک وەردەگرێ و رایمۆند فێدرمەن (**Raymond Federman**) لاپەڕە رازاندنەوەی رۆمانی (هیچ)ی بە کەڵک وەرگرتن لە تەکنیکەکانی شیعری کۆنکرێت (**Concrete Poetry**)، ــ چەشنێک شیعری مۆدێڕن کە لە دەیەکانی ١٩٥٠ و ٦٠دا لایانگرانی زۆری بوو، وێنەی رواڵەتی ئەم شیعرانە، باسی لە سەر هەر شتێک کردبایە، وێنەکەشی دەنواند و بەم هۆکارەوە بە خاوەن بەشێک لە تایبەتمەندییەکانی شێوەکاریش دەناسرێ ـ داهێنەرانە دەگۆڕێ تا بە هۆکاری دەکارهێنانی ئەو شتەدا کە لە گێڕانەوەی ژێرەوەدا وەسف کراوە، وەبەر نەفرەت نەکەوێ:

وێنەیەکی زۆر روک و راستی گێڕانەوە   بە بێ ئەوەی هۆش و هەستەکانمان بشێوێنن

PDF4Kurd

بە بێ هیچ لەمپەرێک هەر چەشنێکی ساف و سادە

ئاسایی، بە یاسا و رێسا

شیاوی خوێندنەوە

ریالیزمی

لە راستەوە بۆ چەپ

لە شاراوەیی و تەم و مژ بەتاڵ

جیاواز ـ خاڵدانانی باش

شیاوی فامست هیلاک کەرەوە

بە بێ مەترسی، خاوەن دستە واژە

مەحشەر ـ بە تام و چێژ ـ بە کەڵک

خاوەن نێوەرۆک ـ سانا

پەخشان پەخشان

لە پەخشانەوە پەخشان پەخشان

پەخشان ـ سانا

پەخشان

لەم دواییانەدا لیئۆنارد مایکلز (**Leonard Michels**) چەشنێک ئەدەبی تەقریبەن نوێی داهێناوە:

کۆیەک (نەک زنجیرەیەک) لە کورتە پاژەکان (چیرۆک، حیکایەت، تێفکرین، کورتە وتە، پەخشانە شیعر، قسەی خۆش و نوکتە) کە هەر کامیان سەر دێڕێکی جیاوازیان بە پیتی گەورە هەیە. خوێنەر سەری سوورِ ماوە، بەڵام شادمانە و لە نێو ئەم گشتە پاژە بە رواڵەت نایەکگرتووەدا راست وەکوو تۆپێکی کە بۆ ئەم لاوئەولا حەوا دەدرێ، سەرگەردان دەمێنێتەوە؛ تیشک وترووسکێک لە زەینیدا دەکەونە ترووسکە و خێرا بزر دەبنەوە؛ بەرە بەرە ئاگەداری و زانیاری زیاتر دەبێ؛ هەتا نووسەر بە کورتی

PDF4Kurd

پێدەڵێ: «دۆڕاندت». یەکێک لەم کۆبابەتانە لە ژێر سەردێڕی (بێت و بمتوانیبا، نەجاتم دەدان)دا، لە قەوارەیەکی تازەدا سەرقاڵی لێدوان لە سەر بابەتی لەمێژینەی هەستی، مەرگ، زەمان لە سزادانەوەی ئیعدام دا دەبێ، کە مایکڵز نێوی دەنێ چیرۆکی *بەندیی مەحکووم کراو*. ئەم کۆ چیرۆکە حەڤدە بەشی هەیە کە بریتین لە: ١ ـ یادەوەری کردن ـ کورتە تەنزێکی توندوتیژ سەبارەت بە ژیانی یەهوودیەکانی ئامریکایی کە بابەتی سەرەکی ئەو لارێ بوونی کوڕی بنەماڵەیەکی جوولەکەیە؛ ٢ ـ جوولەکەی بەرگومان ـ بەهرە وەرگرتنێک لە چیرۆکی *مۆجیزەی غەیبیی* بۆرخێس ـ لە سەر ژیانی نووسەرە جووولەکەیەک بە نێوی جارۆمیر هلادیک کە بە حوکمی گەشتاپۆ (چەکداری ئەڵمانیای نازی) لە دار دەدرێ، بەڵام خودا مۆڵەتی دەداتێ هەتا لە مەودای نێوان تەقاندنی گوللەکان و مردنەکەیدا، بتوانێ شاکاری نیوەتەواوی خۆی لە خەیاڵاتیدا بگەیەنێتە کۆتایی؛ ٣ ـ لە کاتی تێداچووندا ـ بیرەوەرییەک سەبارەت بە باوە گەورەی ئاخێوەر (یا بەڵکوو دایە گەورەی نووسەر) کە بە هۆکاری ڕەچەڵەک کوژی پوڵەندییەکانەوە ئاوارە دەبێ؛ ٤ ـ بارودۆخی ماددی ـ وەسفێکی دوژمنانە سەبارەت بە کارێل مارکس (Karel Marx) کە لە پاش ئەوەی خاوەن ماڵەکەی سووکایەتی پێدەکا، لە کارێل مارکس‌دا دەبێتە توند و تیژی دژ بە مێژوو؛ ٥ ـ کەسپ و پیشە ـ حیکایەتێکی گەپجاڕ سەبارەت بە مامی ئاخێوەر کە خاوەن چەند تەلاری ئارایش کردنە و پارەیەکی زۆری دەست دەکەوێ؛ ٦ ـ هەڵدێرە بە بێ دارودەوەنەکان ـ گێڕانەوەیەک لە شیعری *شی یۆنی* لۆرد بایرۆن، سەبارەت بە بەندییەکە کە ماوەی مەحکوومبوونی خۆی تێدەپەڕێنێ؛ ٧ ـ گۆرانییەکان ـ نوکتەیەکی سێ دێڕیە سەبارەت بە گۆرانییە ناوچەییەکانی رووسیا؛ ٨ ـ غونچەکان ـ سەبارەت بە ئەزموونە سەرسام هێنەرەکانی مامۆی

PDF4Kurd

ئاخێوەر کە لە سەرەتای نیشتە جێ بوونی لە ئەورووپادا بە سەری هاتوو؛ ٩ ـ و... هەڵا و زەنای مناڵان ـ سەبارەت بە عیسا مەسیح، هەلادیک، کافکا و دوایین چارەسەر، هێراکلیتووس، هیگێل، جاکێمتی، نیچە، ورد زۆرت، ستیوێنز ـ سەبارەت بە دەزگا فەلسەفییەکان، نامۆ بوون ـ سەبارەت بە مارکسییەت و مەسیحییەت، نامەی لۆرد بایرۆن. روونووسی نامەیەکی ئەم شاعیرەیە کە باسی ئەو شتانە دەکا کە شاعیر لە شانۆی کوشتنی سێ جینایەتکاردا کە بە گیۆتین دەکوژرێن، دیتوویە. چەشنی ژیان ـ رەخنەیەک لە سەر نامەی بایرۆن؛ داستایۆڤسکی ـ کورتە باسێک لە سەر بەتاڵ کردنەوەی حوکمی ئیعدامی داستایۆڤسکی؛ ئەو شەوەی بوومە مارکسیست ـ باسی گۆڕینی ئایین کە چەشنی نووسینەکەی، لاسا کردنەوەیەکی گاڵتەجاڕانە لە شێوازی پاولی «پیرۆز»ە؛ کە لە ئاکام هەڵگرتنەوەکەیدا نووسەر دەڵێ: «بە بیروبڕوای تاقمێک [یانی بە پێی باوەڕی مردووەکان] ئەم چرت و پرتانە ئیدی هیچ کامیان بایەخێکیان نیە.» لە پاش ئەوەی ئەم کۆمەڵە دەقە جیاوازە چەند کەڕەت بخوێنینەوە، چەشنێک یەک گرتوویی ناوەرۆکییان لێ وەدەردەکەوێ کە کورتەی کەلام هەمان رستەیە کە لە پێشتردا لە چیرۆکی *داستایۆڤسکی*ی لیئۆنارد مایکلزدا گێڕامەوە: «ناکرێ بە خەیاڵات کردن یان بە بێ خەیاڵات کردن بژین.» ـ خەیاڵات کردن چ لە قاوغی ئەدەبی، ئایینی، فەلسەفیدا، چ لە قەوارەی رامیاریدا ـ ببڕاببڕ مەرگ بۆی نابێتە دیاردەیەکی شیرین یا شیاوی فامست، کەچی لەم دۆخەشدا لە دونیایەکدا کە «بەردەوام لە مەرگی بەردەوامەوە دەخولقێنەوە» چارەسەرێکی دیکە نیە (ئاکام وەرگرتن). هەر کام لە بەشەکانی ئەم کۆمەڵە دەقە لە رادەیەکی تایبەتدا رەسەنایەتییان هەیە، (وردبوونەوەی راستینەی بایرۆن، لە خەیاڵات کردنی بۆرخێس و بیرۆکە دەربڕینی مارکس لە پێشترە)، بەڵام

PDF4Kurd

ئەم بابەتە لە ئاکامدا جیاوازییەک پێکناهێنێ. وێڕای ئەمەش دەربڕینێکی ئاوا زۆر بە لاڕێ دا بردنە، لە بەر ئەوەی کاریگەری دەق (وەکوو سەرسووڕمان، نیگەران بوون و دژایەتی) هەر لە خودی بە ئەزموون دانانی ئەودا، یانی لە سەرە گێژەی دەرئەنجامی گۆڕانکارییە چاوەڕوان نەکراوەکان و بە بێ پێش بینینەکانی چەشنی کەلام لە بەشە جۆراوجۆرەکاندا هەستی پێدەکرێ. ئەم گێڕانەوەیەی خوارەوە لە یەکەم دێڕەکانی چیرۆکێکی دیکەی مایکلز بە نێوی *لە دەیەی پەنجادا* دەگێڕینەوە کە ئاڵۆزکاوییەکی کەمتری هەیە؛ ئەمە وێنەیەکی باشتری نەبوونی یەکگرتوویی لە چەشنی نووسەری ئەودایە:» لە دەیەی پەنجادا شۆفێری فێر بووم، زوو زوو ئاشق دەبووم، سەبارەت بە ئێستا هەڤاڵانێکی زیاترم بوو ئەو کاتەی خرۆشچۆف ستالینی وەبەر پلاری رەخنە دا، هاوڕێکەم خوێنی هەڵمیزت، ڕەنگ و ڕووی زەرد بوو و تەقریبەن تەواوی قژە سەری هەڵوەری. لە یانەی باڵای ئێی ـ بی ـ بێرگم دا بەشداریم کرد هەتاکوو سەناتۆر مەکارتی کۆتایی بە کارەکەی دا.وام بیر دەکردەوە لە زانستگای نیۆیۆرکدا ئاژاوە ساز دەبێ، ئای لەو خوێندکارە بەسەزمانانە؛ لە کاریدۆرەکاندا دەخولانەوە و چاویان لە یەکدی دەبڕی. شەو و ڕۆژ تێکۆشام و لە مەودای مانگێکدا توانیم ڕۆمانێکی بێ کەڵکە بنووسم. زۆرکات دەچووم بۆ زانکۆ (لە زانستگاکانی نیۆیۆرک، میشیگان، بێرکلەی). لە حەوتوودا چوار ـ پێنج شەو دەچووم بۆ کافەی (نێربازەکان) لە [ئان ئاربێر] و بە سەر و ڕووخۆشییەوە قسەی خۆشم لە گەڵ دیتراندا دەکرد. ڕەخنە و لێکۆڵینەوەی ئەدەبیم بە چەشنێک دەخوێندەوە کە دیتران ئاونەبات دەمژن. لە بۆ من پێوەندی تاکەکەسی لە هەر شتێکی دیکە گرینگتر بوو.

PDF4Kurd

جارێکیان لە گەڵ کابرایەکی قەڵەودا لێمان بووە شەڕ، چونکە خۆی دابوو بە سەرمدا و جووڵەی نەدەکرد. لە گەڵ فوتباڵیست و جازژەن و نێرباز و ژنەحەکەدار و گومڕا و لاڕێیەکی زۆردا کە هەموو کارێکی تاوانبارانەیان دەکرد و هەروەها لە گەڵ خوێندکارە جوولەکەیەکی زۆری زانستەکانی پایەی دوکتۆری پێوەندی کەسانەم بوو. لە گەڵ سی و پێنج مەیموونی باکووری هیندوستاندا کە لە تاقیکارییەک سەبارەت بە رەمووده بوون (ئیعتیاد)ی مەیموون بە مۆرفیندا کەڵکیان لێ وەردەگرتن، پێوەندی تایبەتیم بوو. دەیانزانی من هەمان کەسم کە گەندوگووی بۆگەنی نێو رکەکان بە شیلەنگ دەشۆمەوە.»

ئەم چیرۆکە (کە زۆریش ناتوانین بە چیرۆکی بزانین، بەڵام وشەیەکی دیکەش بۆ نێوبردکردنی نیە) هەر بەم چەشنە درێژەی دەبێ. رستەی هەواڵ دەری خالیس کە دەڵێی هیچ پێوەندییەکیان بە یەکدییەوە نیە، بێج لەوەی ژیانی گێڕەوەر لە دەیەی پەنجادا دەگێڕنەوە و بە رواڵەت بە بێ هیچ نەریتێکی تایبەت لە کۆی ئەزموونەکانی خۆی هەڵبژێردراون. چەشنێک بابەت و نێوەرۆکی دووپات و چەند پات لەم کۆیەدا بەرچاو دێن کە خۆیاکەرەوەی داماویی رامیاری لە ماوەی دەیەی پەنجا دایە. بەڵام زۆربەی وتەکانی بگێڕەوە پێوەندییەکی بە ئەم بابەتەوە نیە. رەنگە دەقێکی ئاوا زۆر دژوار بێ بتوانێ کاریگەرییەکی دڵخوازی نووسەر بە سەر خوێنەردا دابنێ، بەڵام لە راستیدا دەتوانێ، چونکە پسپۆڕی لە نڤیساری ئەم کارەدا دەڵێی بێ ئامانجە و نووسەر ئێمە رازی دەکات کە نەبوونی یەک گرتوویی دەق، عەینی ئەزموونی ئەوە. ئاخێوەر لە جێگایەکی دیکەدا دەڵێ: «جاران پێموابوو کە ئاخرییەکەی رۆژێک لە رۆژان ژیانی ساویلکانەی خۆم لە دەیەی پەنجادا لە دۆخی چیرۆکێکدا دەنووسم» گۆشە نیگایەکی مەبەستی ئەمەیە

PDF4Kurd

كه ئەندام و پاژە دەڵەمەكانی ئەو ژیانەی كە لە هەمبەری ئێمەدا لە سەر یەك كەڵەكە كراوە، بەڵگەیەكی بایەخدارتر لە هەر رۆمانێكی خۆش ساختە.

لە بەرهەمەكانی دۆناڵد بارتێلمیدا، پێوەندی نێوان رستەكان و هەر وەها پێوەندی دەستەواژەكان یاسای بێ پێوەندی و نامەڕبووت نووسین دابینی دەكات. بۆ وێنە لە یەكێك لە چیرۆكەكانی ئەودا ئەمە دەخوێنینەوە: «ئێدوارد ردێنی سووری خۆی لە كێردی چێشت خواردنەكەدا بینی. لە پاشان ئێدوارد و پیاچوون بۆ سوئیزرا، بۆ مەزرا.» جیاوازی گەورەی نێوان رەهەندەكانی ئەم كردانە و نەبوونی هەر چەشنە پێوەندییەكی هۆكاری (پێوەندی عیللەت و مەعلوول)ی لەواندا دەبێتە سۆنگەی ئەوەی كەمتر سەرنج بدەینە پێوەندی زەمانیی ئەمانە. » چاڕلز لە پەنجەرەی ژوورەكەیەوە تەماشای (هیلدا)ی كرد، لە ژێر دار هەرمێ رەشەكەدا دانیشتبوو و خۆی دەخافڵاند. گازێكی گەورەی لە هەرمێیەكی رەش گرت. تامێكی ناخۆشی بوو، هیلداش بە وردی لە دارەكە مۆڕ بۆوە. چاڕلز دەستی بە گریان كرد. بەرهەمەكانی بێرگسۆنی دەخوێندەوە. لە گریانی خۆی سەری سووڕ ما. لە دۆخێكی سەیردا بڕیاری دا شتێك بخوات.»

گێڕانەوەی وتەی سەرەوە بە «هانە» و دنەیەكەوە دەست پێدەكا كە خاوەن چەشنێك یەكگرتوویی لۆژیكییە، بەڵام وێڕای دژكردەكانی نایەكدەنگی چاڕلز (گریان، خوێندنەوەی بەرهەمەكانی بێرگسۆن، هەستی برسییەتی) كە نە دەگەڵ یەكدیدا پێوەندییان هەیە و نە دەگەڵ هیلدادا، ئەم یەك گرتوویییە تێكدەچێ.

یەكێك لە تەكنیكەكانی پەسندی بارتێلمی ئەمەیە كە چەند كەسێتی یا زەینییەت یا ئاخافتنی خاوەن پێوەندی یا یەك بە شوێن یەكدا هەڵدەبژێرێ

PDF4Kurd

و له پاشان له ئاوێته کردنی ئەوان، تێکەڵاوییەکی دەرهەم و بەرهەم له چەند پارچە وتە کە بە چەشنێکی سەیر و سەمەرە دژایەتییان لە گەڵ یەکتردا هەیە، پێکدێنێ.

کەسێتیەکی بەرهەمەکانی بارتێلمی لە چیرۆکێکدا دەڵێ: «پارچە لەتکێک تەنیا قاوغێکە کە متمانەم پێیْ هەیە.» ئەمەش نموونەیەک لەم پارچە لەتکانەیە لە چیرۆکی *کوڕی هەڵپەڕکێی ئۆپێرای ڤیەن*:

«کارۆلا (**Carola**) لەو کەسانەی کە لە پشت شانە رووت و سپی و جوانەکانی سەرقاڵی قسە کردن بوون، بیستی کە یەکێک لە هەرە سەربەرزییە مایەی شانازییەکانی مێکۆرمێک (**Mecormak**) ئەمەیە کە لە ماوەی چل و یەک ساڵ ژیانی ژن و مێردایەتی لە گەڵ خێزانیدا، هەرگیز پێشینەی نەبووە کە بە بێ ئەو شێو بخوات. بە یادی ناکۆ (**Knocko**) لە ریژەی «رۆژی کشانەوە»دا کەوت و بە یادی وتەیەکی نێوداری بۆدلێر. شیاوی مەرگبوون دوایین پێوانەی هەڵسەنگاندن و نرخاندنی شێوازەکانە. مەبەستی گرینگ، حوکمی ماهیچەیەکی بازنەیی ساخ و سەلیمی هەیە، ئەوەندەی جنین ناکاملتر بێت، لە زگداناندا، دەبێ هەڵدڕینی (موهبەل) زیاتر بێ. لیئۆن جەریێف (**Leon Jaroff**) سەرنووسەری رۆژنامەی *تایم* لە شاری دیترۆیتدا وتی: «بەڵێ، لە پاش نیوەڕۆ گەرمەکانی بەهاردا، لە نێو یانەکەمەوە لە قوتابخانەی تامسدا دەمتوانی ئەوبەری دەرگا کراوەکانی کارخانەی «پاکارد» بدینم. دایکی یاسایی و باوکی یاسایی زۆر ئارمانجی، مرۆڤێکی ئاقلن، بەڵام نەک هەمیشە دەوڵەمەند بن، لە پێوەندی خۆیان رازین، منالەکانیان خۆش دەوێ و لێیان حاڵین.

نۆهەمین رۆژی نۆهەمین مانگ، جەشنی «کیکۆنۆ سککۆنۆ»ی پێدەڵێن و لەو رۆژەدا «ساکی» ـ شەڕابی برنج ـ دەخۆن.»

PDF4Kurd

٤ ـ نەبوونی یاسا و ڕێسا (فقدان قاعدە)

نەبوونی یەکگرتوویی وتە لە بەرهەمی براتیگان و مایکلز و بارتێلمیدا، نووسراوەکانی ئەوان بە بێ یاسا و ڕێسا دەنوێنێ. بەڵام دروستتر وایە بڵێین ئەم ڕۆماننووسانە چیرۆکەکانیان بە پێی لۆژیکی (absurd) بە واتای (مەعنا دۆڕاوی) دەنووسن. سەبارەت بەوەی زەینی مرۆڤ خاوەن نەریت و ڕێسایە، دەبێ بێ یاسا و ڕێسایی بە مەعنای دروستی وتە بە چەشنی دەستکرد بە سەر دەقی ئەدەبدا دەکار کرێ، بۆ وێنە بە شێوازی (لەت و پەت کردن) کە ویلیەم بارۆز (William Burrughs) کەڵکی لێ وەردەگرێ. بە وتەی بارۆز «لە نووسینی چیرۆک بە چەشنی خۆڕسک (خود جوش)، تاقە ویستی نووسەر بەس نیە. بەڵام بە مەقەستێک دەتوانین هۆکاری خۆڕسکی پێش بینین نەکراو بێنینە کارەکەوە».

بۆ ئەم مەبەستە، نووسەر چەند پاژێک لە دەقە جیاوازەکان (هەروەها لە نووسراوەکانی خۆی) دەبڕێ، لە پاشان ئەوانە بە بێ هیچ ڕێسایەکی تایبەت بە دوای یەکدا ریز دەکات و بەرهەمی کارەکە تەواوەن ڕوونووس دەکاتەوە. شێوازێکی دیکەی وەک ئەمە بۆ دەکارکردنی بێ یاسا و ڕێسایی بە تەواوی ڕاستەقینەی ئەم کارە، چاپی کتێب لە قاوغی «کلاسوور» دایە، تاکوو خوێنەر بتوانێ جێ گۆڕکێ بە لاپەڕەکانی کتێبەکە بکات و بەم چەشنە دەقی دڵخوازی خۆی پێکبێنێ.بۆ وێنە بی ـ ئێس ـ جانسۆن(B -S- johnson) ڕۆمانی «*چارەنووس شێواوەکان*»ی هەر بەم شێوازە بڵاو کردەوە. بە ڕای من، ئەم چەشنە داهێنانانە بۆ ڕاکردن و دەربازبوون لە نەریتی خوازە ـ مەجاز، لە هەموو شێوازێکی دیکە کەمتر لە بەر دڵانن، چونکە زۆر زۆر دەستکردن.

PDF4Kurd

٥ ـ زێدە ڕۆیین (زیادە روی)

تاقمێ لە ڕۆماننووسانی پۆست مۆدێرنە لە کەڵک وەرگرتن لە خوازە و مەجازدا بە ئانقەستە زێدەڕۆییان کردووە و بە قەولی مەعرووف (مەشهوور وتەنی) ئەوانیان داچۆڕاندۆتەوە. بە وتەیەکی تر، لە ڕەوتی دەکار کردنی ئەم ئامێرانەدا ئەوانیان بە گەپجاڕ و گاڵتە ئاسا نیشان داوە هەتا بەم چەشنە خۆیان لە کۆت و بەندی خوازە و مەجاز رزگار کردبێ. بۆ وێنە تامس پینچن (Thomas Pynchon) لە ڕۆمانی *کۆلکە زێڕینە*دا بابەتێکی بێ کەڵکە و بێبایەخی وەکوو لە یەکچوونی مووشەک و ئالەتی نێرینەی هەڵبژاردووە و داهاتی ئەم کارەی تا کۆتایی ئەم ڕۆمانە زۆر دوور و درێژە، یەک لە پاش یەک، بە چەشنێکی گاڵتەجاڕانە بژاردووە. لە ڕۆمانێکی دیکەدا هەر لە بەرهەمەکانی ئەم نووسەرە بە نێوی (V) خۆیابوونەکانی چەند جارانە و چەند پات بووی (V) بە چەشنی یەکێک لە بابەتەکانی ئەم ڕۆمانە، ڕاڤە کردن دەکاتە گاڵتە و گەپ (گاڵتە بە ڕاڤە کردن دەکات.)

زێدەڕۆیی دۆناڵد بارتێلمی لە کەڵک وەرگرتن لە خوازەدا زیاتر لە چەند بەشێک لە ڕۆمانەکانیدا بەرچاو دەکەوێ (نەک لە هەمووی ئەواندا). نموونەکەیشی بەراورد کردنگەلێکی لە خۆڕاییە کە لە گێڕانەوەی وتەی خوارەوەدا سەبارەت بە کۆیەک لە بەردەکانی گۆی مانگ دەکاری کردووە:

«بەردەکانی مانگ ئەوەندە باش بوون کە چاوەنواڕ نەکراوانە کەسێک هەڵخەڵەتێنن و ئەم هەڵخەڵەتاندنە، هەم خاوەن واتا بێ و هەم لە باری سۆزەوە ڕازی کەرەوە بێت. بەردەکانی مانگ وەک ئەو قسە باشانە وا بوون کە دادوەرانی دیوانی عالی لە ژووری بەرگ گۆڕیندا بە یەکدی دەڵێن.

PDF4Kurd

وەک شەڕ باش بوون. بەردەکانی مانگ لە فەرهەنگی ئینگلیزی ڕێندم هاوس (Random House) کە خودی جێفری چووزێر (Geoffry Chaucer) ئیمزای کردبێتن، باشتر بوون. باشتر لەو فیلمە بوون کە لەودا سەرۆک کۆمار بە خەڵکی ناڵێ بۆ پاراستنی گیانی خۆیان لەو ڕووداوە سەرسام هێنەرەی کە لە زووترین کاتدا دەقەومێ چی بکەن. کەچی دەشزانێ دەبێ چی بکەن و سەبارەت بەم چارەسەرە «حوکمێکی نەهێنی»شی دەربڕیوە. بەردەکانی مانگ باشتر بوون لەو لیوانە قاوە بە تام و چێژەی لە قاوەجۆشێک دایە بە دەست پاشای زۆرداری چیرۆکدا و دەگۆڕدرێتە سەر چیرۆکی *فیلمێل*.»

رۆمانی *ڕاوکردنی ماسی قزل ئاڵا لە ئامریکادا* بەرهەمی ریچارد براتیگان بە سۆنگەی ئەو چواندنە سەیر و سەمەرانەی کە تێیدایە، شیاوی سەرنجدانە. ئەم چواندنانە لە سەر بنچینەی فامستی نووسەر لە شەباهەتی نێوان ئەو دووشتەی بە یەک چواندراون و زۆر کات وا دەنوێنن کە لە گێڕانەوەی چیرۆکی دوور کەوتوونەتەوە و بوونەتە چەند چیرۆکی چکۆڵە و سەربەخۆ. ئەڵبەت نەک لە قاوغی چواندنی حیماسەتدا، چونکە نووسەر لە کۆتاییدا ئەوانە بە بابەتی سەرەکییەوە نالکێنێ. ئەمەش چەند نموونە لەو چواندنانە:

«خۆر وەکوو سککەیەکی پەنجا سێنتی گەورە وابوو کە کەسێک نەفتی بە سەردا رشتبێ و لە پاشان بە شقارتە ئاگری دابێ و وتوویێتی (وەرە، ئەمە راگرە تا من دەچم رۆژنامە دەکرم) و سککەیەکی لە دەستی من نابێ و ببڕابڕ نەگەڕابێتەوە.»

لە کۆتاییدا وەرزەکان هەر چەشنی ئەو ئاشپەزە خەوخەوانەی چێشتی حازری ساز دەکەن و هێلکە لە سەر کەباب پەزی نیزیک وێستگەی شەمەندەفەر دەشکێنن، لە ناوە دارینەکانی ئەوان [یانی لەو ناوانەیان کە لە سەر خاچە دارینەی سەرگۆرەکەیانە] ئاگاداری دەکات.

PDF4Kurd

لەشم وەکوو ئەو باڵندانەی سەر سیمی تەلەفۆنەکان وابوو کە تا ئەو سەری جیهان درێژ ببۆوە و هەورەکانیش بە کۆ کردنەوە سیمەکانیان دەلەراندەوە.
چاوەکانی وەکوو قەیتانی کەوشی هارپسیکۆرد (چەشنێک ئامێری مۆسیقا) وابوو.
رووناکایی پشت دارەکان وەکوو چوونە ناو فرۆشگایەکی گەورە بەرە بەرەو نائاسایی بوو.
ئەو جۆبارە وە کوو ریزێکی ١٢٨٥٤ ژووری باجەی تەلەفۆن وابوو کە بن میچەکەی (ساپیتکەکەی) بە شێوازی بیناکانی سەردەمی ڤیکتۆریا بڵند بێ و هەموو دەرگاکانیان دەرهاوردبێتن و پشتەکەیان هەڵکەندبێ.
شەقامەکان وەکوو رووداوێک بە خێراییەکی زۆرەوە لە نێوان گۆڕستان و ماشینێکی پڕ لە گۆنییە ئاردی سپی و ئیشک بوون.
ئەم چواندنانە (شەباهەتانە) نیشانەی زێدەڕۆیی لە دەکارکردنی خاڵی چواندن (اصل شباهت) دان و نێوی رۆمانەکە نیشانەی زێدەڕۆیی لە دەکارکردنی خاڵی جێگر دانان و جێ گۆڕکێیە.
بە پێی ئەو شتەی لەم رۆمانەدا هاتووە *راوی قزل ئالا لە ئامریکادا* دەتوانێ کەسێک بێت.
«ئەمە کتێبێکی ئاشپەزی زۆر چکۆلانە بۆ» *راو کردنی ماسی قزل ئالا لە ئامریکادا*یە. دەڵێی راو کردنی قزڵ ئالا لە ئامریکا، چێشت ناسێکی ساماندارە و دۆستی کیژی راوکردنی ماسی قزڵ ئالا لە ئامریکا، ماریا کالاسە (**Maria Callas**)، دەڵێی پێکەوە لە پشت مێزی چێشت خواردن کە لە بەردی مەڕمەڕە دانیشتوون و لە بەر شۆقی مۆمە جوانەکاندا سەرقاڵی خواردنن.»

PDF4Kurd

یا ئەم کتێبە دەتوانێ لاشە و تەرمێک بێ: «ئەمە هەڵدڕینی تەرمی راو کردنی ماسی قزڵ ئالا لە ئامریکادایە. وەک بڵێی *راو کردنی ماسی قزڵ ئالا لە ئامریکادا* لۆرد بایرۆن بوو و لە میسۆلۆنگی یۆناندا مرد و ئیدی ببڕاببڕ لێوارەکانی ئایداهۆ (ئیالەتێکی ئامریکا)ی نەبینیوەتەوە.

یا دەتوانێ ئۆتێلێک بێت: «لە پاش چوار رێ یانی «بڕادوەی» و «کولۆمب» بێتوو نیوەی درێژایی شەقامەکە تێپەڕ کەن، دەگەنە ئۆتێلی راوکردنی ماسی قزڵ ئالا لە ئامریکادا، کە ئۆتێلێکی هەرزان باییە. ئۆتێلێکی زۆر قەدیمییە کە چەند کەسی خەڵکی چین دەیگێڕن.

نامە دەنووسرێ بۆ *راو کردنی ماسی قزڵ ئالا لە ئامریکادا*، ئەویش وەڵامی ئەو نامانە هەر بە ئیمزای *راو کردنی ماسی قزڵ ئالا لە ئامریکا* دەداتەوە، کە وا بوو دەتوانێ ئاوەڵناوێک بێ:

«دوایین ئاماژە بۆ کورتەڵەی» *راو کردنی ماسی قزڵ ئالا لە ئامریکادا*
شاهیدێ دەنگدراو لە لایان ئاشت بوونەی *راو کردنی ماسی قزڵ ئالا لە ئامریکادا*»

راو کردنی ماسی قزڵ ئالا لە ئامریکادا دەتوانێ نووکی پێنووس بێ:
لە گەڵ خۆما فیکرم کردەوە کێشانەوەی چەند درەخت بە رەنگی شینی کاڵەوە لە درێژایی لێواری رووبارێکدا، گوڵی خۆڕسک و چەند باڵەیەکی لێڵ بە سەر کاغەزێکدا، چ نووکە پێنووسێکی باش لە *راو کردنی ماسی قزڵ ئالا لە ئامریکادا* ساز دەکات.

بە کورتی *راو کردنی ماسی قزڵ ئالا لە ئامریکادا* دەتوانێ هەر شتێک بێ کە براتیگان دەیهەوێ. یەکێک لە هەمبەرەکانی ئەم چەشنە زێدەڕۆییە لە جێگر دانانی لە سەر تەوەری ئاوێتە کردنی توخمەکانی زبان، جێ گۆڕکێی چەند بگۆڕێکە کە تا هەنووکە باسیان لە سەر کراوە. بەڵام داسەپاندنی لە

PDF4Kurd

رادەبەدەری زەق بوونەوە لە وتەدا، کاریگەرییەکی بێ کەڵکەی دەبێ (وێڕای هێنانەوەی بارستاییەکی وا لە پاژەکان کە خوێنەر نەتوانێ لە گشتێکدا تێکەڵاو و رێکەوەندێکیان بکات، وتە، خۆڕاگرتنی جیهانی هەستی لە هەمبەری راڤە کردندا دەسەلمێنێ.)

لە رۆمانەکانی ئالێن رۆب گرییدا وەسف کردنی لە رادە بەدەری شتەکان کە بە چەشنێکی پسپۆڕانە وردن و بە بێ هەر خوازەیەکن، لە کردەدا دەبنە هۆی ئەوەی خوێنەر نەتوانێ بیانهێنێتە بەرچاو.

ماوەیەکی دوور لەمەوبەر، تاقمێ لە ریالیستەکانی کۆتایی سەدەی نۆزدە سەلماندبوویان کە نڤیساریی مەجازی چارەناچار رەوت و داهاتێکی ئاوای هەیە. یاکووبسێن بۆ سەلماندنی ئەم بابەتە گلێب ئیڤانۆڤیچ ئووسپێنسکی (Gleb Ivanovic Upenskij) رۆماننووسی رووسیایی بۆ وێنە نێو دەبات و ئەم وتەیەی کامێگۆلۆڤ (Kamegulov) دەگێڕێتەوە کە سازاندنی کەسایەتی لە رۆمانەکانی ئووسپێنسکیدا بە چەشنێکە کە «وێنەر لە پاژەکانی پارچە پەخشانێکی کورتدا نقووم دەبێ و بە راستی واتای گشتی بۆ دەرناکەوێ و لە ئاکامدا، ئەغڵەب وەسفەکانی نووسەر بە شێواو و ئاڵۆزکاو دەردەچێ.» وەسفی نێوداری کڵاوی قوتابخانەی چارلز بوواری لە بەشی یەکی رۆمانی *خاتوو بووڕای*دا نموونەیەکی دیوناسترە لەو شتەی کە «زێدەڕۆیی لە دەکارکردنی مەجازی»دا دەتوانین پێ بڵێن. ئالێن رۆب گرییی نەک هەر خوێنەری رۆمانەکانی نقوومی ئەو پاژە زۆرانە دەکات کە یان هەوجێ یان پێی نیە یا توانای فامستی ئەو شتەیان نیە، بەڵکوو وای بۆ دەچم بە ئانقەستە ئەو پاژانە بە چەشنێکی نایەکگرتوو پێشکەش دەکات. بۆ وێنە ئەم وەسفەی بەندەرگایەک کە ماتیاس لە بەشی یەکەمی رۆمانی *چاوحیز*دا لێی نیزیک دەبێتەوە، لە بەرچاو بگرن: «لەنگەرگاکە ئێستا زۆر لە نیزیک دەچوو، چەند

PDF4Kurd

یاردێک بڵندتر لە عەرشەی پاپۆڕەکە قوت ببۆوە، حەتمەن مەد (هەڵچوونی ئاوی زەریا) بوو. لەو ڕێگە باریکەوە کە بۆ ئەوەی سواری پاپۆڕ ببن کەڵکیان لێ وەردەگرت، دەکرا سەرعەرزی ڕێک و پێکی بەشی خوارووی لەنگەرگاکە بدینرێ، سێبەری ڕەشی ئاوەکە بە سەریدا کەوتبوو قەوزەیەکی مەیلە و شین تەقریبەن داپۆشیبوو. کاتێ نزیک بوونەوە، لێواری لەنگەرگاکە کەموزۆر بە چەشنێک کە هەستی پێ نەکرێ بەرەو پێشەوە کشابوو. سەرەوەی لەنگەرگا، لە درێژەی بەشی ژوورووی لێوارەیەکی بەردینە (قەراغێکی خوار و باریک کە لە دوو تەختی ئە ستوونی پێکهاتبوو و ئەم دووانەش یەکدییان دادەبڕی: دیوارەیەکی ئەستوونی ڕاست بە سەر لەنگەرگادا لە گەڵ پلیکانێکی کە بەرەو سەرەوەی لەنگەرگا هەڵدەکشا) هێلێکی ئاسۆیی تێدابوو کە ڕاستەوخۆ بەرەو لەنگەرگا دەڕۆیی.
لەنگەرگا لەم سووچەوە لەوەی کە لە ڕاستیدا بوو، درێژتری دەنواند. لە هەر دووک بەری ئەم هێڵەوە پایەیەک لە قاوغی کۆیەک لە چەند هێڵی هاوتەریبدا درێژ دەبۆوە و ئەم هێڵانە بە ڕووناکاییەکەوە کە ڕووناکی بەیان بە چەشنێکی ئاشکرا زیاتری کردبوو، ریزێکیان لەو لاپەڕە ڕەسم کراوانە دەکێشاوە کە یەک لە نێوان یەکدا ئاسۆیی و ئەستوونی بوون: سەری لەمپەرێکی گەورە کە بەندەرگای لە بەرامبەر شەپۆلەکانی پانایی زەریادا دەپاراست، لایەنی ناوەکی ئەم لەمپەرە، شەپۆل شکێن لە درێژایی بەشی سەرەوەی لەنگەرگادا، دیوارەیەکی ئەستوونیش کە ڕاستەوخۆ دەڕۆیشتە ناو ئاوەکانی بەندەرگاوە. دوو پەڕەی ئەستوونی لە تاریکی ڕۆچوون بوون، دوو پەڕەی دیکە لە بەر تیشکی خۆردا دەدرەوشانەوە ـ تەواوی پانایی لەمپەر و تەواوی شەپۆل شکێن، بێج لە باریکەیەکی تاریک: سێبەری لەمپەر، بە پێی یاسا و سروشت دەبایە ڕەسمی ئەم کۆیە لە ئاوەکانی بەندەرگادا بە دیارەوە

PDF4Kurd

بێ و هەروەها بە سەر تەختی ئاوەکەشەوە. لە هەمان کردەی هەمبەری هێڵە هاوتەریبەکان، سێبەری دیوارەی ئەستوونی کە یەکڕاست بەرەو لەنگەرگا درێژ ببۆوە.»

ئەو وەرگێڕەی کە ئەم رۆمانەی لە زبانی فەرەنسی یەوە وەرگێڕابووە سەر زبانی ئینگلیزی، بە جێگر کردنی «دوورتر» لە جیاتی «درێژتر»، هەروەها کەڵک وەرگرتن لە سێ وشەی «لەنگەرگا» و «شەپۆل شکێن» و «جێگەی بارخستن» لە بری چوار وشەی نێو دەقی سەرەکی رۆمانەکە، نەیتوانیوە حاڵیبوون لەم رووانگەیە ئاسان کاتەوە. وەرگێڕ تەنانەت ئەو وشە جێگرانەش کە دایناون، بە چەشنێکی یەکدەست کەڵکی لێ وەرنەگرتوون و لە ئاکامدا لە بری «شەپۆل شکێن» برێ جار، لەنگەرگا، جاروبار شوێنی بارخستن و... داناوە. وێڕای گشت ئەمانەش حەق بە لای وەرگێڕەوەیە. ئەمە ئاشکرایە کە وەرگێڕ دەبایە لە سەرەتادا خەریتە یا گەڵاڵەی بەندەرگای رەسم کردایە و لە پاشان دەقەکەی وەرگێڕایەتەوە. منیش لە سەرەتادا داوام لە خوێندکارەکانم و پاشان لە بڕێک لە هاوکارانمم لە گرووپی ئەدەبی فەرەنسی زانستگادا کرد، گەڵاڵەیەکی ئەو بەندەرگایەی وەسف کرا، بۆمی رەسم کەن. بەڵام هیچکامیان دەروەستی ئەم کارە نەهاتن. دەسا دەردەکەوێ کە ئەم وەسفە، ئەو یەکگرتوویەی نیە کە گشتێکی شیاوی رەسم کردن دەبێ هەیبێ. ئاخافتنی سەبارەت بە زێدەڕۆیی کەڵک وەرگرتن لە مەجاز، دەتوانین وێڕای ئاماژە بۆ یەکێک لە چیرۆکەکانی خۆرخە لوویس بۆرخێس بە ناوی *فیۆنێسی بیر تیژ* کۆتایی پێ بدەین. نووسەر لەم چیرۆکەدا وەسفی کابرایەک بە نێوی فیۆنێس دەکات کە لە پاش رووداوێکی داچڵەکێنەر، دەتوانێ سەرەندەری تەواوەتی ئەو شتانە بکات کە لە دەوروبەری ئەودا دەقەومێن و ئیدی ناتوانێ هیچ شتێک فەرامۆش بکات: «ئێمە مرۆڤە ئاساییەکان دەتوانین

PDF4Kurd

بە روانینێک هەست بە هەبوونی سێ شەربە لە سەر مێزەکە بکەین. بەڵام فیۆنێس تەواوی گەڵاکان و لاولاوەکان و میوەکانی دارێکی لە بەرچاو بوو. ئەو هەر لە بەر دەیزانی هەورەکانی باشوور لە بەرە بەیانی سیی ئاپریلی ١٨٨٢دا چ قاوغێکیان بوو، دەشی توانی لە بیرگەی خۆیدا ئەو هەورانە لەگەڵ هێڵە رەنگاورەنگەکانی سەربەرگی کتێبێک بە رووبەرگی ئیسپانیۆڵییەوە کە تاقە جارێک دیتبووی بەراورد بکات، یا دەگەڵ ئەو هێڵانەی دەوری ئەو کەفەی کە بە سۆنگەی هام و شۆی بێڵی گەمییەکەوە کە بە سەر رووباری «ریۆنیگرۆ»دا شەوی پێش لە شۆڕشی «کێبراچو»دا پێکهاتووە)

فیۆنێس لە جیهانێکدا دەژی کە هەموو شتێ لەوێدا بە چەشنێکی وزەکوژ زەق و جیاوازە. تەواوی کات و توانای ئەو لە پێناوی کاری بێ کەڵکە و وزەکوژی پۆلێن کردنی پاژبەپاژی ئەو شتانەدا دەفەوتێ کە دۆزیویەتەوە، بە بێ ئەوەی زەرڕەیەک لەو دۆزراوەیانە لە قەڵەم بخات یا گشت بێژی بکات:

«فیۆنێس بینەرێکی تەنیا و دوورە پەرێز و فرەزانی جیهانێکی رەنگاورەنگ و جۆراوجۆر بوو کە هەموو شتێکی بە بێدرەنگ و تەقریبەن بە چەشنێکی وزە پڕووکێن، ورد و حیساب بۆکراو بوو... وێڕای گشت ئەمانە، پێمابێ توانایەکی زۆری بۆتێفکرین نەبوو. تێفکرین یانی فەرامۆش کردنی لایەنەکانی جیاوازی دوو شت، یانی پەرەپێدان و بەگشت کردن، رووت کردنەوە و جیاوازی دانان. لە جیهانی لە رادەبەدەر بێ کەم و کووڕی فیۆنێسدا، هیچ شتێک هەبوونی نەبوو بێجگە لە پاژەکان، بەڵکوو بتوانین بڵێین پاژگەلێکی هاوسێ.»

PDF4Kurd

٦ ـ کورتە پێوەندی (اتصال کوتاه)

بێتوو جیاوازی نێوان خوازە و مەجاز بە مەعنای هەرە فرەلایەنی خۆی دەکار بکەین، لەو دۆخەدا خودی ئەدەب سروشتێکی خوازەیی و غەیری ئەدەب سروشتێکی مەجازی هەیە. دەقی ئەدەبی هەمیشە خوازەیە بەو واتایەی کە کاتێ دەقێکی ئاوا راڤە دەکەین، لە راستیدا ئەو دەقە لە حوکمی خوازەیەکی تەواو عەیاردا بۆ جیهانی هەستی دەکار دەکەین. پێش گریمانەی ئەم رەوتی شرۆڤەیە ئەوەیە کە لە نێوان دەقی ئەدەبی و جیهانی راستیدا ـ یا بە وتەیەکی دیکە، لە نێوان هونەر و راستی ژیاندا ـ مەودایەک هەیە. تایبەتمەندی نووسراوە پاش نوێخوازییەکان، تێکۆشان بۆ مەبەستی پێکهێنانی کورتە پێوەندی لەم مەودایە دایە تا خوێنەر سەری سوورِ بمێنێ و نەتوانێ نووسراوەی ئاوا بە سانایی لە نێو وتەزای باوی دەقە ئەدەبییەکاندا تێکەڵ بکات. شێوازەکانی دەکارکردنی ئەم وتەیە بەم چەشنەن: ئاوێتە کردنی لایەنە زۆرزۆر دژوازەکان (لایەنی بە ئاشکرا چیرۆکی و لایەنی بە رووالەت لە سەر بنچینەی راستەقینە) لە بەرهەمێکدا؛ هێنانە گۆڕێی نووسەر و بابەتی نووسەری لە دەقدا؛ ئاشکرا کردنی نەریتەکانی ئەدەب کاتی کەڵک وەرگرتن لەوان. ئەم شتانە هەر لە خۆڕا بە دۆزینەوە و داهێنانی نووسەری پاش نوێخواز دانادرێن و لە چیرۆکە پەخشانییەکانی هاوتەمەنی *دۆن کیشۆت* و *تریسترام شەندی*دا کەڵکیان لێ وەرگیراوە، بەڵام لە بەرهەمە پۆست مۆڕێرنەییەکاندا ئەوەندە زۆر وەبەرچاو دەکەون، ئەوەندەش بە دوور و درێژی کەڵکیان لێ وەردەگرن کە دەتوانین بڵێین وێرای ئەو خاڵانەی دیکە کە شرۆڤەیان کردوون، بە دەستکەوتێکی تەواوەن تازە دادەندرێن.

ڤۆلادیمیر ناباکۆڤ (**Vladimir Nabokov**) ـ یەکێ لە رۆماننووسانی سەردەمی نێوان مۆدێرنە و پاش مۆدێرنە ـ لە سەرەتای نووسەریدا، یانی لە دووهەمین

PDF4Kurd

رۆمانی خۆیدا بە نێوی *«شا ـ بی بی ـ سەرباز»* کە بۆ یەکەمجار ساڵی ١٩٢٨ بە زبانی رووسیایی بڵاو بۆوە، زۆر شەنگ و شۆخانە خۆی و خێزانەکەی لە دەور و بەری چیرۆکەکەیدا دێنێتە گۆڕێوە. لە بەشێک لەو رۆمانەدا، لەو کاتەدا کە فرانس (**Franz**) پاڵەوانی فیکر ئاڵۆز و شێواوی چیرۆک بەرەبەرە زیاتر لە بازنەی مەکر و فڕ و فێڵدا یەخسیر دەبێ، لە شوێنێکی رابواردنی لێوارەی زەریا لە ئالمانیادا ژن و مێردێک دەبینێ کە بۆ رابواردنی وچان و پشوودان هاتوونەتە ئەوێ و بە زبانێک قسان دەکەن کە بۆ ئەو نامۆیە؛ هەروەها ئەم ژن و مێردە تۆڕی پەپوولە گرتنیشیان پێیە. (کە ئەڵبەت لە ساڵی ١٩٢٨دا، یانی ئەو زەمانەی کە هێشتا ناباکۆف نێودارترین پەپوولەناسی جیهان نەبوو، زیاتر لە گەمەیەک دەچێ: «لە ناخیا فیکری کردەوە، تەماشایەکی ئەوی دەکەن و ئاخافتنەکەیان بۆ ساتێ دەبڕنەوە، لەو کاتەدا کە بە بەر دەمی ئەودا تێپەڕین، دیسانەکە دەستیان کردەوە بە ئاخافتن. وای بۆ دەچوو سەبارەت بەو قسان دەکەن و تەنانەت نێوبردیشی دەکەن. کە دەیدیت ئەم هەندەرانییە نەکبەتە سەرخۆشەی کە دەگەڵ یارە ئەسمەر و قژ بۆر و دڵڕفێنەکەی بە پەلەپەل دەچن بۆ لێواری زەریا و پاژ بە پاژی گێرە و کێشەی ئەو دەزانن، نیگەران دەبوو و قینی هەڵدەستا....»

ناباکۆف لە رۆمانی *ئاگری رەنگ بزربوودا* ـ ١٩٦٢ـ وێڕای زیرەکی تایبەتی خۆی، دوو شێوازی نڤیساری خوازەیی و مەجازی لە دژایەتی دەگەڵ یەکدیدا دادەنێ. ئەم رۆمانە بریتییە لە شیعرێک و راڤەی ئەو شیعرە. ئەغلەب شیعر لە خەیاڵاتەوە سەرچاوە دەگرێ و راڤە کردن لە سەر بناغەی راستەقینەیە. لە بەر ئەوەی شیعر سۆنگە و ئامێری دەربڕینی خوازەیی و پەخشان ئامێری دەربڕینی مەجازییە. بەڵام لە رۆمانی *ئاگری بزربوودا* ئەم راڤەیەی بە پەخشان نووسراوە بە ئاشکرا لە شیعر خەیاڵاوی ترە، بە و واتایە

PDF4Kurd

کە کینبۆ (Kinbote) ـ شیکاری شیعرەکە ـ شێتێکە کە لە خەیاڵات کردنی خۆیدا خۆی پێ پادشای وڵاتی شایەتی «زێمبلا»یە، لە دۆخێکدا ئەو شیعرەی جان شێید (John Shade) تێفکرینێکە لە سەر ئەزموونی تەواوەن راستینەی تایبەتی. یەکێک لە شاهیدانی شێتی کینبۆت ئەمەیە کە قیرسیچمانە و لە خۆڕایی تێدەکۆشێ شیعری شێید وەکوو رایەڵەیەکی تێکپێچراو و ئاڵۆزکاوی تەلبەندی کراو بە خەیاڵاتی خۆیەوە راڤە بکات. بەڵام زۆر ساویلکانەیە بێت و بڵێین ناباکۆڤ دەیهەوێ بە سۆنگەی هەمبەر کردنەوەی نێوان کینبۆت و شێید، جیاوازی نێوان خەیاڵات و راستەقینە نیشان بدات. بە دوو هۆکار: یەکەم، کینبۆت بە وەها خەیاڵات کردنێکی بە هێز و توانایەکی کەلامییەوە، زێمبلا بە یاد دێنێتەوە کە زۆر شانازی پێوە دەکەین بێ باوەڕی خۆمان فەرامۆش کەین و بە چەشنێکی کاتی قسەکانی ئەو بسەلمێنین و لەو کاتەدا جیهانی شێید ئیدی ئەوەندە لە بەر دڵان نابێ؛ دووهەم، خودی شێید بوونەوەرێکی خەیاڵات ساختە یا گومان ساختەیە و مەخلووقی نووسەرێکی راستی ناباکوڤە کە سەربووردە بە نێوبانگەکەی هاودەنگییەکی زۆرزۆر زیاتری دەگەڵ ژیانی کینبۆتدا هەیە تا دە گەڵ ژیانی شێیددا. تەنانەت بە کوشت چوونی شێید (کە بکەری ئەم رووداوە بە پێی ئەو شتەی لە رۆمانەکەدا هاتووە، «لە راستیدا» تاوانبارێکی راکردە بوو کە شێیدی دەگەڵ ئەو دادوەرەدا کە ئەوی بە تاوانبار دانا، بە هەڵە گرتبوو، باوەکوو بە وتەی کینبۆت بە کوشت چوونی شێید بە هۆکاری هەڵەی پیاوکوژێکی پیشەییەوە رووی دا کە بۆ کوشتنی پاشای دوورخراوەی زێمبلا ناردرابوو) ئەمە لە ئەزموونەکانی خودی ناباکۆڤەوە سەرچاوە دە گرێ، لە بەر ئەوەی پیاوکوژانێکی پیشەیی باوکی ئەویان کوشت کە بە شوێن کوشتنی کەسێکی دیکەوە بوون. ئەم چەشنە تەلبەندییە شۆخ و شەنگانە بۆ نووسەر، لە

PDF4Kurd

رۆمانەکانی دواتری ناباکۆڤیشدا دەدۆزرێنەوە. لە چیرۆکی پێش دوایین چیرۆکی جی ـ دی ـ سەلینجێر (**Gerome David Salinger**) دا سەبارەت بە بنەماڵەی گلاس بە نێوی «*سیمۆر، پێشەکییەک*»، ئاخێوەر (بادی گلاس) ئاماژە دەکات کە دوو چیرۆکی دیکەشی سەبارەت بە براکەی (سیمۆر) نووسیوە: «نەجارەکان، ئەستوونەکانی بن میچەکە لە سەرووتر بگرن» (کە لە بۆ خوێنەری ئەم زنجیرە چیرۆکانە سەرسوورِ هێنەر نیە)، هەروەها *رۆژێکی خۆش بۆ بێنانفیش* کە ئەمە داواکارییەکی سەیر و سەمەرەیە، لە بەر ئەوەی بگێرِەوەی ئەم چیرۆکەی دوایی نەدەناسرا و لە راستیدا چەند ساڵ پێشتر لە کۆچیرۆکێک لە نووسراوەکانی سەلینجێردا کە لە ژێر سەردێرِی *نۆ چیرۆک*دا لە ١٩٥٣دا بڵاو بووبۆوە کە حەوت چیرۆکیان پێوەندییەکی بە بنەماڵەی گلاسەوە نەبوو. بادی گلاس لە درێژەدا داواکاری نووسەرایەتی یەکێک لەم حەوت چیرۆکە دەبێ یەکێک لە رۆمانەکانی ناو دەبات کە زۆر لە ناوی رۆمانی هەرە پرِ فرۆشی سەلینجێر بە نێوی *دەشتەوان*ەوە نیزیکە. لە پاشان ئاماژە بە رەخنەی بەرهەمەکانی و دەنگۆکان سەبارەت بە ژیانی کەسانە و تایبەتی خۆی دەکات کە زۆر لە رەخنە و دەمگۆکان سەبارەت بە ژیان و بەرهەمەکانی خودی سەلینجێرەوە نیزیکن. ئەم وتانەی ئاخێوەر گێژ دەکات. بە داواکارییەکانی بادی گلاسدا وا دەردەکەوێ کە ئەو چیرۆکەی وا ئەو نووسیوە، ـ یانی چیرۆکی *سیمۆر، پێشەکییەک* ـ بە چەشنێکی لۆژیکی بناغەکەی لە سەر ئەم گریمانەیە کە جی ـ دی ـ سەلینجێر کە واماندەزانی چیرۆکی *رۆژێکی پیرۆز بۆ بێنانفیش*ی نووسیوە، نازناو یا ناوی خوازراوەی بادی گلاسە و ئەڵبەت ناوی جی ـ دی ـ سەلینجێر بە سەر هەردوو کتێبەکەوە نووسراوە. کاتێک لە ناچاریدا ئەم پرسیارەمان لێ قوت دەبێتەوە کە لەم دوو کەسە (بادی گلاس و سەلینجێر) کامیان مرۆڤێکی

PDF4Kurd

بەڕاستین، هزری ساخ و سەلیم وڵامی درووست دەزانێ، بەڵام زبانبازی بادی گلاس ئەم وڵامە رەفز دەکاتەوە. تێکەوە هاڵاندنی بە ئانقەستی چیرۆکی خەیاڵی بنەماڵەی گلاس و بنەماڵەی کۆلفیلد دەگەڵ سەربوردی سەلینجێر، تایبەتمەندی بەرهەمەکانی دواتری سەلینجێرە کە لەواندا وێڕای هاودەنگی خوێنەر، نووسەر دەست دەکات بە گاڵتەیەکی شۆخ و شەنگانە ـ بەم چەشنە: «لایەنی خەیاڵی رووداوەکە زیاتر دەکات و هاوکات دەگەڵ ئەمەدا لایەنی ئەدەبی و شێوازی وەسف کردنی رووداوەکە کەم دەکاتەوە». بادی گلاس وا دەنوێنێ کە سەربوردی (راستینەی) بنەماڵەیەک دەگێڕێتەوە و هەروەها بە تێکۆشانێکی زۆر بۆ کاریگەر کردنی ئەم باوەڕە کە ئەو و سەلینجێر هەر کەسێکن، بە قیرسیچمەیی و تەئکیدەوە لە سەر (خودسالاری) هونەر و نامەڕبووت بوونی ئەو رەخنەیانەی کە پێداگری لە سەر ژیاننامەی نووسەر دەکەن، جەخت دەکات. لەم گێڕانەوەیەدا، فەلسەفەیەکی لە رادەبەدەر مەزنایەتی خواز (استعلایی) سەبارەت بە ژیان، خاوەن سەلماندن و وەرگرتنی مۆجیزە و فامستی ئەوپەڕی هەستەکان، هێندراوەتە گۆڕێوە. ئەم فەلسەفەیە بە ئانقەستە لە قاوغێکی سادە و ساکاردا، لە پشت حەشارێک لە کورتە راقەکان، وە درۆ خستنەوەکان، سەلماندنی بە ئاشکرا و بە نەهێنی، هەروەها بە سۆنگەی شێوازێکەوە پێشکەش بە خوێنەر کراوە کە بە پێچەوانەی هەموو ئەدا و ئەتوار و یاساکانی زبان بازی بێ راوێستان، بە ئاشکرایی لە هەر چەشنە دەنگدانەوەیەکی شاعیرانە (ئەدەبی) بێ بەشە. بە قەولی ئیهاب حەسەن (یەکێک لەو رەخنەگرە دەگمەنانەی کە سەلینجێر بە پۆست مۆدێرنە دەزانن): ئەم گێڕانەوە قاوغ ناحەزانەی کە وزە بەزێن و تەلبەندی کراو و ئاڵۆزکاون، رووداوی دە گمەن و سەیر و سەمەرە و هەروەها نەبوونی بنەمایەکی خاوەن نەریت و یاسا دەسەلمێنن، نیشاندەری

PDF4Kurd

چەشنە دژایەتییەک دەگەڵ «فۆرم»ن. پەند و ئامۆژگارییە گوستاخانەکانی ئەم ریوایەتانە بۆ خوێنەر و نووسەر، بناغە و بنچینەکانی هێزی ئافراندنی هونەری لەرزۆک و بێ هێز دەکەن.

وێڕای گشت ئەمانە، ناباکۆڤ و سەلینجێز لە گەمە کردن بە چەمکی وەکوو خەیاڵات و نووسین و نەریتی ئەدەب، کەم و زۆر رێزی خۆیان دەپارێزن. چیرۆکەکانی ئەوان لە ترۆپکی جوانیدا ئێخسیری هەڵخلیسکان دەبن، بەڵام قەت هەڵنادێردرێن. باوەکوو ناباکۆڤ و سەلینجێر دوو شێوە نقیساری خوازە ومەجاز ئاوێتەی یەکدی دەکەن، بەڵام لە هەر دۆخێکدا چەشنێک هاوسەنگی (تعادل) و هاوتایی دەپارێزن. ئەم بابەتە سەبارەت بە بەرهەمەکانی دووریس لێسینگ (**Doris Lessing**) یش هەر بەم چەشنەیە و دوو رۆمانی *پەرتووکی زێڕین* و *پاساو، لە پێش سەرەو خوار بوون بەرەو دۆزەخ* لە برێ لایەنەوە وەکوو بەرهەمەکانی ناباکۆڤ و سەلینجێرە.

رۆمان نووسانی ئێستای ئامریکا، زۆربەیان بە بێ پەرۆایی زیاترەوە راستی و خەیاڵات ـ یا بە وتەیەک، ژیان و هونەر ـ ئاوێتە دەکەن و لەم کارەدا، کۆت و بەربەستێکی کەمتر قەبوول دەکەن. بۆوێنە لە رۆمانی *راوکردنی ماسی قزڵ ئالا لە ئامریکادا* زۆر نیشانە وەبەر چاو دێن کە بە ئێمە رادەگەیەنن ئەو کتێبە ژیاننامەی ساز و پەرداخ نەکراوی خودی نووسەر «براتیگان»ە. دەقی کتێبەکە چەند کەڕەت خوێنەر حەواڵەی رەسمی نووسەر کە بە سەر بەرگی کتێبەکەوەیە دەکەن و دەبنە خاوەن بەڵگەیەکی زۆر. (بەڵگەی وەکوو: نامە، شێوەنامە، نامەی کردە، پێرستی کتێب ناسین و...) لە عەینی حاڵدا برێک لە رووداوەکانی بە جۆرێکی ناماقووڵ خەیاڵین، وەکوو ئەم رووداوەی خوارەوە کە ئاخێوەر لە (کارگای کۆنە ساختی کلیولەند) ـ (جۆبارێکی ماسی قزڵ ئالای دەستی دوو) ـ دەکرێ:

PDF4Kurd

«ئەندازە جۆرانجۆرەکانی بە سەر یەکدا رژابوون و کۆمایان پێکهێنابوو: سێ مەتری، چوار و نیو مەتری، شەش مەتری و... کۆمایەکیشی لە سی مەترییەکان لێ بوو. سەندووقێکیش لە لەت و پەتەکانی، چوومە پێشترەوە و تەماشای ئەندازە جۆرانجۆرەکانی جۆبارەکانم کرد، بڕێک ماسی قزڵ ئالایان تێدابوو... دەتوت جۆبارێکی باشە. دەستم خستە نێو ئاوەکە، فێنکاییەکی بە تام و چێژی بوو.»

ئاخێوەر ئەم رووداوە بە شێوازێکی هەژڵ (جیددی) و ریالیزمی دەگێڕێتەوە و هەروەها رووداوە ئاساییەکان بە کەڵک وەرگرتن لە چواندنە خەیاڵاوییەکان وەسف دەکات. نووسەر کاری یەکدەست کردنی ئەم شێوازە تەواو جیاوازانە دەخاتە ئەستۆی خوێنەر و لەم بابەتەوە هەر هیچ زەحمەتێک وە ئەستۆی خۆی ناگرێ.

کۆرت ڤۆنیگات لە رۆمانی *قەسابخانەی ژمارە پێنج*دا شێوازە جیاوازەکانی نڤیساری زەق و زیندە و داهێنەرانە و زۆر سانا ئاوێتە دەکات هەتا ناوەرۆکی رۆمانەکە بەو چەشنەی بۆخۆی دەیهەوێ بە سەر خوێنەردا داسەپێنێ و کاریگەری هەبێ. ڤۆنیگات لە دواییەکانی شەڕی جیهانی دووهەمدا دەبێتە ئێخسیری جەنگی و لە ئۆردووگای جەنگی «درێسدێن»دا رادەگیرێ. لە پاش بۆمباردمان و وێرانبوونی درێسدێن (Dresden) ـ شارێکی ئالمانیا ـ بە سۆنگەی هێرشی هەواییەوە ئەو لە ریزەی ئەو کەسانەدا بوو کە لە بۆ دەرهێنانەوەی تەرمی سووتاوی سەد و سی هەزار قوربانیی ئەم بۆمباردمانە لە ژێر وێرانەکاندا کاری دەکرد. ئەو لە یەکەم بەشی رۆمانی *قەسابخانەی ژمارە پێنج*دا پێی لێدەنێ کە ساڵانێکی زۆر بە شوێن بە رۆمان کردنی ئەم رووداوەوە بووە، بەڵام تایبەتمەندی رۆمانگەلی ئاوا ئەمەیە کە ئەو شتەی لە نەهێنیدا بە دڵیانە، بە رواڵەت ناشیرینی نیشان دەدەن و زۆر ئاسان دەبنە

PDF4Kurd

فیلمگەلێک بە بەشدار بوونی جان واین (John Wayne) و فرانک سیناترا (Frank sinatra). تاقە ڕێگای نووسینی رۆمانی دژ بە شەڕ، نووسینی دژە رۆمانە، «رۆمانێکی ئاوا دەبێ زۆر کورت و ئاڵۆز و پڕپڕ لە هەرا و زەنا بێ... لە بەر ئەوەی قەڵاچۆ کردن هیچ لایەنێکی ئاقڵانەی نیە کە بتوانین قسەی لە سەر بکەین.»

رۆمانی *قەسابخانەی ژمارە پێنج* چل تیکەیەکی تێکەڵ و پێکەڵە لە پارچە پەخشان و کورتە نووسراوەی جار و بارە خەفەتبار و بڕێجار گەمە و گاڵتەجاڕ و سەیر و سەمەرەیە کە لەواندا ئەزموونەکانی پاڵەوانی دوو رەهەندی رۆمان بە نێوی بیلی پیل گریم (Billy pilgrim) دەگێڕدرێنەوە: ئەزموونەکانی ئەو لە شەڕدا (کە زۆر لە ئەزموونەکانی ڤۆنیگات دەچن)، ژیانی پاش سەربازیی ئەو وەکوو پیاوێکی خاوەن ژن و منداڵ و پسپۆڕی ئەندازە گرتنی بینایی چاو و خاوەن مواجب و داهاتی باش یانی (بەزمەساتی ژیانی بنەماڵەیی و کۆمەڵایەتی) هەروەها خەیاڵاتی لە خۆڕایی ئەو سەبارەت بەوەی کە بوونەوەرانی نەناسراوی گۆیەکی دیکە بە نێوی ترالفا مادوور (Tralfamadore) ئەویان رفاندووە (لاسایی کردنەوەیەکی گاڵتەجاڕانەی چیرۆکە زانستی ـ خەیاڵاتییەکان). بیلی بۆی دەردەکەوێ کە زەمان بە لای خەڵکی ترالفا مادوورەوە، مەیدانی رووداوە هاوکاتەکانە. (چەند رووداو لە کاتێکدا)، ئێمە ئازاد و سەرپشکین هەر کامیان هەڵبژێرین. بە گومانی بیلی ئەم واتایەی زەمان، وڵامێکە بۆ کێشەی لە خۆڕا مردن کە نموونەکانی تەقریبەن لە هەموو لاپەڕەکانی رۆمانی *قەسابخانەی ژمارە پێنج*دا بەرچاو دەکەوێ و (هەر جارێک کە لەم رۆمانەدا، کەسێک لە خۆڕا دەمرێ، نووسەر بە کورتی دەڵێ: «بەم چەشنەیە»)، لە بەر ئەوەی بە پێی ئەم بیروبڕوایە ـ کە رەنگە لاسا کردنەوەیەکی گاڵتاجاڕانە لە بڕوا مەسیحی

PDF4Kurd

ئاساکان بێ ـ «بێجگە لەوەی کە جاروبار چەندە وەکوو مردووان دێینە بەرچاو، هەمووومان بۆ هەتا هەتا زیندوو دەبین» ئەم واتایە پاساوکردنێکە بۆ دەستکاری کردن و شێواندنی توند لە رەوتی زەمانی رووداوەکانی رۆمان کە لە ئاکامی ئەوەدا خوێنەر ناتوانێ سەرەندەر بکات کە ریوایەت بەرەو کوێ دەچێ و هەروەها ناتوانێ دۆخێکی یەکەی دەروونی بپارێزێ. ئەم واتایەی زەمان ئەو دەسەڵاتە بە نووسەر دەدات هەتا جیاوازییەکان و دابڕانەکانی مێژوویی سەردەمی تازە بکاتە سەرمەشق و ئەزموونە جیاوازە چەند دەنگ و رەنگەکان بە چەشنێکی شێواو و ئاڵۆزکاو ئاوێتە بکات. لایەنە جۆراجۆرەکانی گێڕانەوە (ریوایەت) وەکوو (سەربوردەی کەسانە و تایبەتی، چیرۆک، خەیاڵات و...)ش لە یەکدی جیا نەکراونەتەوە. بۆ وێنە کاتێک بیلی پیلگریم و ئێخسیرەکانی دیکەی ئامریکایی بۆ یەکەم جار دەگەنە ئۆردووگای ئێخسیران لە ئالمانیا، تاقمێ لە ئێخسیرە بەریتانیاییەکان بەخێر هاتنیان پێدەڵێن و کۆڕێک بۆ خزمەت کردن بەوان دەڕازێننەوە، بەڵام ئامریکاییەکان کە تەقریبەن هەتا سنووری مەرگ برسییەتییان کێشاوە، لە پاش بەشداری کردن لەم کۆڕەدا تێکچوونی لەش و زگە شۆرە و تەقەفیرەیان ئاوقا دەبێ. لە ئاکامدا مەبالەکانی ئۆردووگا پڕپڕ لەم چارە رەشانە دەبێ: «یەکێک لە ئامریکاییەکانی شانی بیلی بە ناڵە ناڵەوە دەیوت: کەمی ماوە تەنانەت ئەقڵیشم بکەوێتە مەبالەکەوە. چەند چرکەیەکی دیکە وتی: [دیتت رۆیی، بینیت رۆیی.] ئاماژەی بە عەقڵی خۆی دەکرد، ئەوە من بوو، ئەوە من بوو، ئەوە نووسەری ئەم کتێبە بوو.»

وتەی بگێڕەوە لێرەدا، کاریگەرییەکی دوو لایەنەی سەیری هەیە. لە لایەکەوە پێمان دەڵێ چیرۆکێکی بەڵگەنامەیی و لە سەر بناغە و بنچینەی ژیان نامە دەخوێنینەوە؛ بە وتەیەکی دیکە چوونکە خودی نووسەر «لەوێ

PDF4Kurd

بووه» دەیجا ئەم گێڕانەوەیە «ڕاستی»یە. لە لایەکی دیکەوە، ئەم وتەیە لە عەینی حاڵدا وەیادمان دەهێنێتەوە کە بیلی پیلگریم و نووسەر سەر بە لایەنە جیاوازەکانی ڕاستییەکن؛ یانی ئێمە کتێب یان چیرۆکێک دەخوێنینەوە کە (بێج لەوەی بە وردی چەندی ڕاستییە و چەندی خەیاڵاتە) بە پێی پێویست زۆر جیاواز و زۆریش دەستکردە و مەودایەکی زۆری دەگەڵ «عەینی ڕاستی» دا هەیە.

لە ڕۆمانی *بەرقەندەی قارەمانان*دا، ڤۆنیگات خۆی لە پلە و پایەی نووسەردا، بە نێو «زەمانی ئێستا»ی ڕیوایەتدا دەکات. نموونەیەک لەم کارە لە گێڕانەوەی خوارەوەدا دەخوێنینەوە:

«واین (**Wayne**) گوێی لێ بوو ژنە خزمەتکارەکە دەڵێ: (ڕەش و سپییەکم بدەیە) ـ ڕەش و سپی چەشنێک ساردییە ـ واین دەبایە بۆ بیستنی ئەم وتەیە گوێ قوڵاغ بایە. ئەم ساردییە تایبەتە، بۆ مرۆڤ ئاسایی نەبوو. ئەو ساردییە بۆ کەسێک بوو کە هۆکاری هەموو ڕۆژە ڕەشییەکانی واین تا ئەو ڕۆژە بوو، بۆ کەسێک بوو کە دەیتوانی واین بە کوشتن بدات، یا بیکاتە میلیۆنێر، یا بینێرێتە زیندان، یا هەر غەڵەت و هەڵەیەکی دیکە کە دڵی پێوە بایە، ئەو ساردییە بۆ من بوو.»

ئەمە هەمان کارێکە کە فۆرمالیستەکانی ڕووس (نەسەن خوازەکان) پێیدەڵێن «ئاشکرا کردنی تەکنیک». بەڵام لە قاوغی زۆر توندڕۆی خۆیدا. لە بەرهەمە پاش مۆدێرنەییەکاندا، زوو زوو ئەم تایەتمەندییە دەبینین. بۆ وێنە ڕۆناڵد سوکنیک لە یەکێک لە چیرۆکەکانی خۆیدا بە نێوی *چیرۆکی تۆ چیە؟* ئاوا دەنووسێ: «دڵۆپە وردەکانی باران، لە گوێسوانەی سەربانەوە دادەتکێن. سێبەری پەڵە هەورێک،ترووسکە ترووسکی بەفر لێڵ دەکات. جۆرج

PDF4Kurd

واشینتۆن لە رووباری «دێلوێر»ی سەر دیوارەکانەوە تێدەپەڕێ. من لە پشت مێزی نڤیساریم دادەنیشم و لە خۆمەوە ئەم قسانە ساز دەکەم...»

چیرۆکی *سیخی جادووی* رابێرت کوڤێر (**Robert Coover**) بەم رستەیەوە دەست پێدەکا:

«لە دوورگەدا پیاسە دەکەم و دایدەهێنم.» کوڤێر دیمەنەکانی چیرۆک پسپۆڕانە لە زەینی خوێنەردا رەسم دەکات و هەروەها بە پێکهێنانی ئیبهام (شاراوەیی) خوێنەر بۆ خوێندنەوەی چیرۆکەکە تامەزرۆ دەکات؛ بەڵام دەربڕینی زوو بە زووی ئەم بابەتە کە ئەو لە چیرۆکەکەدا ئامادەبوونی هەیە و دەستی تێوەردەدات)، پسپۆڕی هونەرمەندانەی ئەو کەم بایەخ نیشان دەدات:

«لەو سەری مەزرادا، لە نیزیک کوێرە رێیەک کە دەگاتە یەکەم میوانخانە، سیخێکی ئاسنینی لێیە. سیخێکی درێژ و باریکە و دەسکێکی زەریفی هەیە، کە بە ژەنگ و ژاری نارنجی داپۆشراوە. ئەم سیخە لە بەر سێبەر دایە، بەڵام نەک سێبەری چڕوپڕی گیایەک کە لەو دەور و بەرە شین بووە. من لەوێم داناوە».

رەخنەگران و راڤە نووسان (بە تایبەت لە بەریتانیادا) بە گشتی رەخنە لەم چەشنە نووسینانە دەگرن و دەڵێن: (دیسانەکەش چیرۆکێک سەبارەت بە نووسەرێک کە سەرقاڵی نووسینی چیرۆکێکە؛ دیسانەکەش بزووتنەوەی بەرەو پاشی بێ بڕانەوە! ئەوە کێیە هونەرێک پەسند نەکات کە لانی کەم بە ئاشکرا لاسای شتێکی بێج لە تەکنیکەکانی خۆی دەکات؟ ئەو هونەرەی کە بەردەوام راناگەیەنێ سەرنج بدەن من دەسکردم! ئەو هونەرەی کە سروشتی گێڕانەوەی خۆی لە راستیی، بە شتێکی حەتمی دەزانێ، دەیجا ئیدی بە

PDF4Kurd

مەبەستی نەک زۆر ریایی کەرانەی رەفز کردنەوەی ئەو سروشتە، پێداگری لە سەر ناکات، یا بە پێچەوانەوە».

ئەڵبەت ئەم رەخنەیە بە تایبەت لە نووسراوەیەک بە قەڵەمی جان بارتدا هاتووە کە بە یەکێک لە هەرە پسپۆڕان و داهێنەرەکانی زانیاری و ئاگەداری پاش نوێخوازانە دەژمێردرێ. جەوهەری وتەی جان بارت بۆ لایەنگرانی زۆر قیرسیچمەی ریالیزمی سەلەفی، خۆش نیە. لە وتەی ژێرەوەدا بارت لاسایی کردنەوەیەکی گاڵتە جاڕانەی سەیر لە چەشنێک ریالیزمی سەلەفی پێشکەش دەکات:

(«س» دەست نووسی حەوادا لایەک و بە بێ وزە لە دەرگا شووشەییەکەی ژووری متاڵاوە کە خاوەن دیواری رووکەش کێشراوی دار بەڕوو بوو، چووە هەیوان و لە قەراخ محەجەرییە بەردەکان هەڵوێستەیەکی کرد تا پیپە دارینەکەی خۆی داگیرسێنێ و لە نێوەڕاستی دیوارەی ئەرخەوانیی ویستریاکانەوە (چەشنێک گیا) وتی: «گولووریا»ی دەست و لاق بلووری! گولووریای چاو شەرمن و سنگ پان! دیسانەکەش لەنگەرگای لۆتکەکان ئەوی بۆ حەمام کردنی ژێر خۆر هەڵبژاردووە.)

نووسەر پسپۆڕانە نیشانی داوە کە چۆن بابەتی گێڕانەوە بە سۆنگەی جیرانەتی زەمانی و مەکانی (کات و شوێن) بە دڵەڕاوکەیەکی زۆرەوە سەبارەت بە پاژە زیادییەکان درێژە دراوە. هەروەها لە کەسێتی گولووریادا، پاڵپشت بەستنی نووسەرانی ریالیست بە مەجازی مۆرسەل بە چەشنێکی دڵڕفێن گاڵتەی پێکراوە.

ئەو دەست نووسەی لە وتەی سەرەوەدا ئاماژەی پێکراوە، خودی چیرۆکی «چیرۆکی ژیان»ە کە نووسەرێک لەوێدا بەردەوام تێدەکۆشێ چیرۆکێک سەبارەت بە نووسەرێک بنووسێ کە گومان دەکات جیهان چیرۆکێکە و بۆ

PDF4Kurd

خۆی یەکێک لە کەسایەتییەکانی ئەو چیرۆکەیە ـ گریمانەیەک کە بێتوو بسەلمێندرێ، داهاتەکەی داوێنگیری هەر دوو نووسەر دەبێ ـ (لە راستیدا هەموو نووسەران و لە رێزەی ئەوان جان بارتیش.) لە رەوتی بە چیرۆک بوونی ئەم ئیدە و فیکرە سەرەتاییە چارەناچار بیر و رایەک سەبارەت بە چیرۆکن، بەڵام لە پاشان وەدەردەکەوێ ئەمانە بەشێک لە چیرۆکەکەن. «چیرۆکی ژیان» پەرِ چیرۆکێکە (فرا داستان) کە زیرەکانە بۆ وەسەرکەوتن بە سەر رەخنەگرانی پەرِچیرۆکیدا نووسراوە، چوونکە لێرەدا دەگەڵ قاپی رەسمێکدا هەمبەر دەبینەوە کە قاپی پەرِچیرۆکییەکەی هەمیشە لە رەسمەکەدا دەتوێتەوە. ئەم جووڵانەوە پاشەوپاشە بێ کۆتاییە لە ئاکامدا بە کەڵک وەرگرتن لە تەکنیکی «کورتە پێوەندی» کۆتایی پێدێ:

لە کۆتاییدا چ دەکات؟ کەمی مابوو بە چیرۆکەکەی خۆیەوە هەڵواسرێ، بەم هۆکارەوە کە بە یەک چواندنی لە مێژینەی نووسەر و خوا، رۆمان و جیهانی هەستی، ئیدی ناتوانێ دەکار کردرێت. مەگەر بە ئانقەستە بە چەشنی چواندنێکی درۆیین. دەسا وا دەردەکەوێ:

«١. ئەدەبی چیرۆکی دەبێ خەیاڵی بوون و بێ بایەخبوونی خوازەیی خۆی قەبووڵ بکات.

٢. یان ئەمە هەڵبژێرێ کە بایەخ نەداتە ئەم کێشەیە، یان بە بێ پێویستی دابنێ.

٣. یان پێوەندییەکی جیاواز و شیاوی سەلماندن لە نێوان خۆی و نووسەر و خوێنەرەکەیدا پێک بێنێ.

بەڵام تا ئەو کارەی کرد، ژیانی راستی و ماشووقە خەیاڵییەکانی هاتنە ژووری متاڵاکەیەوە. بە پێکەنینەوە بەوی وت: «برِێک لە نیوەشەو تێپەرِیوە؛ هیچ دەزانی ئەمە یانی چی؟!»

PDF4Kurd

بڕانەوەی چیرۆک بەو قاوغە، نیشان نووسەری ئەدات کە: (بە هەر چەشنێک نووسەر ناتوانێ کەسێتییەک لە چیرۆکێکدا بێ، لە بەر ئەوەی چیرۆکێکی ئاوا، دەگەڵ بۆچوونی ئەو لە چیرۆک بە گشتی جیاواز دەبێ.)

هەروەها کاتێک خێزانەکەی بە سۆنگەی ساڵرۆژی لە دایکبوونی نووسەرەوە ماچی دەکات، ئیدی ناتوانێ دەست نووسەکەی بە جوانی ببینێ، دەسا بە شکاندنی نووکی پێنووسەکەی و کۆتایی هێنان بە چیرۆک، دوایی چیرۆکی خۆی بە بێ کۆتایی تەواو دەکات، خودی بارت نقیساری بە شێوازی پاش نوێخوازانە بە نێوی (ئەدەبی ئەگەرە تێر و تەسەلەکان) یا بە ئەدەبی (ئیشباع) نێوبرد دەکات و ستایشی بۆرخێس دەکات، چوونکە ئەو نیشانی داوە کە: «هونەرمەند چۆن دەتوانێ بە چەشنێکی دژواز نوێنانە غایەتە هەست پێکراوەکانی دەورە و زەمانەی ئێمە بکاتە هەوێنی خاو و ئامێر و کەرەسەی کاری خۆی؛ دژواز نوێنانە بەم هۆکارەوە کە هونەرمەند بەم کارە، رێ دەباتە ئەوپەڕی ئەو شتەی کە دەڵێی باتڵ کردنی خودی ئەو بێ».

بە بێ گومان نقیساریی پاش نوێخوازانە لە تێکۆشان بۆ دۆزینەوەی «پێوەندییەکی جیاواز... لە نێوان خۆی و نووسەر و خوێنەرەکەیدا»، پێوەندییەکی جیاواز لەو شتەی کە لە نەریتەکانی پێشووی ئەدەبدا باو بووە، دەگەڵ ئەم مەترسییە گەورەیەدا هەمبەر دەبێتەوە کە لە دۆخی سەرکەوتنی ئاکامیشدا، لە خامۆشی، نەبوونی یەکگرتوویی ئەو شتەی فیدلەر (فامست و دژە کردەی پڕ شەڕ و شۆری خوێنەری پێدەڵێ) (یانی جوانی نەناسانە) کە ئەمانەش هەموو بزر دەبن و تێدا دەچن. هیچ ئەم داواکارییەم نیە کە هەموو دەقە شرۆڤە کراوەکانی ناو ئەم وتارە بە قەرای یەک سەرنجی خوێنەر رادەکێشن و رازیی دەکەن. کاریگەری نووسراوە پۆست مۆدێڕنەییەکان بە سەر خوێنەردا ئەغڵەب دەتوانێ هەر ئەوەندە سەرکەوتوو بێ کە سەرکەوتوو

PDF4Kurd

نەبێ؛ ویڕای گشت ئەمانە زۆرێک لەم کتێب و چیرۆکانە تا رادەیەکی زۆر دەرفەتی رزگار بوونی خەیاڵات پێکدێنن و بەشێکی شایانیان لە جێبەجێ بوونی کاری نڤیساری بە شێوازە جۆراںجۆرەکان بووە. وەک ئەوەی لە عەینی حاڵدا ئەگەری نڤیساری بە دیوناسترین شێوازەکان، لەواندا بە تەئکیدەوە بە کۆتایی هاتوو دادەندرێ. بەڵام بێتوو بە راستی بسەلمێندرێ کە نووسین و نڤیساری بە شێوازەکانی پێشوو ئەگەری نیە، بە وتەیەکی دیکە: چما پۆست مۆدێرنە بە راستی لە رەفز کردنەوەی چەمکی سامان لە ئەدەبی مۆدێرندا سەرکەوێ (چ سامانی مەجازی، چ سامانی خوازەیی) لەو دۆخەدا بە راستی دەبێتە هۆکاری تێداچوونی خۆی، چوونکە بەم کارە پێوەرەکانی ئێمە بۆ حاڵی بوون لە راکردن لە یاسا و رێسای پۆست مۆدێرنە لە نێو دەبات. پێش بەستێنی بە بێ پاش بەستێن، چارەناچار دەبێتە پاش بەستێنی شتێکی دیکە. بیرگەی مێژوویی شێوازەکانی نڤیساری مۆدێرنە و دژە مۆدێرنە ناتوانێ پاش بەستێنێکی بە متمانە بێ بۆ پاش نوێخوازی. لە بەر ئەوەی پاش نوێخوازی لە راستیدا چەشنێک هونەری یاساو رێساشکێنە و ئەڵبەت شکاندنی رێساکان کارێکی لە خۆڕاییە کە تەماشا کردنەکەشی خۆشییەکی نیە، مەگەم هێشتا کەسانێک بە پێ و شوێنی پاراستنی ئەو رێسایەوە بن.

PDF4Kurd

تێبینی و پەراوێزەکان:

١ـ سامۆئێل بیکێت: نووسەری نێودار و خاوەن خەڵاتی نۆبێل، خەڵکی ئیرلەندیا. نووسراوەکانی کە زیاتر شانۆنامە و رۆمان و چیرۆک بوون بە دوو زبانی فەرەنسی و ئینگلیزی دەنووسی. لە ساڵانی (١٩٨٩ – ١٩٠٦)دا دەژیا. نێودارترین بەرهەمەکانی ئەمانەن: مێلۆی، لە چاوەنوارِی گۆدۆدا، مالۆن دەمرێ، وات، مۆرفی و . . . .

٢ـ دۆناڵد بارتێلمی: (. . . . ـ ١٩٣٠) رۆماننووسی زۆر پۆست مۆدێرنەی ئەمریکی خاوەن رۆمانی زۆر نێوداری سپیلە بەفری و . . . .

٣ـ جان بارت: (. . . . ـ ١٩٣٠) رۆماننووسی پۆست مۆدێرنەی ئەمریکی کە خەیاڵ و زانست لە رۆمانەکانیدا بەرچاون و زۆر کات زیاتر لە چەند کۆتایی بۆ چیرۆکەکانی پێشنیاز دەکات.

٤ـ جان فاولز: (. . . . ـ ١٩٢٦) رۆماننووسی پۆست مۆدێرنەی ئینگلیزی خاوەن رۆمانی نێوداری ژنی سیتوانی فەرەنسایی و . . . .

٥ـ ریچارد براتیگان: (١٩٨٤-١٩٣٥) رۆماننووسی پۆست مۆدێرنەی ئەمریکی خاوەن رۆمانی زۆر نێوداری راوکردنی ماسی قزل ئالا لە ئامریکادا.

٦ـ رۆمەن یاکوبسەن: (١٩٨٢-١٨٩٦) زبان ناس و خاوەن بیرۆکە و تیۆرزانی ئەدەبی رووسیا کە لە پاشان خۆی کردە ئەمریکی.

٧ـ کۆرت ڤۆنێگات: (. . . . ـ ١٩٢٢) رۆماننووسی پۆست مۆدێرنەی ئەمریکی خاوەن ئەزموونێکی زۆر لە شەڕی گەردوونی دووهەمدا کە لە رۆمانەکانیدا بە تێر و تەسەلی لە سەریان دەدوێ وەکوو لە رۆمانی «قەسابخانەی ژمارە پێنج»دا. بەرهەمەکانی تری: شەوی دایک، بەخێر بێن بو ماڵی مەیموون، دەزووبازی و . . . .

٨ـ پەرچیرۆکی: لەولای چیرۆکەوە، فارسەکان پێی دەڵێن: «فَرا داستانی»

٩ـ پەرمرۆڤ خوازی: لەولای مرۆڤ خوازییەوە، فارسەکان پێی دەڵێن: «فرا انسانگرایی»

PDF4Kurd

داهاتوویەک بۆ رۆمان

نووسەر: ئالێن ڕۆب گریێ (Alain Robbe Grillet)

لە یەکەم نیگادا، زۆر چاوەنوارپییەکی دوورەکەرۆژێک ـ بۆ وێنە هەرلەم سەردەم و زەمانەی خۆماندا- بینەری سەرهەڵدانی چەشنێکی تەواوەن نوێی ئەدەب بین. ئەو تێکوشانە جۆراوجۆرانەی لەم سی ساڵەی دواییدا بۆ کۆتایی پێدانی کۆنەیی و چەندیات بوونەوەی ئەدەبی چیرۆکی کراوە، لەباشترین دۆخی خۆیدا هەر توانای ئافراندنی بڕێ بەرهەمی بڵاوبڵاوی بووە و زۆر دەبیبستین کە هیچکام لەم بەرهەمانە ـ بەپێچەوانەی ئەو هەموو سەرنجەی رایکێشاوە ـ بە قەرایی رۆمانە بۆرژواییەکان پێشوازی گشتی لێنەکراوە. لە راستیدا، هێشتاکەش هەر هەمان بۆچوونێک کە بەڵزاک لە رۆمانی بوو، باوە و برەوی هەیە. یان بۆچوونی خاتوو لافیت رۆماننووسی فەڕەنسی (١٨٥٠ ـ١٧٩٩) شیکردنەوەی دەروون ناسانە کە لە سەردەمی ئەودا پلەوپایەیەکی بەرزی هەبوو، بنەمای پەخشانە جۆراوجۆرەکان دەژمێردرا و ئافراندنی هەر رۆمانێک، وەسفی کەسێتی‌یەکان و بەرەوپێشەوە چوونی رووداوەکانی ئەوی دابین دەکرد لەو سەردەمەوە هەتا ئێستا، رۆمانی باش یانی تۆژینەوەیێ لە سەر هەستە بەسۆزەکان ــ یان ململانێ یەک لە نێوان ئەم هەستانەدا، یان نەبوونی ئەوان ـ لە کۆمەڵگایەکی گریمان کراودا زۆربەی ئەو رۆماننووسە هاوچەرخانەی داستانەکانیان بە شێوازی سەلەفی دەنووسن—

PDF4Kurd

بە زبانێکی دیکە، ئەو نووسەرانەی پەسندی لای خوێنەرانیانن ـ دەتوانن چەند بەشی دوور و درێژ لە رۆمانی *خاتووشازادە کلووی* خاتوولافیت یان *بابە گۆریۆی* بەلزاک لە بەرهەمەکانی خۆیاندا بنووسنەوە بە بێ ئەوەی ئەوخۆێنەرە زۆرانە کە هەموو بەرهەمەکانی ئەوان بە ئیشتیاوە دەخوێننەوە لەم بابەتە ئاگادار ببنەوە. هەر ئەوەندە بەسە کە لێرەو لەوێ کۆپلەیێ بگۆڕن، بڕێ وشە و زاراوە بە چەشنێکی ساناتر بنووسنەوە و جاروبار بە وشەیێ، یان وێنەیەکی تازە، یان رەستەیەکی خاوەن ریتمی مۆسیقایی و... بڕێ لە، چەشنی نووسینی خۆیان پێ نیشان بدەن. بەڵام ئەم رۆمان نووسانە هەموویان دەیسەلمێنن کە روانگەی بینینی ئەوان مێژینەیەکی چەند سەدساڵەی هەیە و ئەم بابەتە بە هیچ لەونێک مایەی سەرسوڕمانی ئەوان نیە.

بەڵام دەبا بزانین بۆچی ئەم بابەتە سەر سووڕهێنەرە؟ زبانی فەڕەنسی کە دەورێکی وەکی هەوێنی خاوی چیرۆکنووسی هەیە، لەم سێ سەد ساڵەی دوواییدا تەنها ئاڵۆگۆڕی زۆر چکۆڵەی بەسەردا هاتووە و بە پێچەوانەی پێشکەوتی بەردەوامی کۆمەڵگا پێشکەوتی سەرنجڕاکێشەری تەکنیک، شارستانیەتی فیکری ئێمە کەم و زۆر بە بێ ئاڵوگۆڕ ماوەتەوە. مەیل کردن و بێ مەیلی ئێمە ــ چ لەو خواردەمەنیانەدا کە دەیخۆین و چ لە بەستێنی کێشەی ئاکاری و ئایینی و نێرمایی و پاک و خاوێنی لە بناغەدا هەروەکوو رابردوو وایە. بێج لەمانە «دڵ»ی ئینسان و هەستەکانی ئەو کە هەموومان دەزانین لە سەرەتاوە پێکهێنەری ئەو بووە، بە بێ ئاڵووگۆڕ ماوەتەوە. کورتی ببڕینەوە لە جیهانی ئێمەدا، هیشتێکی تازە هەبوونی نیە، هەموو قسەکان لە بەرهەمی ئەدەبی رابردوودا وتراوە، ئێمە درەنگمان دەست بە چیرۆکنووسین کردووە و، هتد . . .

PDF4Kurd

چما زات بکەین و داواکاری ئەوە بین کە نووسینی ئاوەها ئەدەبێک نەک هەر لە داهاتوودا دەکرا، بەڵکوو لەمەوبەرەوە دەستی پێکردووە و پشکووتنی وی پێ نیشاندەری شۆڕشێکی هەمەلایەنەتر لەو شۆڕشانە دەبێ وا لە رابردوودا پێکهێنەری قوتابخانەگەلێ وەکوو رۆمانتیزم و ناتۆڕالیزم بووە، لەوکاتەدا زیاتر لەگەڵ ئێمەدا دژایەتی دەکردرێ.

هەڵبەت ئەم وادەیەی کە «لەمەو دووا بارودۆخ دەگۆڕدرێ!» برێ جێگەی پێکەنینە. بارودۆخ لەچ بارێکەوە دەگۆڕدرێ؟ لایەن و بەرەی ئەم گۆڕانە چییە؟ لە هەموو شتێکیش گرینگتر، بۆچی ئێستا بارودۆخ خەریکە دەگۆڕدرێ؟

دەسا، هونەری رۆماننووسین بەتوندی ئەسیری قەیران بووە و هەموو رەخنەگرانی ئەدەب پێ بەم قەیرانەدا دەنێن و لەم بابەتەوە باس و خواسیان کردووە. بارودۆخەکە جۆریکە زۆر دژوارە پێش‌بینین بکردرێ ئەم هونەرە بەبێ گۆڕانێک لەرەگ و ریشەوە بتوانێ ماوەیەکی زۆر بەردەوام بێ. ئەم وەزیعەتە، بە تەواوی ئاشکرایە: یانی بە هۆی نەبوونی ئەگەری ئەم گۆڕانکارییەوە، هونەری رۆمان خەریکە دەمرێ. بەڵام ئاوەها چارەنووسێ بەگومانی من حەتمەن و بڕاوەنیە. مێژوو تاکوو چەند دەهەیەکی دیکە پێ‌نیشانی ئەدا ئەم تێکۆشان و تەقالایانە، نیشانەی قەیران و مردنن یان نیشانەی لە دایک بوونێکی دیکەن. بەڵام ئەو دژوارییە گەورانەی وا لە سەرەڕێی ئاڵوگۆڕێکی ئاواگەورەن نابێ لەبەرچاونەگرین و بەکەم دابندرێن.

هەموو زەنجیرە پلەوپایەی تاقمی ئەدەبی ئێمە (هەر لە بڵاوەکەرەوەوە بیگرە تاکوو خاکینەوخۆڵینەترین خوێنەر، هەروەها هەمووکتێبفرۆشان و رەخنەگران) بە ناچاری لەگەڵ قەوارەی تازە و بەبێ پێشینەی ئەدەبدا کە تێدەکۆشێ خۆی قایم کات، دژایەتی دەکەن. ئەو زەینانەی پێویست بوونی

PDF4Kurd

ئەم گۆڕانەیان لێ حاڵی بووە، ئەو کەسانەی والەگەڵ تازەگەری لە ئەدەبدان و تەنانەت پێشوازیشی لێدەکەن؛ بەم حاڵەشەوە میرات بەرانی دۆخی سەلەفین. قەوارە تازە ئەدەبیەکان هەمیشە بەبێ هەرجۆرە قاڵبێکی ئەدەبی دادەندرێن چوونکە ئێمە لە خۆڕا نەزانانە قاڵبە سەلەفیە پیرۆزکراوەکان پێوانەی دادەوەری بەسەر ئەواندا دادەنێن. لە یەکێ لە بەناوبانگترین کتێبە سەرچاوەکانی فەرەنسیدا، لە وتارێکدا ئاوا سەبارەت بە شۆنبێرگ دەخوێنینەوە: دانەری بەرهەم گەلێکی گۆستاخانە کە بەبێ لەبەرچاوگرتنی هیچ جۆرە یاسایێ بەرهەمەکانی دەخولقاند. «ئەم دادوەریە کورتە لەسەرەتایەکی مۆسیقارێدا و بەڕواڵەت بە قەڵەمی کارناسێک نووسراوە.»

ئاوةها بةرهةمثك ـ لةجثي زارؤيةكة وا هثشتا زباني نةگرتووة ـ تةنانةت ئةوكةسانةش كة گيرؤدةي كاري تازة

لة ئةدةبدان، بةدونياهاتووانثكي سةيروسةمةرةن و بةناشيرين و ناحةزيان دادةنثن. هةصبةت تاقمثك بةپرسيار بوون

لة خؤيانةوة وا دةنوثنن و تاقمثكي ديكةش وادةنوثنن دصيان بةم جؤرة بةرهةمانةوةية، لةبةر ئةوةي دائيمة

كةسانثك لة فيكري داهاتوو و دوانةكةوتن لة كاروانن. تاقمثگي ديكةش زباني پثدا هةصگوتن دةخةنةگةذ،

باوةكوو ئةو بةشةي پثدا هةصووتنةكةيان وا لةدصةوةية لة راستيدا بة سؤنگةي هةبوون و مانةوةي ئةدةبي پثشوو

و ديوناس لة بةرهةمي نوثداية، ياني بةهؤي تةواوي ئةوكؤت و بةندانةوة كة هثشتاش قورسايي بة سةر لةشي

بةرهةمي نوثوة ماوةتةوة و سةربذدراوانة حةول ئةدةن ئةوانة هةر لةبةندي رابردوودا ذاگرن.

لەبەر ئەوەی چما ئەو پێوانەیانەی زەمانی رابردوو بەشی زەمانی ئێستاش بکەن، ئەوا پێکهێنەری زەمانی ئێستاشن. نووسەر بە پێچەوانەی مەیلی خۆی بۆ سەر بەخۆیی، لە چوارچێوەی فەرهەنگ و ئەدەبی رابردوودا

PDF4Kurd

بەرهەمەکانی دەخولقێنێ و توانای نیە خۆی لەوشێوازە سەلەفیانەی بەرهەمی ئەوە بەتەواوی رزگار بکات.

جار و بار وادیتە بەرنیگا بەوردی هەمان ئەو توخمانەی ئەو سەخت دژایەتی لەگەڵیاندا هەیە لەهەمان بەرهەمدا کە هیوای لە ناوبردنیانی بوو، بە هێزتر لە هەرکاتێکی دیکە ژیان رادەبوێرن و هەڵبەت لایانگرانی ئەدەبی رابردوو بە خاترجەمی یەوە پیرۆزبایی پێدەڵێن کە ئاوەها ئەویندارانە ئەو شێوازە سەلەفیانە بڵاو دەکاتەوە.

بەم پێیە، کۆتایی پێهێنان بە یەک کەش و هەوابوونی ڕۆمان، زێدە لە هەمووان بۆ کارناسانی ئەم کارە (یانی ڕۆماننووسان، رەخنەگران و خوێنەرانی وردبین) دژوار دەبێ.

تەنانەت ئەو بینەرەش کە هەتا کەمترین ئاست خووی بە جیهانی دەوروبەری خۆیەوە گرتووە ناتوانێ ڕووداوەکانی ئەوا بە چاوانێکی تەواوەن بێلایەنەوە تەماشا بکات. هەڵبەت مەبەستی من ئەو راستەقینە خوازییە ساویلکانەیە نیە کە لەکاری شیکارانی رۆحدا (کە لایەنێکی تەواوەن زەینی هەیە) زۆر گاڵتەجاڕ دەژمێردرێ. تەواوەن ئاشکرایەکە راستەقینە بەمانای ئاسایی وشە -یانی بینینێکی بەبێ هیچ ڕایەکی تایبەتی- خەیاڵێ زیاتر نیە. بەڵام دەبێ لە بینیندا دەستەڵاتمان هەبێ، لە حاڵێکدا لە راستیدا کارەکە لەمە جیاوازە.

لە هەرکات و ساتێکی پرۆسەی بینیندا، توخمەکانی دەوروبەری فەرهەنگ وەکوو: (دەروونناسی ئاکاریگەری، فەلسەفەی مێتافیزیک و...) دائیمەن لەو شتانەدا دەیان بینین خۆ تێ هەڵدەقورتێنن و ئەوان دیوناستر و شیاوی فام کردنتر و متمانە بەخشتر دەکەن بڕێ جاریش ئەم پەردەی حەشاردانە راپۆشەیەکی زیاتری هەیە: هێما و ئاماژە لە زەینی ئێمەدا جێگەی خۆیان

PDF4Kurd

ئەدەنە ئەو سۆزانەی ئەوانی خولقاندووە و دیمەنێک بە ئاوەڵناوی «ئیشک وبەتاڵ» یان «هێدی و هێمن» وەیادمان دەهێنێتەوە بەبێ ئەوەی بتوانین بیچمێکی گشتی یان یەکێ لە ئەندامە گرینگەکانی ئەو دیمەنە لە زەینی خۆماندا سازکەینەوە. بێتوو بێوەستان فیکر بکەینەوە، «ئەمە وەسفێکی ئەدەبیانەیە» نامانەوێ ئەم فیکرە رەفز کەینەوە. دەیسەلمێنن کە وەسفی ئەدەبیانە (ئەم وشەیە، بە کار هێنانێکی سووک و چروکی بەسەرهاتووە) وەکوو تۆڕ، یان پەردەیەکی کە بەلەتکی چکۆلەی شووشەیەکی رەنگاوڕەنگ رازاندرابێتەوە و دەبێتە هۆی تێشکانی مەیدانی بینینی ئێمە لە چەشنی تەختانێکی چکۆڵە و وەکی یەکدا.

بێتوو توخمێ لە هەمبەری ئەم لایەنگرییە یاسامەندە بۆ پرۆسەی (بینین)پێداگری بکات، چما هۆیەک لە جیهاندا بینینی ئاسایی ئێمە تێک بشێوێنێ و لە ڕادەی ئەو بەتوانابین، دائیمە دەتوانین بەسانایی لە چەمکی «پووچ و پووچ خوازی» بۆ مەبەستی سڕینەوەی ئەمجۆرە شتە عاجباتیانە کەڵک وەرگرین.

بەڵام جیهان نە واتادارە و نە «پووچ»ە، بەڵکوو هەر هەبوونی هەیە. سەرنج راکێش‌ترین تایبەتمەندی جیهانیش هەر ئەو (هەبوون)ەی ئەوە. ئەم بابەتە، لە گەڵکوو سەبارەت بەوەی فیکر بکردرێتەوە، وەها ئاشکرا دەنوێنێ کە هیچ چارەیەکمان بێج لەوەی بیسەلمێنین نامێنێ. لەوکاتەدا تەواوی خەیاڵەکانی پێشووی ئێمە وەک بینایەکی شکۆدار بە جارێک تێک دەڕووخێ. کرانەوەی بە بێ‌چاوەنواڕی چاوەکانمان بەرەو ئەو راستەقینە گیان سەختەی کە وامان دەنواند بە سەریدا زاڵ بووین، زەبرێکی سەرسام هێنەرە. شتەکانی دەورو بەرمان، بە بایەخدانان بۆ ئێمە و ئەوگشتە ئاوەڵناوانەی بۆی دادەنێین، هەبوونیان هەیە. پانتایی‌یە ئاشکرا و ساف و دەست لێ نەدراوەکەیان، نە

PDF4Kurd

بەجۆرێکی گومانساز لە خۆیەوە نوور ئەداتە دەرێ و نە نوور بە خۆیدا تێپەر دەکات. ئەدەبی ئێمە بىرابىر نەیتوانیوە تەنانەت سووچێکی چکۆڵەی تەختی ئەوان لە نێو بەرێ و یان چکۆلەترین داواکاریەکان راستوساخ کاتەوە. فیلم گەلێکی بێژمار کە لە رووی رۆمانەوە سازکراون و لەسەر پەردەی سینەما گەلێکی زۆر نیشان دراون، توانای دووپات و چەند پات کردنەوەی ئەم ئەزموونە سەیروسەمەرەیەیان بۆ چەندان کەرەت کە پێمان خۆش بێ جێ بەجێ کردووە. سینەما کە لە میرات بەرانی شێوازە سەلەفیەکانی دەروونزانستی و سروشت خوازییە «ناتۆرالیزم» بە گشتی ئامانجێکی نیە بێج لەوەی چیرۆکێک بکاتە رەسم و وێنە. بەبارێکیتردا لە فیلمی سینەماییدا هەر دوای ئەم مەبەستە دەکەون کە ئەو واتایانەی رستەکانی رۆمان لە رێگەی تایبەتی خۆیەوە بەخۆێنەری دەوت، سینەما بە هۆی وێنەی هەڵبژاردە و تایبەت بیخاتە زەینی بینەرەوە. بەڵام جیاوازی نێوان فیلم و نێوەرۆکەکەی -چ رۆمان و چ فیلمنامە- لەوەدایە کەگێرانەوەی فیلم هەرکاتێ دەتوانێ هێمنایەتی ناوەوەی ئێمە تێکدا و بەزۆر بمانکێشێتە جیهانی رەسم و وێنەوە. هەموان دەزانن چ ئاڵووگۆرێک بۆ گۆرانکاری رۆمان بۆ فیلم پێک دێ. ئەو شتانەو هێما و ئاماژەکان کە بیچمی رۆمان گیاندار دەکەن، بەجارێ حەوا دەدرێن و هەر دەلالەتەکان دەمێننەوە. کورسی بەتاڵ ئاماژەیە بۆ نەبوونی کەسێ یان چاوەنوارێ، دەستی کەسێتییەک کە لە سەر شانی کەسێتیەکی دیکەبێ، نیشانەی هەستی دۆستانەیە و نەردەی پەنجەرە بە واتای نەگونجان تەرک کردنی شوێنێکە. .

.

بەڵام لە فیلمی سینەماییدا، ئەوکورسییە، و بزوتنەوەی دەست و قەوارەی نەردەی پەنجەرەکە دەبینین. دەلالەتەکانی ئەوان هەروەها روونە، بەڵام ئەم

PDF4Kurd

دەلالەتانە ئیدی تەواوی سەرنجی ئێمە بەرەو خۆیان ڕاناکێشن، بەڵکوو دەبنە شتێکی دیکەش زیاتر لەبەر ئەوەی ئەو شتەی شوێن پێ و کارتێکردنی بەسەر ئێمەدا هەیە، ئەو شتەی لە زەینی ئێمەدا سەقامگیر دەبێ، ئەوشتەی ناسنامەیەو وادێتە بەر نەزەر بۆ چەمکە تاریکەکانی عەقڵانی کەم ناکات و لە ڕاستیدا هەمان هێما و ئاشێرانەیە و هەمان شت و جۆڵانەوەکانن کە وێنەکانی فیلم لە کات و ساتێکدا (نابەدڵی ئێمەیان بێ‌خواستی ئێمە) ڕاستی‌یەکانی ئەدەنەوە. ڕەنگ‌بێ بەلامانەوە سەیربێ کە ئەم جۆرە ڕاستەقینە ڕووت و قووتانە- کە گێڕانەوەی کراوە بە فیلم چارێکی بۆ نۆمایش نەدانیان نیە، زۆر شیاوی لەمس و زیندوو دێنە بەر نەزەر، لە حاڵێکدا شانۆی ئاوەها لە ژینی ڕاستەقینەدا ناتوانن چاوی ئێمە بەرەو ڕاستەقینەکان بکەنەوە. دەڵێی لە ڕاستیدا شێوازەکان و گێرەوکێشمەکانی فیلم «وەکوو نومایشی دوو ڕەهەندی، وێنەی ڕەش‌وسپی، کادری پەردەی سینەما، جیاوازی نێوان ئەندازەکانی شانۆ جیاوازەکان» یارمەتی‌یان ئەدەن تاکوو خۆمان لەرەوشت و کێشمەکێشمەکانی خۆمان رزگارکەین. لە عەینی حاڵدا، لایەنی کەم و زۆر «ناسروشتی» ئەم جیهانە دیسان‌ساز کراوەیە، خووخدەی نائاسایی جیهانی دەوروبەری ئێمە ئاشکرا دەکات: جیهانی ڕاستەقینەش چونکە لەگەڵ ڕەوتی حاڵیبوون و نیزامی پۆلین کردنی چەمکەکان لە لایان ئێمەوە نایخوێنێتەوە، نائاسایی‌یە.

دەسا، دەبێ حەول بدرێ لە جیاتی ئەم جیهانی «دەلالەتە» (چ دەلالەتی دەروون زانستی، چ کۆمەڵایەتی‌یان کردەوەیی)، جیهانێکی بەردەوامتر و ڕاستەوخۆتر سازکرێ. بەشکەم بتوانین هەبوونی شتەکان و هێما و ئاماژەکان لە یەکەم پلەدا بە هۆی هەبوونی ئەوانەوە بە بوودەی یەقین دابنێین، دیسانەکە بەڵکوو ئەم بوودەیە هەروەها بەسەر هەر جۆرە تیۆرەیەکی

PDF4Kurd

ڕاڤەیی‌دا کە حەولی گەمارۆدانی ئەوی لە یاساو نەریتی حەواڵەکردنەکاندا هەیە سەرکەوتوو بێ «جائەم حەواڵە کردنە عاتیفی بێ، کۆمەڵ زانستی بێ، فرۆیدی‌یان میتافیزیکی بێ». لە جیهانی‌داهاتووی ڕۆماندا، هەبوونی شتەکان و هێما و ئاماژەکان فەخریان بەسەر دەلالەتەکانی خۆیاندا دەبێ، هەبوونیان هەروەها بەردەوام دەبێ، هەبوونێکی ڕەسەن، بەبێ ئاڵوگۆڕ و دائیمە حازر کە گاڵتە بە «واتاکان» دەکا، هەمان واتایەک وا بە خۆڕایی تێدەکۆشێ ئەوانە تا ڕادەی ئامێرێکی عەجالەتی «کاتی» ڕاکێشێتە خوارێ کە هەوێنی بێدەوامەیی و مایەی شەرمەزاری ئەوە، بە تەنیا و بە ـ ئەنقەستەـ ڕاستینەی عالی‌تری ئینسانەتی لەودا وادەرکەوتوو هەر لەودا تێکەڵ بوو تاکوو ئەم زیادینە نەحاواوەیە، حەواداتە فەرامۆشی وتاریکانی ئانییەوە. لەمەوبەدوا، بەپێچەوانەی ڕابردوو، شتەکان وردەوردە لایەنی بە بێدەوامە و تەم و مژاوی خۆیان لە کیس ئەدەن، بە زبانێکی دیکە، نهێنی‌یە درۆیینەکان یان ئەو هەبوونە دەروونیە جێی‌گومانەی وا ڕۆڵان بارت (فەیلسوفی فەڕنسی، ١٩٨٠-١٩١٥)، ناخی ڕۆمانسی شتەکانی، ناو لێناوە، حەوائەدرێتە لاوە. شتەکانی دیکە هەر ڕەنگدانەوەیەکی لێڵی ڕۆحی تەمومژاوی پاڵەوانی ڕۆمان یان ئاماژەیێ لە ئەو ئەشکەنجە و ئازارانەی دەیکێشا یان سێبەری ئاواتەکانی ئەو نابێ. لە ڕاستیدا، بێتوو شتەکان بۆکات و ساتێکش نیشاندەری هەستەکانی ئینسان بن، ئەم کارە هەر لایەنی کاتی هەیە و شتەکان هەر بەڕواڵەت ـ دەکرێ بوترێ گاڵتە جاڕانەـ زاڵبوونی زاڵمانەی دەلالەتەکان قەبووڵ دەکەن تاکوو لەم ڕێگەوە نامۆ بوونی خۆیان لە ئینسان باشتر نومایش بدەن.

پێرسۆناژەکانی «کەسێتی‌یەکانی» ڕۆمانی داهاتووش جورێک دەبن کە دەکرێ ئەوان بەچەند لەونی جیاواز لێکدەینەوە. بە سۆنگەی سەرقاڵبوونی ئەم کەسێتی‌یانەوە، لەهەر لایەنێکەوە دەکرێ ئەوان لێکدەینەوە (وەکی

PDF4Kurd

لایەنی دەروون زانستی، دەروون شیکاری، ئاینی یان رامیاریگەری)، بەڵام گرینگی نەدانی ئەوان بە ئاوەها «دەلاتگەلی زاتی» زۆر زوو ئاشکرا دەبێ. بە پێچەوانەی پاڵەوانی سەلەفی کە بەم لێکدانەوەیانە سەبارەت بەمەبەستی نووسەر، دائێمە فریو دەخوا، دەکەوێتە تۆڕەوە و زایە دەبێ، بەردەوام حەواڵەی کوێندەر ـ کوێیەکی غەیری ماددی و بە بێدەوامە دەکرێ و هەمیشە بەدوور لە دەست پێگەیشتن و تەماوی دەنوێنی، پاڵەوانی داهاتوو هەبوونێکی بەرهەستی دەبێ. ئەم جۆرە راقەکردنانە لە هەمبەری هەبوونی حاشا هەڵنەگریی پێرسۆناژەکانی رۆماندا، بێ کەڵکە و زیادی و تەنانەت ناشیاویش دێنە بەرنیگا و بەم لەونە، لەکوێندەرکوێدا بەحاڵی خۆیاندا فڕێ ئەدرێن. بەڵگەی ئەسپاردراوی چیرۆکی پۆلیسی، بەجۆرێکی دژواز نوێنانە وێنەیەکی رووناک لەم دۆخەمان ئەداتە دەست. لە یەکەم نیگادا وا دێتە بەرچاو ئەو شایەتمانانەی بازرەسەکان وەچنگیان کەوتووە (وەکوو ئەو شتەی لە شوێنی جینایەتدا بە جێماوە، جووڵانەوەیێ وا لەکاتی خۆیدا وێنەی لێهەڵگیراوە یان رستەیێ وا لە شایەدانی چیرۆک بە هەڵکەوت بیستوویەتی ئەمانە دەبێ پاساو بکرێن، یان بە چەشنێکی دیکە، دەبێ هەبوونیان لەگەڵ دەوری ئەوان لەو بەستێنەدا وا تێیدان، پێکەوە بلکێنەوە. ئێستاش ئیدی بەرەبەرە گومانەدانراوەکان قەوارە دەگرن: قازی دادگا تێدەکۆشێ پێوەندییەکی لۆژیکی و پێویست لە نێوان ئەم بەڵگانەدا پێک بێنێ. وادێتە بەرنیگا کە دەتوانین گشت نهێنییەکان بە شێوازی ئاسایی و بەیارمەتی کۆمەڵەیێ هۆ و سۆنگەی تەماکان و هاوکاتی رووداوەکان و... بسڕێنەوە.

لەلایەکی دیکەوە، چیرۆکیش بەجۆرێکی پەرێشانکەرەوە بەربڵاو دەبێتەوە، شایەتمانەکان قسەکانی یەکدی دەشکێنێتەوە، بوختان بۆکراو چەند هۆی جۆراوجۆر بۆ سەلماندنی ئەوەی لە شوێنی جینایەتەکەدا نەبووە

PDF4Kurd

دەگێڕێتەوە، چەند بەڵگەی تازە وەدەست دەکەون کە پێشتر لەبەرچاو نەگیرابوون... ئێمەش هەروەها دەگەڕێینەوە سەر ئەو بەڵگانەی لە دەوسیەدا تۆمار کراون: کەلوپەلەکە و شوێنی وردی دانانەکەیان لەو ژوورەدا، قاڵبی جێ پەنجەیەک، چەندکەرەت ئەمە دووپات بۆتەوەو ئەو وشە نادەقیقانەی کوژراوەکە لە کاتی مردندا نووسیویەتی وردە وردە ئەم هەستە لە ئێمەدا بە هێز دەبێ کە: چ شتێکی دیکە بەڕاستی نیە.

ئەو توخمانەی گاڵتە بە دام و دەزگا فیکرییەکان دەکەن، باوەکوو دەلوێ نهێنییەک ئاشکرا بکەن یان بیشارنەوە بەڵام تاقەخاوەنی تایبەتمەندییەکی هەژڵ و ئاشکران و ئەویش هەبوونی هەست پێکراوی ئەوانە. ئەم بابەتە، تەواو جیهانی دەورووبەری ئێمەش دەگرێتەوە. وامان دادەنا کە واتادانان بۆ جیهانی هەستی، بەسەرجیهاندا زاڵمان دەکات و ئاوەها دەهاتە بەرنیگا کە بە تایبەت هونەری رۆمان تەواوەن تایبەتی ئەم کارەگرینگەیە. لەحاڵێکدا ئەم بۆچوونە تاقە سادەکردنەوەیەکی تەماوییە و جیهانی هەستیش لە جیاتی ئەوەی بەبێ گرێ و گۆڵتر بێ و بکەوێتە پێوەندییەکی چڕوپڕتر لەتەک ئینساندا، ئیدی هیچ گیانێکی نامێنێ بەوەیدا کە راستەقینە بوونی جیهان بەگشتی لە هەبوونی ئەودا خۆی نیشان ئەدات ئەرکی ئێمە لەم ئاستەی ئێستادا،پێکهێنانی ئەدەبێکە وا ئەم هەبوونە لەبەر چاوبگرێ.

چما پێوەندی بەشەر لەگەڵ جیهانی هەبووندا لە ئاستی ئاڵووگۆڕدا نەبایە (ئەویش ئاڵوگۆڕێکی هەمەلایەنە و حەتمی)، ئەم قسانە زۆر تیۆرئاسا و تەم و مژاوی دەهاتە بەرچاو. هەربەم هۆیەوە بەرەبەرە وڵامی ئەم پرسیارە تەوساویەمان لێ روون دەبێتەوە: «بۆچی ئێستا؟».

لە راستیدا ئەمرۆکە هۆیەکی تازە بۆتە سۆنگەی جیابوونەوەی بنەڕەتی سەردەم و زەمانەی ئێمە لەگەڵ سەردەمی بەلزاک یان ژیدا (ئاندرێ

PDF4Kurd

١٩٥١ــ ١٨٦٩ رۆمـاننووس و رەخنـەگری فەرەنـسی) یـان لەگـەڵ لافیـتدا، ئەویش بێ بایەخ بوونی ئۆستوورە قەدیمیەکانی «ناخ»ە. دەزانین کە بەگشتی رۆمان لەسەر ئەم ئۆستوورانەـ لە راستیشدا تەنها هەر لەسەر ئەم ئوسـتوورانەــ بـووە. بـەداب و نـەریت وا دادەنـدرێ کـە دەوری نووسـەر، لێکۆڵـینەوە لـە سروشــتەو دەبــێ ئەوەنــدە رەهۆڵــە لــە دڵــیدا هەڵکۆڵــێ تــاکوو دەگاتــە هەرەقووڵــایی نــاخی لایەنــەکانی سروشــت و وردکــە و پردکــە و پاژەکــانی نهێنییــەکی سەیروســەمەرە بدۆزێتــەوە. رۆمــاننووس لەپاشــی رۆچوونــە نــاو قووڵایی هەستی ئینسانەوە، پەیامی سەرکەوتوانە بـۆ جیهـانی بـێ‌کەڵکەڵـەی «دنیای ئەوپەڕی هەسـتەکانی ئینـسان» دەنێـرێ و لـەو پەیامـەدا وەسـفی ئـەو دیاردە تەم و مژاوییانە دەکات کە بە دەستەکانی خۆی لەمسی کردوون. ئەو سەرەگێژە بەهەشتی‌یەی لەو کاتەدا خوێنەر هەستی پێ دەکات، نابێتـە هـۆی هیچ جۆرە حاڵەتێکی نیگەرانی یا ڕشانەوە لەودا، بەڵکوو متمانە ئەدا بەو کـە هێزی زاڵبوون بەسەر جیهانی هەستیدا هەیە.

حەتمــەن رەهۆڵــەگەلێکی زۆر قــووڵ هــەبووە، بەڵــام لــە بەرەکــەتی ئــەم ئەشکەوتناسە ئازایانەوە قووڵایی ئەو رەهۆڵانە ئەندازەگیری کراوە. لە ئاوەها دۆخێکــدا، جێگــەی سەرســوڕمان نیــە چمــا دیــاردەی ئــەدەبیی هەڵــکەوتە هەڵقوڵێوی ئاوەڵناوی گشتی و بێ وێنەیەک بـێ کـە حـەولی داوە تـەواوی تایبەتمەندیەکانی ناوەوە، تەواوی رۆحی حەشار دراوی شـتەکان بەیەکیـەتی بگەیەنێ. بەم پێیە، وشە لە حوکمی تەڵەیەکدا بـوو کـە نووسـەر بـەو تەڵـەیە تــەواوی کائینــاتی دەخــستە داوەوە تــاکوو بیداتــە دەســت کۆمەڵــگا. ئــەو شۆڕشەی رووی داوە، شۆڕشێکی چۆنچۆنییە: نەک هەر ئـەم جیهانـە بـە ئـی خۆی و ملکی تایبەتی خۆی نازانێ کە دەتوانێ حەوجێکانی خۆی لـە ڕێـی

PDF4Kurd

ئەوەوە چارەسەر بکات و بەسانایی بەسەریدا زاڵ بێ، بەڵکوو تەنانەت ئیمانی بە «قووڵایی» ئەویش نەماوە.

لە کاتی تێداچوونی ئایدیالۆژییە واتا خوازەکاندا سەبارەت بە ئینسان و لەوکاتەوە کە چەمکی «بارودۆخ» بۆتە جێگرێ «سروشت» ئیدی ڕووالەتی ڕووکەشی شتەکان وەک دەمامکی ناوەوەی ئەوان دانانێین (ئەمەش هەمان ئەو نیگایەیە کە بۆتەهۆی هەموو چەشنە هەڵچوونێکی مێتافیزیکی).

دەسا بەم پێیە، تەواوی زبانی ئەدەب دەبێ ئاڵووگۆڕی بەسەردا بێ (هەر وەکوو ئەوەتانێ ئەم ئاڵووگۆڕە دەستی پێکردوە). هەر ڕۆژێک کە تێپەڕ دەبێ زیاتر شایەدی بێزار بوون و بێزرانی مرۆ لەو وشانە دەبین کە خووخدەیەکی غەریزی، قیاسی (بەراورد کردن) یان ئەفسووناوی‌یان هەیە.

لەلایەکی ترەوە ئاوەڵناوی بینین (بصري)یان وەسفی، ئەو وشەیەی کە لە سەر ئەندازە گرتن، دابین کردنی شوێن، سنووردار کردن و مەعلووم و ئاشکرا و عەینی کردن قنیات دەکات، دەربڕینی ڕێگەیەکی دژوار و چەتوونە بو پێدارۆشتن، بەڵام زۆر شیاوی دەست پێگەیشتن بۆ هونەری تازەی ڕۆمانە.

تێبینی و پەراوێزەکان

١_ ئاندرێ شۆنبێرگ بە رەگەز خەڵکی ئۆتریش «نەمسا» بوو، بەڵام لە پاشان خۆی کردە ئەمریکی. مۆسیقارێکی نوێکار و سەلەفشکێن بوو لە ساڵانی (١٨٧٤_١٩٥١)دا دەژیا.

٢ـ کوێندەرکوێ: ناکجاباد، شوێنێکی نامەعلووم

٣ـ ئالێن رۆب گرێ: (. . . ـ ١٩٢٢) لە شاری «برێست»ی فەڕەنسادا هاتە سەر دونیا، نوێنەری چیرۆکنووسانی نوێی فەڕەنسی و ڕۆماننووس و تیۆرزانە. بەرهەمەکانی ئەمانەن: پیلان بۆ شۆڕش لە نیۆیۆرکدا، قەڵەم سڕەوەکان، لابیرێنت، بینەر و . . . .